

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ



Матеріали ІІ круглого столу

19 жовтня 2023 року

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Факультет психології

Кафедра соціальної психології



**ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
НАПН УКРАЇНИ**

Лабораторія психології політичної поведінки молоді



**«Проблеми розвитку ідентичності особистості
в освітньому просторі»**

Матеріали II круглого столу

19 жовтня 2023 року

Київ-2023

УДК 159.9(477)(062.55)

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету психології
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
(протокол № 6 від 26 жовтня 2023 року)*

Редакційна колегія:

*Коваленко А. Б. (гол.ред.), Остапенко І. В. (співгол. ред.); Васютинський В. О.,
Жадан І. В., Клименко І. В., Соснюк О. П., Яткевич Т. Є. (секретар)*

Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі:

Матеріали II круглого столу 19 жовтня 2023 року : Збірник матеріалів // За ред. А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко. Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2023. 152 с. (електронне видання)

ISBN 978-966-8063-79-8

У матеріалах круглого столу висвітлюються актуальні проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі. Представлено теми доповідей за основними напрямками роботи круглого столу: проблеми становлення та розвитку різних видів ідентичності особистості; ідентичність в освітньому просторі: імплементація євроінтеграційних ідей; трансформація ідентичності в умовах інтенсифікації міграційних процесів; актуальні тенденції прояву регіональної ідентичності в умовах військових дій; розвиток ідентичності особистості: умови та агенти впливу. У збірнику представлено статті за матеріалами доповідей. Матеріали круглого столу розраховані на вчених, освітян, управлінців, усіх, хто забезпечує функціонування і розвиток освіти, здійснює її психологічний науково-методичний супровід.

Матеріали подаються в авторській редакції.

Відповідальність за якість та достовірність даних, точність цитат та іншої інформації несуть автори публікацій.

ISBN 978-966-8063-79-8

DOI: <http://doi.org/10.33120/IPDEEProceedings-2023>

УДК 159.9(477)(062.55)

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2023

©Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України, 2023

ЗМІСТ

ТЕМАТИКА КРУГЛОГО СТОЛУ	6
СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ	7
ПОРЯДОК ДЕННИЙ	8
ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ	9
СТАТТІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОПОВІДЕЙ	12
Баратюк Олександра Олегівна ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КРИЗОВИЙ ЧАС.....	13-18
Дергачов Олег Вікторович ЗВУЖЕННЯ ПОТРЕБ ТА ІНТЕРЕСІВ ЯК ПЕРШИЙ КРОК ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ.....	19-23
Дерев'янюк Світлана Петрівна КІНЕМАТОГРАФІЧНИЙ ОБРАЗ ПСИХОТЕРАПЕВТА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	24-28
Дідик Наталія Михайлівна ЕГО-ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ПСИХОЛОГІВ.....	29-33
Дуткевич Тетяна Вікторівна УПРАВЛІНСЬКЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ.....	34-40
Коваленко Алла Борисівна СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МІГРАНТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	41-50
Левко Олександр Олегович ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТА-СТОМАТОЛОГА.....	51-56
Лобанова Дар'я Романівна ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.....	57-61
Лях Олена Іванівна, Тітаренко Світлана Анатоліївна ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	62-66
Остапенко Ірина Віталіївна РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА УЯВЛЕННЯХ ПРО МАЙБУТНЄ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ.....	67-74
Пирог Ганна Володимирівна, Хохлова Ксенія Ігорівна ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ РАНЬОГО ДОРОСЛОГО ВІКУ.....	75-80

Позняк Світлана Іванівна ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ В ОСВІТНІЙ ГРОМАДІ В КОНТЕКСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	81-86
Редькіна Ганна Михайлівна НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ: ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ.....	87-93
Савіцька Анастасія Сергіївна ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ АКАДЕМІЧНОЮ УСПІШНІСТЮ ТА ГЕНДЕРНОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ СТУДЕНТІВ.....	94-98
Сидоренко Юлія Вікторівна ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ.....	99-104
Скнар Оксана Миколаївна РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ТА БАЗОВІ ПОНЯТТЯ.....	105-116
Соснюк Євгеній Олегович ДИНАМІКА ІДЕОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАДНИХ ІНСТИТУЦІЙ ЯК ІНДИКАТОР ЗМІН У ПОЛІТИЧНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	117-122
Соснюк Олег Петрович, Кірова Крістіна Олексіївна ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВІДМІННОСТЕЙ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	123-129
Узарська Валерія Андріївна ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ.....	130-135
Чиж Олександра Федорівна КРЕАТИВНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	136-140
Чикур Лілія Дмитрівна ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ, ЕТНІЧНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	141-147
Шиліна Наталія Євгенівна ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	148-152

ТЕМАТИКА КРУГЛОГО СТОЛУ

«Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі»

19 жовтня 2023 року

Проведення круглого столу «Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі» є необхідним та доцільним з огляду на те, що основними векторами освітньої політики в сучасних умовах визнаються:

1) інтенсифікація міжрегіональних та міжнародних контактів та обмінів в освітньому середовищі;

2) розширення застосування української мови в освітній сфері;

3) орієнтація на європейські моделі гармонійного поєднання регіональних та національних особливостей в освітній політиці, що можуть виступати основою для формування української національної ідеї та сприятимуть консолідації суспільства через освітні практики.

Відтак існує потреба в детальному вивченні особливостей розвитку ідентичності учнівської та студентської молоді, дослідженні особливостей проектування майбутнього молоддю та визначенні особливостей її ідентифікації в Інтернет середовищі.

Це дасть змогу визначити стратегічні напрями планування та вибору засобів здійснення державної політики у сфері освіти. Розв'язання зазначених проблем є міждисциплінарним завданням для психологів, соціологів, політологів та освітян.

Метою заходу є об'єднання зусиль українських та зарубіжних науковців щодо вирішення проблем корекції впливів державної освітньої політики з урахуванням особливостей ідентичності молоді.

СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ

Круглого столу

«Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі»

19 жовтня 2023 року

Голова оргкомітету – Коваленко А. Б., д.психол.н., професор, завідувачка кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Співголова оргкомітету – Остапенко І. В., канд.психол.н., завідувачка лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Члени оргкомітету:

Жадан І. В. – канд.психол.н., ст. науковий співробітник, головний науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Клименко І. В. – канд.психол.н., доцент кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Соснюк О. П. – канд.психол.н., доцент, доцент кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Секретар оргкомітету – Яткевич Т. Є.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ

Відкриття – 10.00. – 19.10.2023

Вітальне слово:

Коваленко Алла Борисівна

професор, завідувач кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Остапенко Ірина Віталіївна

завідувач лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Тематична дискусія за основними напрямми роботи круглого столу

10.15. - 12.15. – 19.10.2023

II Круглий стіл

«Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі»

19 жовтня 2023 року (Онлайн формат)

Основні напрями роботи:

1. Проблеми становлення та розвитку різних видів ідентичності особистості
2. Ідентичність в освітньому просторі: імплементація євроінтеграційних ідей
3. Трансформація ідентичності в умовах інтенсифікації міграційних процесів
4. Актуальні тенденції прояву регіональної ідентичності в умовах військових дій
5. Розвиток ідентичності особистості: умови та агенти впливу



ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ

Баратюк Олександра Олегівна

Громадянська ідентичність у кризовий час

Васютинський Вадим Олександрович

Інтеграція і поляризація як вектори української ідентичності

Гриценко Сергій Сергійович

Вплив родинного виховання на формування національної ідентичності

Дергачов Олег Вікторович

Звуження потреб та інтересів як перший крок до професійної деформації

Дерев'янка Світлана Петрівна

Кінематографічний образ психотерапевта як засіб розвитку професійної ідентичності

Дідик Наталія Михайлівна

Его-ідентичність як професійно значуща характеристика особистісної зрілості психологів

Дубровинський Георгій Ревмирович

Розвиток стресостійкості як умова формування національної ідентичності студентів під час війни

Дуткевич Тетяна Вікторівна

Управлінське спілкування як чинник формування національно-культурної ідентичності у закладі освіти

Жадан Ірина Василівна

Регіональні відмінності політичної ідентифікації студентської молоді

Клименко Ірина Вадимівна

Споживчі практики вимушено переміщених осіб за кордоном як засіб збереження національної ідентичності

Коваленко Алла Борисівна

Соціально-психологічний аспект соціальної ідентичності мігрантів: теоретичний аналіз

Левко Олександр Олегович

Проблеми розвитку професійної ідентичності студента-стоматолога

Лобанова Дар'я Романівна

Професійна ідентичність студентів-психологів

Лях Олена Іванівна, Тітаренко Світлана Анатоліївна

Теоретичні аспекти формування ідентичності особистості

Остапенко Ірина Віталіївна

Регіональні відмінності в національній ідентифікації та уявленнях про майбутнє української молоді

Пирог Ганна Володимирівна, Хохлова Ксенія Ігорівна

Особливості структури національної ідентичності українців раннього дорослого віку

Позняк Світлана Іванівна

Деякі аспекти взаємодії в освітній громаді в контексті конструювання ідентичності молоді інформаційного суспільства

Редькіна Ганна Михайлівна

Національна ідентичність українського населення до повномасштабного вторгнення: ціннісні орієнтації

Савіцька Анастасія Сергіївна

Взаємозв'язок між академічною успішністю та гендерною ідентичністю студента

Сидоренко Юлія Вікторівна

Особливості професійної ідентичності майбутніх учителів

Скнар Оксана Миколаївна

Регіональні особливості культурної ідентифікації української молоді в контексті державної освітньої політики: проблематизація та базові поняття

Соснюк Євгеній Олегович

Динаміка ідеологічних орієнтацій та ставлення до владних інституцій як індикатор змін у політичній ідентичності українців в умовах воєнного часу

Соснюк Олег Петрович, Кірова Крістіна Олексіївна

Психосемантичний аналіз відмінностей у національній ідентичності української студентської молоді

Узарська Валерія Андріївна

Основні підходи до вивчення гендерної ідентичності в психології

Чиж Олександра Федорівна

Креативність як компонент рольової ідентифікації особистості

Чикур Лілія Дмитрівна

Трансформація національної, етнічної та регіональної ідентичності студентів в умовах воєнного стану

Шиліна Наталія Євгенівна

Трансформація ідентичності українських студентів в умовах війни

**СТАТТІ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ДОПОВІДЕЙ**

УДК 159.92

Баратюк Олександра Олегівна

студентка 2 курсу магістратури

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

факультет психології

м. Київ, Україна

hotsulsash@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5365-5914

ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У КРИЗОВИЙ ЧАС

В статті аналізується вплив кризової ситуації в Україні на громадянську ідентичність, акцентуючи увагу на ролі медіа та соціальних мереж. Освітні програми та громадські ініціативи розглядаються як ключові фактори для зміцнення громадянської ідентичності. Надаються рекомендації щодо подальшого зміцнення громадянської ідентичності та подолання кризи в Україні.

Ключові слова: *громадянська ідентичність, кризова ситуація, медіа, соціальні мережі, освітні програми, громадські ініціативи.*

Сучасна українська криза обумовлена військовим конфліктом, політичною нестабільністю та економічними проблемами. Військовий конфлікт призвів до економічного скорочення 31% у 2022 році, хоча швидкі монетарні рішення та зовнішнє фінансування в \$23 мільярди допомогли уникнути глибшого спаду (Jenkins, 2023). Україні потрібно \$411 мільярдів на відновлення протягом наступних 10 років, з фінансовим розривом у \$11 мільярдів у 2023 році (Macchiarelli, 2022).

Зіткнення з Росією та економічне погіршення становлять серйозні виклики для України. Військова агресія Росії підриває міжнародне право,

загрожуючи глобальній стабільності. Громадянська ідентичність у кризовий час відіграє важливу роль у відповіді на виклики, сприяючи колективній резильєнтності та соціальній спільноті (Hart, Richardson & Wilkenfeld, 2011).

Мета дослідження – аналіз впливу кризи на громадянську ідентичність та визначення стратегій зміцнення громадянського суспільства. Аналіз сучасних теорій громадянської ідентичності та вивчення впливу військового конфлікту на громадську ідентичність в Україні є ключовими для дослідження (Elcheroth & Drury, 2020; Mader & Schoen, 2023).

Фактори формування громадянської ідентичності включають історичний контекст, соціокультурні умови та громадське залучення. Громадянська ідентичність у кризовий час може виявлятися інакше, порівняно зі стабільними періодами, вказуючи на можливість зміцнення або зміни громадської ідентичності відповідно до колективних відгуків на кризові обставини.

В українському контексті, кризові обставини можуть відкрити розбіжності між групами ідентичності. Громадянська ідентичність у кризу відзначається змінами в соціальній солідарності та політичній участі, важливих для відновлення стабільності. Військові конфлікти впливають на громадянську ідентичність, зокрема, збільшивши важливість національної ідентичності (Naran, Yakovlyev, & Zolkina, 2019; Fomenko, 2023).

Культурна деколонізація в Україні прискорила після Євромайдану та війни з Росією. Медіа та соціальні мережі є ключовими для формування громадянської ідентичності, особливо для документації порушень прав людини та координації дій (Boulianne & Steen-Johnsen, 2023).

Громадські ініціативи та волонтерські організації зміцнюють громадянську ідентичність, забезпечуючи платформу для активної участі громадян. Волонтерство сприяє взаємодопомозі та солідарності у кризовий час.

Інклюзивні та справедливі підходи до прийняття рішень можуть посилити моделі громадської участі. Освітні програми спрямовані на зміцнення

громадської ідентичності, хоча система громадської освіти ще не повністю впроваджена (Worschech, 2017; Fung, Gilman, & Schmitt, 2022).

Цивільне суспільство в Україні продовжує розвиватися, а громадська участь та колективна дія, особливо у захисті від російської агресії, демонструють вражаючий рівень українського волонтерського та військового активізму (Verbytska, Kolesnyk, & Kendzor, 2021). Через освітні програми та ініціативи можна зміцнити громадську ідентичність та згуртувати громадське суспільство в Україні в критичний період її історії.

Для зміцнення громадянської ідентичності та подолання кризи в Україні, рекомендації можуть включати аспекти національного будівництва, громадської участі, освітніх програм та медіа. Національне будівництво є важливим процесом, особливо в країнах, які вийшли з етнофедеральних комуністичних систем, як Україна. З 2013 року в Україні існує підтримка громадського підходу до національної ідентичності поруч з більш етнічно зосередженим українським поглядом на національну ідентичність (Zarembo & Martin, 2023).

Місцева громадянська ідентичність є важливим джерелом стійкості України, особливо в областях, які зазнали російської окупації, і є основою самооборони країни. Проекти Ради Європи, спрямовані на зміцнення демократичної стійкості через громадську участь під час війни та в поствоєнний період в Україні, є важливими для зміцнення громадянської ідентичності та реконструкції країни.

Громадське суспільство та медіа в Україні активно спілкуються з політиками та державними установами, надають громадянам інформацію про нагальні політичні та соціальні питання та заохочують суспільство до реформ. Україна розробила стратегію на 2021-2025 роки для підтримки розвитку громадського суспільства, яка включає робочі групи для обговорення та розробки стратегій з представниками громадських організацій та уряду.

Рекомендації можуть включати підтримку ініціатив громадського суспільства, розширення освітніх програм з громадянської освіти, зміцнення місцевої громадянської ідентичності та використання медіа для підвищення громадської обізнаності та залучення громадян до активного громадянського життя.

Вплив кризової ситуації на громадянську ідентичність в Україні є багатограним і заслуговує на глибокий аналіз. Поточна ситуація в Україні, включаючи військові конфлікти та політичну нестабільність, суттєво вплинули на формування громадянської ідентичності. Громадянська ідентичність, яка базується на спільних цінностях, переконаннях та історичному досвіді, служить важливим механізмом спілкування та мобілізації громадського суспільства у відповідь на виклики кризи.

Медіа та соціальні мережі під час кризи в Україні стали платформою для мобілізації громадської підтримки та обговорення важливих питань, що підсилило громадянську ідентичність. Освітні програми та громадські ініціативи відкрили нові можливості для громадянської участі та грамотності. Проте, є ризик зміцнення поділення в суспільстві, яке може загрожувати демократичним цінностям.

Рекомендується системний підхід для об'єднання секторів суспільства, розробка інклюзивних стратегій та використання медіа для поширення громадянської обізнаності. Центральна увага повинна бути приділена створенню сприятливого середовища для громадянської участі та розвитку громадського суспільства, включаючи зміцнення інституційної структури та розвиток освітніх програм. Рекомендації щодо медіа включають стратегії для забезпечення прозорості та доступу до незалежних джерел інформації. Підтримка громадських ініціатив та волонтерських організацій важлива для підтримки громадянської ідентичності.

На заключний етап, рекомендується поглиблене дослідження громадянської ідентичності та її ролі у відновленні демократичного порядку в

Україні, а також вивчення найкращих практик з інших країн для розробки політик, які сприяють громадянській участі та демократичному відновленню. У цьому контексті, систематичний підхід до зміцнення громадянської ідентичності важливий для стабілізації та розвитку України.

Список використаних джерел:

Jenkins, B. M. (2023). Consequences of the War in Ukraine: The Economic Fallout. *Rand. org*, 7.

Macchiarelli, C., Naisbitt, B., Boshoff, J., Hurst, I., Liadze, I., Mao, X., & Juanino, P. S. (2022). Global Economic Outlook. *National Institute Economic Review*, 261, e2.

Hart, D., Richardson, C., & Wilkenfeld, B. (2011). Civic identity. In S. J. Schwartz, K. Luyckx, & V. L. Vignoles (Eds.), *Handbook of identity theory and research* (pp. 771–787). Springer Science + Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_32

Elcheroth, G., & Drury, J. (2020). Collective resilience in times of crisis: Lessons from the literature for socially effective responses to the pandemic. *British Journal of Social Psychology*, 59(3), 703-713.

Mader, M., & Schoen, H. (2023). Stability of National-Identity Content: Level, Predictors, and Implications. *Political Psychology*.

Haran, O., Yakovlyev, M., & Zolkina, M. (2019). Identity, war, and peace: public attitudes in the Ukraine-controlled Donbas. *Eurasian Geography and Economics*, 60(6), 684-708.

Fomenko, O. (2023). Brand new Ukraine? Cultural icons and national identity in times of war. *Place Branding and Public Diplomacy*, 19(2), 223-227.

Boulianne, S. & Steen-Johnsen, K. (2023). Civic and political volunteering: the mobilizing role of websites and social media in four countries. *Journal of Information Technology & Politics*, 1-17.

Worschech, S. (2017). New civic activism in Ukraine: building society from scratch?. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, (3), 23-45.

Fung, A., Gilman, H. R., & Schmitt, M. (2022). Strengthening Models of Civic Engagement: Community-Informed Approaches to Inclusive and Equitable Decision-Making. *Ash Center Policy Briefs Series*.

Verbytska, P., Kolesnyk, L., & Kendzor, P. (2021). Civic Education Curriculum Implementation: a Case of Ukraine. *Pedagogika*, 144(4), 221-241.

Zarembo, K., & Martin, E. (2023). Civil society and sense of community in Ukraine: from dormancy to action. *European Societies*, 1-27.

УДК 159.9

Дергачов Олег Вікторович

головний бухгалтер

Державна установа «Бердичівська

виправна колонія (№70)»

м. Бердичів, Україна

77olegss77@gmail.com

ORCID: 0009-0003-1848-4437

ЗВУЖЕННЯ ПОТРЕБ ТА ІНТЕРЕСІВ ЯК ПЕРШИЙ КРОК ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ

Перераховано ознаки та визначено передумови виникнення професійної деформації. Встановлено, що звуження потреб та інтересів, зазвичай, передуює професійній деформації особистості. Рекомендовано здійснювати профілактику професійної деформації, що включає: психодіагностику та професійний добір працівників; періодичну діагностику працівників на виявлення ознак професійної деформації; проведення спеціалізованих тренінгів.

***Ключові слова:** професійна деформація, потреби та інтереси, підвищене навантаження, мотивація, вигорання.*

Люди по-різному сприймають свою роботу (результат праці) і функційні обов'язки, тому професійна деформація проявляється у всіх по-різному. Імовірність настання професійної деформації особистості посилюється за наявності таких факторів як:

1. Підвищене навантаження. Підвищена тривалість робочого дня, людина постійно затримується на робочому місці або ходить на роботу у вихідні дні, бере роботу додому, це негативно позначається на його психологічному здоров'ї.

2. Відсутність адекватного навантаження. Протилежна ситуація може спровокувати такий самий ефект, оскільки недостатньо завантажений працівник постійно думає про те, як підвищити ефективність своєї роботи або як взагалі нічого не робити.

3. Високі вимоги та завищені очікування. Коли керівництво постійно вимагає від працівника надмірний обсяг праці, він постійно занурений у думки про роботу. До такого ж ефекту іноді призводять власні завищені вимоги та сподівання до самого себе.

4. Специфіка діяльності. Дослідники виявили цікаву залежність: чим специфічнішою є професія, тим сильніше виражена професійна деформація особистості.

5. Надмірна захопленість. Людині надмірно захоплені власною роботою, присвячують їй значну частину приватного часу. Такий підхід призводить не тільки до професійної деформації, але й до емоційного вигорання.

6. Відсутність мотивації. Це може бути наслідком не належних умов праці або невдалого вибору професії. Рутинна без мотиваційно робота призводить до неврозів і робить психіку вразливою.

7. Однотипова робота. Великий обсяг однотипних операцій, формуються запрограмований алгоритм дій, який постійно проявляється у повсякденному житті.

Виділяють три групи основних причин професійної деформації:

1. Перша група: тісний зв'язок. В даному випадку спостерігається занадто тісна ідентифікація людини з обраною професією або з професійною спільнотою. Людина позиціонує себе як той чи інший працівник і не бачить для себе інших сфер життя, крім роботи, зникає особисте життя, звужується коло інтересів.

2. Друга група: безпосередньо робота. Занадто нудна, монотонна або надто екстремальна робота, відкладає глибокий відбиток на особистість. В

особистому житті людина веде себе так само, як вона звикла вести себе на роботі.

3. Третя група: особистість людини. Особистісні якості людини є основною причиною професійної деформації.

До опосередкованих причин професійної деформації відносяться: політичний, психологічний, правовий, соціально-економічний стан суспільства; до безпосередніх – ті, що стосуються професійної діяльності: організація, зміст, умови діяльності та порядок виконання конкретних службових обов'язків; унікальні риси об'єкта службового інтересу; особливості соціального оточення людини. (Кісіль, 2011). Тривожними ознаками у поведінці людини, що свідчать про наближення професійної деформації, є: панічний страх втратити наявне місце роботи; зведення своєї професії на п'єдестал; ідентифікація себе як особистості із трудовими досягненнями; ставлення до знайомих як до потенційних об'єктів трудової сфери діяльності; обмеження кола спілкування колегами та товаришами по службі; обмеження інтересів робочими питаннями.

Необхідно здійснювати моніторинг передумов виникнення професійної деформації для того, щоб вона не стала перешкодою на шляху до професійного та особистісного розвитку. Людина, звикнувши до певного стилю виконання роботи, перестає шукати нове в своїй професії, не застосовує оригінальні способи виконання завдань – знижується адаптивність особистості. Поступово вироблені в процесі професійної діяльності риси характеру закріплюються, поглиблюються і стають частиною особистості людини. Формальне і занадто абстрактне ставлення людини до роботи знижує якість її виконання. Шаблони спілкування, які успішно застосовуються на роботі, можуть бути зовсім неефективними в особистому житті, що погіршує взаємини з оточуючими. Відбувається стомлення і професійне вигорання, робота починає здаватися нецікавою та нудною. Подібні симптоми знайомі кожному, хто довгий час пропрацював на одному місці, виконував одні і ті ж функції і не вчився нічому новому.

До інших ознак професійної деформації можна віднести:

1. Манера спілкування та поведінки. На зміну веселому і життєрадісному приходять постійне невдоволення, гнів і сум. Такій особистості дуже складно розділяти особисте життя і роботу – трудова діяльність займає весь вільний час людини.

2. Відсутність хобі. Проявляються прямі ознаки трудового голоду. Розмови пов'язані тільки з роботою тому, що весь вільний час присвячено їй.

3. Зниження продуктивності. Звичайна результативність праці погіршується в 2–3 рази. Людина перестає працювати на колишньому рівні, явно проявляється халатність при виконанні власних посадових обов'язків.

Професійна деформація мотиваційної сфери часто проявляється в надмірній захопленості певним професійним напрямком при зниженні інтересу до інших. Феномен трудового голоду – яскравий приклад такої деформації (людина більшість часу витрачає на робочому місці, втрачаючи інтерес до інших сфер власного життя (Медведев, 1996). Є низка причин, через які перенесення «робочих моментів» і поведінки в звичайне нормальне життя може ускладнити спілкування між людьми в цілому. До них відносяться: 1) Мінімізація перебудови особистості. У людини є певний порядок дій та стиль роботи. Звикання до свого виду діяльності зменшує потребу в пошуку нових ідей для вирішення проблем. Звички, пов'язані з роботою, стають частиною поведінки людини; 2) Починають з'являтися складні взаємини з близькими людьми. Це відбувається через те, що людина не вміє абстрагуватися від своєї роботи, приносячи проблеми додому. Близькі люди можуть не зрозуміти зміни в поведінці родича. Методи, які будуть застосовуватися людиною з деформацією особистості в домашніх умовах, можуть бути неідеальними, на відміну від впливу на підлеглих. В результаті людина не буде розуміти, чому вибудована і злагоджена робоча система перестала діяти в певних умовах, які чинники на це вплинули; 3) Погіршення якості проведеної роботи. В даному випадку професійна деформація приведе до того, що людина перестане розвиватися,

виникне бажання до своєї праці ставитися більш формально. В результаті якість виконуваних дій страждатиме, через що виникають неприємні моменти не тільки у самого працівника, але ще і у підлеглих, начальства, клієнтів тощо; 4) Фінальний крок – вигорання людини (знайоме як «професійне вигорання»). Через те, що людина постійно, навіть вдома та під час відпочинку, занурюється в свою роботу, вона стає нудною і нецікавою. Виникає деяка зневага, а опісля – професійна діяльність стає взагалі неактуальною. Часто ця ознака спостерігається у тих людей, які не мають змоги рости по кар'єрних сходах, рости як фахівці, дізнаватися щось нове – відбувається звуження власних інтересів та потреб.

Профілактика професійної деформації передбачає: психодіагностику особистісних характеристик; виявлення схильності до деформації особистості в період адаптації до службових обов'язків; професійний добір працівників; періодична діагностика працівників на виявлення ознак професійної деформації; проведення тренінгів, які допоможуть працівникам оволодіти навичками саморегуляції та професійного спілкування. (Воробйова, 1999).

Список використаних джерел:

Воробйова, І. Ю. (1999). Деформація професійна. *Юридична енциклопедія*. Т. 2., 167-168. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyclor.com.ua/content/view/1047/58/1/10/#8764>

Кісіль, З. Р. (2011). *Правові та психологічні засади запобігання професійній деформації працівників органів внутрішніх справ України: дис... доктора юрид. наук*. Київ. – Режим доступу: <http://www.disslib.org/pravovi-ta-psykholohichni-zasady-zapobihannja-profesiyniy-deformatsiyi-pratsivnykiv.html>

Медведєв, В. С. (1996). *Проблеми професійної деформації співробітників ОВС (теоретичні та прикладні аспекти)*: [монографія]. К.: Національна академія внутрішніх справ України,

УДК 159.923.2

Дерев'янка Світлана Петрівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка,

м. Чернігів, Україна

svetl7788svetl@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2946-1444

КІНЕМАТОГРАФІЧНИЙ ОБРАЗ ПСИХОТЕРАПЕВТА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті представлено результати контент-аналізу зарубіжних фільмів про психотерапевтів. Кінофільми було проаналізовано за параметрами вивчення первинної інформації (жанр фільму, напрям роботи психотерапевта, демографічні характеристики, особливості зовнішнього вигляду психотерапевта). Також здійснено критичний дискурс-аналіз кінофільмів: відповідність поведінки персонажів-психотерапевтів до морально-етичних норм, встановлених у професії.

Ключові слова: *кінематографічний образ, психотерапевт, фільми про психотерапевтів, професійна ідентичність.*

В Україні наразі все більшого поширення набуває професія психотерапевта – чимало психологів замислюється над можливістю продовжити освіту та набути такий статус. Поряд із тим, ця професія є достатньо новою для нашого суспільства, багато хто з людей необізнані з відмінностями щодо роботи психолога та психотерапевта. Професійна ідентичність останніх може формуватися під впливом кінопродукції західного

виробництва та бути продуктом їх уяви. Тому аналіз образу персонажів-психотерапевтів, який презентується сучасними західними сценаристами, буде сприяти більш критичному сприйняттю інформації щодо психотерапевтичної практики молодими фахівцями, які самі прагнуть стати психотерапевтами.

Стосовно образу психотерапевта на сьогодні проведено чимало досліджень, проте здебільшого зарубіжними вченими (Linden, 2020; Szykiersky. & Raviv, 1995), у вітчизняній науці ці аспекти практично не охоплені. Раніше нами були здійснені спроби аналізу кінематографічного образу психолога-практика (Дерев'янка, 2022), наразі ми спробували здійснити подібний аналіз щодо професії психотерапевта.

Мета даної роботи – дослідити образ психотерапевта, презентований у художньому кінематографі.

Для емпіричного дослідження нами були підібрані кінофільми зарубіжного виробництва, в яких представлений образ практикуючого психотерапевта. У проведеному дослідженні нами були використані: (1) метод контент-аналізу, спрямований на вивчення кінематографічної продукції, в якій представлений кінематографічний образ психотерапевта; (2) критичний дискурс-аналіз (аналіз моральних якостей образів психотерапевтів-персонажів).

Загальна процедура емпіричного дослідження включала такі складові: (1) підбір кінофільмів, в яких максимально яскраво представлений кінематографічний образ психотерапевта; (2) контент-аналіз кінофільмів за параметрами вивчення первинної інформації (жанр фільму, напрям роботи психотерапевта, демографічні характеристики, особливості зовнішнього вигляду психотерапевта); (3) критичний дискурс-аналіз кінофільмів: відповідність поведінки персонажа-психотерапевта до морально-етичних норм, встановлених у професії.

Підбір кінофільмів відбувався методом випадкового вибору серед зарубіжної кінопродукції (у вітчизняному просторі замало кінострічок, у яких яскраво представлений образ психотерапевта).

Перелік кінострічок, який був підданий контент-аналізу: «А як же Боб?» (1991), «Аналізуй це» (1992), «Розумник Уїлл Хантінг» (1997), «Малюк» (2000), «Кімната сина» (2001), «Скажи, що любиш мене» (2007), «Ларс та справжня дівчина» (2007), «Психоаналітик» (2009), «Небезпечний метод» (2011), «Лицарі справедливості» (2020).

Контент-аналіз зазначених кінофільмів показав, що більшість з них відноситься до жанру драми (70 % фільмів), також це комедія (30 %). Підхід, у якому працюють психотерапевти – частіше психоаналітичний (80 %). Ймовірно, що останнє можна пояснити більш ефектним зовнішнім виявом психоаналізу порівняно з іншими підходами – пацієнт лежить на зручній кушетці, психотерапевт сидить поруч та аналізує.

За віковими характеристиками – у кінематографічних персонажів-психотерапевтів переважає середній вік (40-45 років у 90 % всіх кінокартин). За статевою ознакою серед персонажів-психотерапевтів переважають чоловіки (70 %). Цікаво, що серед персонажів-психологів переважають жінки (Дерев'янка, 2022).

Оформлення зовнішнього вигляду психотерапевтів у фільмах є наближеним до дійсності – в одязі переважає діловий стиль, зачіска – класична і строга (лише в окремих випадках – креативна і «модна»). Серед аксесуарів часто використовуються окуляри, що вірогідно є символом розумності.

За більшістю сюжетів, представлених у кінофільмах, морально-етичних норм персонажі-психотерапевти не дотримуються. Зокрема, у фільмі «А як же Боб?» (1991), доктор Білл Мюррей намагається «втекти» від свого пацієнта, коли це не вдається – не приховує свого роздратування та не стримує вербальної агресії.

У драмі «Розумник Уїлл Хантінг» (1997), доктор Шон настільки розлючений нехтуванням зі сторони пацієнта, що навіть в одній зі сцен душить його, що не заважає у подальшому встановленню довірливих стосунків та мотивування молодого людини на особистісні зміни.

У драмах «Кімната сина» (2001), «Психоаналітик» (2009) психотерапевти-чоловіки впадають в депресію (обидва втратили дружину), але продовжують займатися практикою та допомагати клієнтам. Доктор Генрі Картер навіть вживає «травку», щоб полегшити свій емоційний стан.

Найбільш проникливо робота психотерапевта представлена в картині «Ларс та справжня дівчина». Доктор Дагмар (психотерапевтка) намагається допомогти Ларсу подолати дитячу травму та підігрує йому у стосунках з резиновою лялькою, яку той вважає коханою дівчиною. Серед іншого одним з засобів Дагмар застосовує метод експозицій, що допомагає Ларсу позбутися хворобливої боязкості торкань до себе з боку інших. Дещо дивним виглядає, що серед сесій з Ларсом психотерапевтка дозволяє собі їсти – бутерброди з чаєм, салати з розеток та ін., що вкрай псує враження про неї як досконалого фахівця-терапевта.

Отже, контент-аналіз фільмів, в яких презентовано образ практикуючого психотерапевта, дозволяє нам уявляти цих осіб як досвідчених, середнього віку (40-45 років), переважно чоловіків, у строгих ділових костюмах з модною зачіскою та в окулярах, які демонструють «уважне слухання» проблем клієнта та прагнуть до емпатійного спілкування з ним. При цьому вони є звичайними людьми, які самі мають безліч психологічних проблем, не стримують своїх агресивних імпульсів (навіть щодо клієнтів) і можуть зловживати психоактивними речовинами. У більшості випадків такий образ психотерапевта експлуатується сучасним кінематографом задля розважання глядацької аудиторії, та має мало зв'язку з повсякденною реальністю.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розширенні спектру кінофільмів щодо практики психотерапевтів з метою компаративного аналізу кінокартин різних періодів їх створення та уточнення даних стосовно їх впливу на професійне становлення молодих фахівців-психотерапевтів.

Список використаних джерел

Дерев'янку, С. (2022). Кінематографічний образ психолога-практика: емоційний інтелект у зрілому віці. *Освіта і наука*, 2 (23), 114–117.

Linden, M. (2020). The new Psychotherapist Law: winners and losers. *Psychotherapist*, 66(1), 42–45.

Szykiersky, D. & Raviv, A. (1995). The image of the psychotherapist literature. *American Journal of psychotherapy*, 49(3), 405–415.

УДК 159.923

Дідик Наталія Михайлівна

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології освіти,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна
didyk.natalya@kpmu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5852-2379

ЕГО-ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ ПСИХОЛОГІВ

У статті розглянуто Его-ідентичність як професійно значущу характеристику особистісної зрілості психологів. Проаналізовано показники Его-ідентичності та характеристики особистісної зрілості. Розглянуто результати експериментального дослідження Его-ідентичності у психологів.

Ключові слова: *Его-ідентичність, особистісна зрілість, професійно значуща характеристика, психолог.*

Для практикуючого психолога важливими є особистісний компонент професійної підготовки, що передбачає розвиток професійно важливих якостей та характеристик особистісної зрілості фахівця. Тому важливою характеристикою є Его-ідентичність спеціаліста, оскільки без адекватного уявлення свого Я-образу психолог не зможе сформувати адекватну самооцінку у клієнта та не сформує у нього особистісної зрілості.

На думку Е. Еріксона, Его-ідентичність – відчуття адекватності і стабільного володіння особою власним Я, незалежно від змін Я і ситуації; це тотожність людини самій собі (Еріксон, 1968). Его-ідентичність є значущою

характеристикою зрілої особистості, за словами Е. Еріксона (Erikson, 1968), Т. М. Титаренко (Титаренко, 2008), Е. Фромма (Fromm, 1981), О. Хухлаєвої, О. С. Штепи (Штепа, 2005) та ін.

О. С. Штепа зауважила, що особистісна зрілість – це психологічне новоутворення зрілого періоду життя людини у вигляді онтологічного ядра особистості, важливого для Его-ідентичності (Штепа, 2005).

На думку О. Хухлаєвої, криза ідентичності ускладнює екзистенційну кризу, яка є нормою для періоду зрілості. Т. М. Титаренко стверджувала, що з настанням зрілості, самоконституювання набуває статусу постдовільності, коли кожне важливе життєве завдання передбачає оформлення у чомусь нової ідентичності (Титаренко, 2008).

На нашу думку, особистісна зрілість – характеристика стану розвитку особистості, що виявляється у високому ступені особистісної конструктивної активності та особистісної функціональної продуктивності людини. Особистісна зрілість майбутніх психологів – це характеристика стану розвитку особистості, якого досягають майбутні психологи до завершення періоду їх професійної підготовки.

Професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів складають характеристики особистісної зрілості, які забезпечують успішне професійне становлення майбутніх психологів (Дідик, 2013).

Вважаємо, що Его-ідентичність належить до характеристик трансперсональної конструктивної активності, що відображають прояви вдосконалення структури самоідентичності. Показниками Его-ідентичності є: зріла ідентичність; ясність Я-концепції; вчинки самопізнання; здатність до самоаналізу; усвідомлення себе як цілісності (Дідик, 2013).

На основі результатів теоретичного дослідження різних авторів нами виділено такі характеристики Его-ідентичності: цілісна Я-концепція, здатність до самопізнання, самовизначення, ефект самотійно пережитої людиною у зрілому віці кризи ідентичності, феномен самодетермінації, розуміння себе,

реальна оцінка себе, конгруентність між Я і потенціалами, цілісність, Я-концепція перетворюється на організоване, багатоаспектне утворення, усвідомлюваність, інтегрованість, осягнення свого істинного Я, глибоке самопізнання, здійснення рефлексії Я, адекватне сприймання оцінок інших і зіставлення їх оцінок з власними, ясність Я-концепції, адекватність самосприйняття, адекватна самооцінка, усвідомлення структур своїх психічних станів, внутрішня тотожність самому собі, почуття впевненості особистості, що значущі люди сприймають твою випрацювану внутрішню цілісність такою особистістю, якою ти є у власному сприйнятті; впевненість особистості в узгодженості внутрішньої та зовнішньої цілісності, здатність до самоаналізу і вміння бачити власні помилки, об'єктивне оцінювання власних сильних і слабких сторін (Дідик, 2013).

На нашу думку, незріла ідентичність це: занижена самооцінка, нездатність до самоаналізу, відсутність довіри до себе і закритість до нового, невиражені трансцендентні переживання, відсутність прагнення до самовираження.

Зріла ідентичність передбачає: ясність Я-концепції, вчинки самопізнання, здатність до самоаналізу, прийняття своїх переваг і недоліків, позитивна Я-концепція, довіра і повага до себе, відкритість новому досвіду, спонтанне і безпосереднє вираження почуттів, орієнтації на цінність бути самим собою, наявність трансцендентних переживань, прагнення до самовираження (Дідик, 2013).

Нами досліджено особливості Его-ідентичності у майбутніх психологів (кількість - 200 осіб).

Результати подано у таблиці 1, де ПЗХОЗМП – професійно значуща характеристика особистісної зрілості майбутніх психологів.

Таблиця 1

Порівняльні результати розвитку Его-ідентичності у майбутніх психологів

Критерії	ПЗХОЗМП	Рівень	I	II	III	IV	магістри
			курс	Курс	курс	курс	
			%	%	%	%	%
Транс-персональна конструктивна активність	Его-ідентичність	Високий	30	30	40	40	42,5
		Середній	62,5	65	55	57,5	57,5
		Низький	7,5	5	5	2,5	-

Отже, найвищий рівень розвитку Его-ідентичності у магістрів, а найнижчий – у здобувачів вищої освіти 1 курсу бакалаврського рівня. У таблиці 2 подано загальні результати розвитку Его-ідентичності у майбутніх психологів.

Таблиця 2

Загальні результати розвитку Его-ідентичності у майбутніх психологів

(*n*=200)

Критерії	ПЗХОЗМП	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		абс. к-сть	%	абс. к-сть	%	абс. к-сть	%
Трансперсональна конструктивна активність	Его-ідентичність	8	4	119	59,5	73	36,5

Отже, Его-ідентичність у майбутніх психологів знаходиться переважно (59,5%) на середньому рівні розвитку, на високому – у 36,5% осіб, на низькому – у 4% досліджуваних. Его-ідентичність не описана майбутніми психологами в автонаративі в образі «Я-теперішній професіонал». Це може свідчити про відсутність цієї характеристики у досліджуваних (що мало ймовірно), або про ненадання їм значущості.

В образі «Я-майбутній професіонал» у майбутніх психологів при написанні автонаративу найвищу частоту використання інформативних одиниць має самоактуалізація та інтелектуальність. Его-ідентичність не виділена майбутніми психологами як характеристика, над якою потрібно працювати у майбутньому. Варто зауважити, що найменше, на думку респондентів, їм можуть допомогти у вирішенні особистісних проблем, такі риси: Его-ідентичність, гуманізм, освіченість. Їх назвали 2% досліджуваних.

У трансперсональній конструктивній активності переважаючими є незріла ідентичність, занижена самооцінка, нездатність до самоаналізу, відсутність довіри до себе, відсутність прагнення до самовираження.

Отже, Его-ідентичність – це професійно значуща характеристика особистісної зрілості майбутніх психологів, що передбачає відчуття адекватності і стабільного володіння особою власним Я, незалежно від змін Я і ситуації; це тотожність людини самій собі. Разом з тим, розвиток Его-ідентичності у майбутніх психологів знаходиться на середньому рівні розвитку. Его-ідентичність не виділена майбутніми психологами як характеристика, яку потрібно розвивати, і яка дозволить вирішити особистісні проблеми.

Список використаних джерел

Дідик, Н. М. (2013). *Професійно значущі характеристики особистісної зрілості майбутніх психологів* (Дис. канд. психол. наук). Київ.

Титаренко, Т. М. (2008). Життєві завдання як практики самоконститування особистості. *Соціальна психологія*. 6 (32). 3-11.

Штепа, О. С. (2005). Особистісна зрілість як динамічна особистісна структура. *Практична психологія та соціальна робота*. №9. 4-8.

Erikson, E. H. (1968). *Identity Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company, New York, London.

Fromm, Erich. (1981). *Psychoanalyse und Ethik*. Ullstein Verlag.

УДК 159.9: 378.051

Дуткевич Тетяна Вікторівна

кандидат психологічних наук,

професор, професор, кафедри психології освіти

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

tetvik77@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3792-7195

УПРАВЛІНСЬКЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Розглянуто особливості управлінського спілкування у ситуаціях виконання основних управлінських функцій керівника закладу освіти, які сприяють формуванню національно-культурної ідентичності педагогів та здобувачів освіти.

Ключові слова: *управлінське спілкування, національно-культурна ідентичність, українська культура, засоби спілкування, мовлення.*

Актуальність. Сьогодні питання національно-культурної ідентичності стоять досить гостро, зростає переконання у важливості їх урахування при вирішенні будь-яких суспільних проблем. Значною мірою російська агресія, у якій беруть участь етнічні українці, зумовлена порушеннями їхньої національно-культурної ідентичності. За даними Центру Разумкова (Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України, 2017, с. 6), проблеми, пов'язані з українською національно-культурною ідентичністю, є найбільш поширеними серед жителів Сходу та Півдня. Відтак актуальним вбачається дослідження чинників, що сприяють формуванню національно-культурної ідентичності у закладах освіти.

Останні дослідження проблеми. У науковій літературі представлено масив досліджень з визначення місця спілкування у загальній системі управління закладом освіти (Брюховецька, 2016; Даниленко & Карамушка, 2003; Єльнікова, 2004; Мармаза, 2017). Показано, що управління у закладах освіти носить комунікативну природу, а отже якість спілкування визначає успішність менеджменту. Управлінське спілкування у кінцевому рахунку зумовлює особливості організаційної культури у закладі освіти, зокрема, є важливим чинником формування національно-культурної ідентичності як у педагогів, так і в учнів. Національно-культурна ідентичність розуміється нами згідно її тлумачення, як «суб'єктивне переживання належності до українського народу, нації, свідомого прийняття його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України» (Бех, & Журба, 2018, с. 10).

Основні результати. Управлінське спілкування, що сприяє формуванню національно-культурної ідентичності в підпорядкованому колективі, спирається на використання відповідних вербальних і невербальних засобів, які відзначаються виразною приналежністю до української культури. Остання є невичерпною скарбницею засобів впливу на особистість, провідними серед яких є рідна мова, народні афоризми, прислів'я, приказки, усна народна творчість (скоромовки, оповідання, казки, частівки, утішки, забавлянки, закликанки), національна міфологія і символіка, народне мистецтво (музичне і декоративно-прикладне), традиції, звичаї і обряди, ігри, іграшки, ритуали та урочистості, ціннісне ставлення до природи тощо.

Українська мова є невичерпним джерелом, з якого керівник закладу освіти має нагоду збагачувати своє мовлення, надавати йому національного колориту. Зокрема, цьому сприяє включення у мовлення керівника під час

типових управлінських ситуацій таких фольклорних елементів, як прислів'я, приказки, скоромовки, притчі, частівки, утішки, забавлянки, закликанки, народні афоризми тощо.

Зокрема, у ситуаціях передачі розпоряджень, наказів, щоб підкреслити важливість вчасного і точного їх виконання керівник може скористатись такими українськими прислів'ями: «Без хазяїна й двір плаче. Де господар добре робить, там і поле буйно родить». Необхідність віддачі нових розпоряджень у ситуаціях організаційних змін дозволяють образно висловити такі прислів'я: «Нова хатка – нова гадка. Всякий двір хазяйським оком держиться. Хату руки держать. Хазяйське око товар живить. Зв'язок між якістю розпорядження та результатом його виконання підкреслять вирази: «Яке посієш, таке і пожнеш. Свій глаз – алмаз, чужі руки – круки».

Доцільність прийняття колегіальних рішень підкреслюють прислів'я: «Один розум добре, а два ще краще! Одна розумна голова добре, а дві ще краще! Око бачить далеко, а розум ще даліше. Скільки голів, стільки й умів! Більшу досвідченість колегіальних рішень висловлюють прислів'я: «Перемагай труднощі розумом, а небезпеку — досвідом! Хто людей питає, той і розум має».

Керівник має можливість мотивувати своїх підлеглих до праці за допомогою таких виразів: «Бджола мала, а й та працює. Без діла жить – тільки небо коптить. Без діла слабше сила. Без охоти нема роботи. Без роботи день роком стає. Без труда нема плода. Маленька праця краща за велике безділля».

У ситуаціях так званої «важкої розмови», призначеної для висловлення критичних зауважень, обговорення недоліків, прорахунків, надання пропозицій щодо покращення діяльності підлеглих, керівникові допоможуть українські прислів'я: «Коли зореш мілко, посієш рідко, то й уродить дідько. Треба нахилиться, щоб з криниці води напитися. Як дбаєш, так і маєш» та ін.

Якщо помилка підлеглого викликана недбалістю, у нагоді стануть вирази: «Сім раз відмір, а один – відріж! Людей питай, а свій розум май! І з сивою бородою не все розум приходить! На годину спізнився – за рік не доженеш.

Голова не на те, щоб тільки кашкет носить!». Позитивність критики пікреслить прислів'я «За битого двох небитих дають, та й то не беруть».

Згуртувати колектив керівнику допоможуть крилаті вислови, що засвідчують цінність зв'язку поколінь, закликають молодь долучитись до втілення започаткованих дідами чи батьками планів, мрій, до продовження сімейних традицій, а, також, формують культ роду і народу: «Тяжко жить без роду-племені. Тому роду не буде переводу, в якому браття милують згоду. Ой роде наш красний, роде наш прекрасний!».

У ситуаціях конфлікту між підлеглими мовлення керівника (а відтак і впливовість на педагогів) можуть збагатити такі прислів'я: «Як на току молотиться, то і в хаті не колотиться. Як лютий не лютой, а на весну брів не хмур! Де багато пташок, там нема комашок. Як багацько птиць – немає гусениць. Де багацько няньок, там дитя каліка. У семи няньок дитина без носа».

Здійснювати управлінський контроль, оцінювати і перевіряти діяльність підлеглих керівникові допомагають крилаті вирази. Про важливість контролю: «Де господар не ходить, там нивка не родить. Догана мудрого більше стоїть, як похвала дурного». Про значення фахової компетентності педагога: «Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує! За один раз не зітнеш дерева враз. Хороший рибак по кльову мусить знати, як рибку звати. У дурного хазяїна й колесо з воза украдуть. Кепський господар десять робіт зачинає, жодної не кінчає. Старого горобця на полові не обдуриш». Про важливість якості виконуваної роботи: «Не на користь книжку читать, коли вершки лише хапать. Добре діло утіха, коли ділові не поміха. Добре роби — добре й буде! Добрий початок — половина діла». Про закономірність результатів роботи: «Яка трава, таке й сіно. Яка пшениця, така й паляниця. Яка яблунька, такі й яблука. Яка грушка, така й юшка. Яка прядка, така й нитка. Яка пряжа, таке й полотно ляже».

Завдання заохочення, стимулювання дій педагогів керівник вирішує за допомогою таких українських прислів'їв: «Дивиться рідко, та густо бачить. І сила перед розумом никне! Знає, на чім світ стоїть! Мудрій голові досить два

слова! Розумний всякому дає лад. Розумну річ приємно й слухать. В доброго хазяїна й соломинка не пропаде. В умілого і долото рибу ловить!».

Дієвість невербальних засобів управлінського спілкування визначається, насамперед, могутнім духовним та творчим потенціалом традиційної української культури, яка є головним чинником у відродженні національної самосвідомості.

Проблема формування іміджу керівника освітньої установи на традиціях української національної культури розглядається як невід’ємна складова фахової підготовки менеджера.

У зв’язку зі змінами соціально-економічних та психологічних умов функціонування, важливим є імідж менеджера, що утверджує інноваційність мислення і комунікативну компетентність, що здатний викликати сприятливе враження та викликати симпатію, позитивно впливати на оточення, створювати обстановку довіри та психологічного комфорту. Процес управлінського спілкування набуває виховного змісту для педагогів, якщо діловий костюм керівника освітнього закладу має ознаки національного колориту, включає елементи народного одягу та його оздоблення (покрій, вишиванка), знаки української державності (прапорець, жовто-блакитна стрічка тощо). Важливим є інтер’єр-дизайн робочого кабінету керівника з використанням традиційного українського оздоблення за допомогою природних матеріалів (букет пшеничних колосків, калина; дерев’яні гілки, картини з соломки, з висушених квітів, вишиті рушники, ткані килими); предметів традиційного декоративно-ужиткового мистецтва (вироби учнів з полотна, дерева, лози, соломи, пап’є-маше, текстилю, арт-нитки, дроту, гіпсу тощо).

Посилити ефект етнічно-національних ознак іміджу керівника дозволяє українська народна музика, особливостями якої є природна простота, доступність та музичність мови, що спонукає менеджера освіти до творчих дій, дає можливість вдосконалювати особистісні якості, створюючи власний імідж.

Збереження, дбайливе ставлення та популяризація українського народного мистецтва, на сучасному етапі становлення національної освіти набуває особливого значення. У процесі управлінського спілкування доцільним є використання творів українського народного мистецтва та їх елементів, які-б розвивали в педагогів любов до рідного краю, рідної мови, пісні та історичної традиції, формували естетичні почуття, чуйність, людяність. Такий підхід сприяє поліпшенню управлінського спілкування, знижує його формальність, робить його відкритим, щирим, естетично збагаченим, а в результаті зміцнює згуртованість та взаємини між педагогами.

Залучення засобів українського народного мистецтва у процес управлінського спілкування дає можливість педагогам знайомитися з різними видами народного мистецтва (хореографією, інструментальною музикою, усною народною творчістю, народним костюмом, живописом, вишивкою, ткацтвом тощо). Наприклад, використання в управлінському спілкуванні народно-пісенної творчості є доцільним під час проведення різноманітних конкурсів, народних свят, відзначення знаменних дат тощо.

Висновки. Розвивальним результатом використання у процесі управлінського спілкування засобів, джерелом яких є українська культура, виступає прилучення педагогів до національних цінностей, отримання зразків менеджменту української національної школи, утвердження лідерства і авторитету керівника, згуртування педагогів, що у кінцевому рахунку сприяє розвитку національно-культурної ідентичності у закладі освіти.

Список використаних джерел:

Бех, І., & Журба, К. (2018). Концепція з формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Зб. матеріалів Всеукраїнського круглого столу «Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу»*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 3-22.

Брюховецька, О. В. (2016). Особливості етнічної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Т. ІХ. Випуск 9. Київ : Талком, 76-84.

Єльнікова, Г. В. (2004). Культура управлінської праці керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Управління школою*. 35 (83), 2-7.

Мармаза, О. І. (2017). Менеджмент освітньої організації. *Навч.-метод. посіб.* Харків: ТОВ «Щедра садиба».

Освітній менеджмент. (2003). *Навч. посіб.* За ред. Л.Даниленко, Л.Карамушки. Київ: Шкільний світ, 2003, 400.

Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України (2017). *Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 року*. Київ: Центр Разумкова.

УДК 159.9.072

Коваленко Алла Борисівна

доктор психологічних наук, професор,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

abk2015@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6458-5325

ResearcherID: O-7330-2019

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МІГРАНТІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Розглядається проблема соціальної ідентичності мігрантів. Представлено теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми соціальної ідентичності та адаптації, який показав, що будь-яка зміна місця проживання, чи то роботи, чи кола спілкування неминуче впливає на необхідність пристосування до нових умов — як до біологічних та фізіологічних, так і до соціально-психологічних. Під час міграції адаптація супроводжується зміною соціальної ідентичності, що має свою специфіку у вимушених мігрантів. Соціальна адаптація визначається як взаємодія із соціальним середовищем, під час якої відбувається опанування механізмами соціальної поведінки і прийняття норм, що мають адаптивне значення.

Ключові слова: *соціальна ідентичність, соціально-психологічна адаптація, самооцінка, цінності, мігранти.*

Соціальна ідентичність в останні роки все більше цікавить дослідників. Це зумовлено посиленням економічної міграції населення та міграцією, пов'язаною з зонами конфліктів. З 24 лютого 2022 року проблема соціальної ідентичності мігрантів стала ще більш нагальною і для українців.

Аналіз способу життя в культурному аспекті (спосіб життя, типології, стиль життя) та ціннісних орієнтацій, мотивації поведінки у процесах соціалізації та вихованні, досліджувались багатьма вченими, такими як Ю. С. Баришева, П. І. Гнатенко, Є. І. Головаха, І. В. Данилюк, О. Донченко, О. М. Дудченко, В. Б. Євтух, І. Я. Іванюк, Н. В. Костенко, О. Куценко, О. Литвинчук, С. А. Макеєв, І. Мірчук, А. А. Митіль, Н. В. Паніна, В. Пилипенко, Т. В. Попова, А. О. Ручка, В. Є. Хмелько, М. О. Шульга.

Протягом життя людина включена до різних паралельних спільнот, які часто не схожі за своїми соціально-психологічними характеристиками, що проявляється в понятті множинної ідентичності. Множинна ідентичність зумовлена мультикультуралізмом і є засобом соціальної адаптації, як вважають П. Бергер та Т. Лукман (Berger & Luckmann, 1966).

І. Я. Іванюк вважає (Іванюк, 2010), що процес формування соціальної та особистісної ідентичності є результатом успішної адаптації, адже пристосовуючись до мінливої соціальної реальності, ідентичність особистості піддається змінам, які призводять до виникнення криз розвитку та активного осмислення свого місця в суспільстві та світі, своїх цілей, цінностей, мотивів та переконань.

Будучи складовою ідентичності особистості, соціальна ідентичність, у свою чергу, розглядається як цілісність, яка має певний набір складових.

О. Л. Проскурякова (Проскурякова, 2007) визначила два блоки причин міграції: вимушена міграція з певних причин, таких як, громадянські війни, міждержавні війни, міжнаціональні конфлікти, політичні або етнічні утиски, стихійні лиха, насилля тощо; добровільна міграція. За вимушеної міграції наявний стресовий чинник, який негативно впливає на психологічний стан мігранта, починаючи зі швидкості зміни місця перебування, закінчуючи самопочуттям у новому середовищі. Зміна місця відбувається швидко, адже базується на спробі врятувати своє життя, або життя близьких. Відбувається задоволення тих потреб, які не були задоволені на старому місці проживання та

нівелювання негативних впливів, які і були причиною міграції. Якщо задоволення цих двох чинників успішне, то говорять про успішну адаптацію, і навпаки, незадоволення призводить до неуспішної адаптації. Добровільна міграція частіше супроводжується прагненням мігрантів до саморозвитку та самореалізації (Коваленко & Безверха, 2017), на досягнення суб'єктивного благополуччя та комфорту, а також супроводжується зміною соціальної ідентичності, що значно відрізняється від змін, чи прагнень до них, у вимушених мігрантів.

О. Л. Проскуракова (Проскуракова, 2007) наголошує, що, потрапляючи до нового середовища, людині необхідно виробити свою стратегію на індивідуальному рівні, своє ставлення, що призводить до появи форм та стратегій адаптації, які виражаються в зміні ідентифікацій, ціннісних орієнтацій та рольовій поведінці. Ще одним важливим чинником є ставлення приймаючого середовища до мігранта, адже суспільство має також адаптуватись до нового члена.

Добровільна міграція відрізняється метою переміщення та швидкістю. Адже рішення про міграцію приймається заздалегідь, оцінюється та аналізується, тобто виробляється внутрішня готовність та стійкість до нових умов. Метою тут слугує бажання змінити своє життя на краще, або змінити певні умови проживання, перебування (таких як заробітна плата, умови праці, проживання тощо). Відбувається орієнтація на майбутнє, на відміну від вимушених мігрантів, у яких спостерігається орієнтація на минуле та «комплекс вигнанця» (Блинова, 2011).

Вивчаючи міжнародних мігрантів, В. В. Володько та О. А. Ровенчак виділили такі аспекти як соціокультурна та професійна адаптація (Володько & Ровенчак 2008). Соціокультурну адаптацію вони визначають як «процес та результат взаємодії, взаємопристосування та взаємозаміни особи (чи групи), яка входить у нове соціокультурне середовище, та соціокультурного середовища, яке її приймає, що охоплює взаємне засвоєння (успішне чи неуспішне) чи не

засвоєння нових соціокультурних і культурних норм, цінностей, способів поведінки притаманних особі чи групі та середовищу» (Володько & Ровенчак 2008).

Під професійною адаптацією розуміється «процес і результат пристосування індивіда до вимог професії, засвоєння ним професійних і соціальних норм поведінки, необхідних для виконання трудових функцій» (Володько & Ровенчак 2008), тобто оволодіння новими знаннями та навичками, що потрібні для освоєння тих аспектів, яких потребує нова робота, та включення до нової професійної групи або колективу (правила поведінки, внутрішні відносини тощо).

Дж. Р. Монтгомері (Montgomery, 1996) поділяє адаптацію на економічну, соціокультурну та суб'єктивну. Економічна адаптація стосується професійної визначеності та нового місця роботи, соціокультурна стосується норм, цінностей та звичаїв нового середовища, а суб'єктивна висвічує процес власне мігранта та його суб'єктивне ставлення до свого нового положення.

М. Тоба (Тоба, 2003) виокремлює п'ять етапів проходження адаптаційного процесу під час добровільної міграції: на першому етапі відбувається піднесення емоційного та морального стану, ейфорія, прагнення до нового, невідомого, з'являються великі сподівання на майбутнє; другий етап характеризується загальним спадом емоційних процесів, минає ейфорія, людина починає відчувати себе в «чужому» середовищі; третій етап визначається адаптацією чи дезадаптацією, адже не відбувається пристосування, втрачається контроль, і людина опиняється на «роздоріжжі» — повернутись додому чи ні.

Для людей, що вирішують повернутися додому, процес адаптації закінчується. А для тих, хто вирішив залишитись, існує ще два етапи: з'являється оптимізм та впевненість у майбутньому, що закінчується до повної адаптації до нового середовища (але це не означає успішну адаптацію).

На прийняття чи не прийняття мігранта також впливає саме середовище у приймаючій країні. Виявлено два типи приймаючого середовища: порівняно однорідне суспільство, в якому мігрант має пристосовуватись до усталених культурних звичаїв та правил, та більш ліберальне середовище, в якому більша частина населення сприймає мігрантів як щось звичне (Коваленко & Безверха, 2017).

Дж. Беррі (Беррі, Пуртінга, Сігалл, & Дасен, 2007) виокремлював стратегії входження у нову культуру на основі двох чинників: підтримка культури (тут головним є самовизначення мігрантом важливості збереження власної культурної ідентичності) та участь у міжкультурних контактах (інтенсивність включення у чужу культуру). На основі даних чинників він виділи чотири стратегії: асиміляція, інтеграція, сепарація та маргіналізація.

На думку Дж. Беррі (Беррі, Пуртінга, Сігалл, & Дасен, 2007), успішна адаптація полягає в стратегії інтеграції, коли людина поступово приймає норми, цінності, поведінку іншої культури, при цьому підтримуючи на належному рівні норми, цінності та поведінку своєї культури. Це призводить до розвитку потреби в самоповазі та самоактуалізації. На основі досліджень Дж. Беррі (Беррі, Пуртінга, Сігалл, & Дасен, 2007), О. Є. Блинова (Блинова, 2011) та М. Тоба (Тоба, 2003) виокремлюють чотири стратегії адаптації мігрантів до нового середовища: 1) інтеграція — приймаються нові норми та цінності, але зберігаються власні, тобто часткове прийняття, збереження власної етнічної ідентичності дозволяє людині подолати наслідки «культурного шоку», реалізується позитивна самоідентифікація; 2) асиміляція — приймаються нові норми та цінності, при цьому власні відкидаються, тобто повна ідентифікація; 3) сепаратизм — відмова від прийняття нових норм та цінностей із збереженням власних; 4) маргіналізація — відмова від прийняття як нових загальноприйнятих норм та цінностей суспільства, так і від власних. О. Є. Блинова наголошує на тому, що маргіналізація є результатом процесу сепарації.

Як зазначалося вище, середовище є також важелем впливу під час адаптації людини, адже мігранти не в змозі вільно обирати стратегію адаптації через очікування приймаючого населення. Однією з установок приймаючого населення є думка про те, що мігрант має безумовно виконувати всі соціальні норми, підлаштовуватися під умови взаємодії нового середовища (Беррі, Пуртінга, Сігалл, & Дасен, 2007; Коваленко & Безверха, 2017).

Така відмова від взаємного пристосування призводить до супротиву процесу інтеграції як мігрантів, так і населення приймаючої країни. При відмові мігрантів від інтеграції на перший план виступають низка проблем, таких як міжрасовий конфлікт (віра в ущербність будь-яких культурних особливостей інших груп (Park & Burgess, 1969), призначення «чужих» відповідальними за усі негативні явища, що відбуваються в країні), адже представники різних рас сприймають одне одного як загрозу для власної культури, в якій право на культуру прирівнюється до права на життя.

Деякі дослідники розглядають соціальну адаптацію мігрантів як саме процес та результат взаємодії мігранта та нового соціокультурного середовища, тобто двосторонній процес адаптації, які виокремлюють у певні моделі. Так, В. В. Володько та О. А. Ровенчак (Володько & Ровенчак, 2008) описують шість моделей соціокультурної адаптації мігрантів: 1) модель протесту; 2) добровільна сегрегація; 3) діаспора; 4) сегрегація; 5) маргіналізація; 6) асиміляція.

Модель протесту ґрунтується на антимигрантських настроях стосовно нових членів, які базуються на певному негативному досвіді (дестабілізація ринків праці, житла, загострення міжнаціональних конфліктів тощо), цінностях та нормах поведінки у суспільстві, що не відповідають цінностям і нормам мігрантів. Прослідковується страх зміни складу етнічних територій, адже у перспективі можлива зміна влади, яка складається із представників мігрантських спільнот. Розвивається ксенофобія, тобто нетерпимість до іноземців та всього іноземного, що породжує агресію. Відбувається

неприйняття мігрантів з боку суспільства, що в свою чергу впливає на небажання інтегруватись з боку мігранта.

Модель добровільної сегрегації також передбачає відгородження від нового суспільства, але від моделі протесту її відрізняє відсутність агресії від кожної із сторін. Відбувається заперечення норм і цінностей нового суспільства, але є часткове прийняття норм і цінностей мігрантських спільнот, куди потрапляє людина. Автори зазначають, що прикладом такої добровільної сегрегації є мігрантські анклавні — відокремлені замкнені групи, що зберігають свої традиції, цінності, мову, культуру, спосіб життя загалом. Дана модель не є прикладом успішної адаптації, адже не передбачає взаємодію із приймаючим середовищем, а навіть є деструктивною.

Модель створення діаспор передбачає певну стійку сукупність людей, які мають спільне етнічне та національне походження, але проживають за межами своєї батьківщини, мають певні соціальні інститути для підтримки свого існування. Вони зберігають свою мову, культуру, традиції, звичаї, захищають права представників свого народу, виготовляють та реалізують народне ремісництво, або народні продукти харчування, також виступають за підтримку політичних інтересів своєї країни у країні, що їх прийняла. Їм характерна групова етнічна самосвідомість. Дана модель є кроком до інтеграції з новим суспільством, адже рано чи пізно відбувається криза етнічності. Мігрант частково приймає норми і цінності суспільства поряд із своїми, а суспільство частково приймає норми і цінності мігрантської спільноти.

Модель сегрегації відрізняється примусовим відділенням певної частини населення, що називають диференційним виключенням, тобто залученням лише у якусь певну сферу суспільства і виключенням з інших. Диференційне виключення може бути легальним (відмова в наданні громадянства, нерівність прав), або нелегальним (расизм, ксенофобія, дискримінація тощо).

Модель маргіналізації передбачає перебування індивіда ніби поза будь-якою спільнотою. Відбувається неприйняття норм і цінностей нового

суспільства після відмови від власних норм та цінностей, що переростає у подальшу неуспішну адаптацію. Під модель маргіналізації частіше за все потрапляють нелегальні мігранти, адже вони, відмовляючись від власної культури, потрапляють туди, де в них немає ані соціального, ані політичного, чи будь-якого іншого захисту, виникають проблеми із адаптацією.

Модель асиміляції передбачає зменшення соціокультурної різниці між індивідом та суспільством до повної її руйнації. Асиміляція складається із відчуження від власних норм і традицій до повного злиття із новими. Асиміляція може бути двох видів: така, що складається із різних частин ідентичностей груп, що складають одну нову, та така, що складається із різних частин, але підпорядкована під одну ідентичність, частіше за все, панівної групи (Коваленко & Безверха, 2017).

Таким чином, аналіз психологічної літератури з проблеми соціальної ідентичності та адаптації показав, що будь-яка зміна місця проживання, чи то роботи, чи кола спілкування неминуче впливає на необхідність пристосування до нових умов — як до біологічних та фізіологічних, так і до соціально-психологічних. Тобто так виникає процес адаптації, який розглядають як процес, який передбачає системну модель адаптації, тобто людина щоразу підвищує рівень функціонування, під час якого вона стає більш схильна до змін навколишнього середовища, або як довгострокова схильність до конформізму, під час якої може формуватися помилкова поведінка, що призводить до постійної реадaptaції.

Під час міграції адаптація супроводжується зміною соціальної ідентичності, що значно відрізняється від змін або прагнень до змін у вимушених мігрантів. Соціальна адаптація визначається як взаємодія із соціальним середовищем, під час якої відбувається опанування механізмами соціальної поведінки і прийняття норм, що мають адаптивне значення. Соціальна ідентичності описується як схема чи структура, або як механізм, що пояснює різну поведінку.

Список використаних джерел:

Беррі, Дж., Пуртінга, А. Х., Сігалл, М. Х., & Дасен, П. Р. (2007). *Крос-культурна психологія: дослідження і використання*. Харків: Гуманітарний центр, 558.

Блинова, О. Є. (2011) Психологічні чинники визначення стратегій адаптації трудових мігрантів України в країні працевлаштування. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави* К. : Міленіум, 11, 93-102.

Блинова, О. Є. (2011). *Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі*. Херсон : РІПО.

Володько, В. В. & Ровенчак, О. А. (2008). Моделі соціокультурної адаптації іммігрантів. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. соціол.*, 2, 182-210.

Гнатенко, П. І. & Павленко, В. М. (1999). *Ідентичність: філософський та психологічний аналіз*. К. : Арт-Прес.

Губеладзе, І. Г. (2012). *Психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності молоді сільського походження в міській спільноті* : дис. канд. психол. наук : 19.00.05, Київ.

Данилюк, І. (2008). Мова як чинник згуртованості групового «Ми». *Соціальна психологія*, 1 (27), 105–112.

Донченко, О. (1998). Адаптаційний невроз як ознака нашого часу. *Соціальна політика на Україні та сучасні стратегії адаптації населення*. К.: НВФ “Студцентр” / Ніка-Центр, 37-47.

Євтух, В. (2006). Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект. *Політичний менеджмент*, 6, 3-17.

Злобіна, О. (2004). *Особистість як суб’єкт соціальних змін*. К. : Інститут соціології НАН України.

Іванюк, І. Я. (2010). Становлення ідентичності особистості в контексті зарубіжної психології. *Освіта регіону*, 1. Режим доступу – <http://www.social-science.com.ua>

Коваленко, А. Б. & Безверха, К. С. (2017). Соціальна ідентичність як механізм адаптації особистості під час суспільної кризи. *Український психологічний журнал*, 1 (3), 48-62.

Проскуракова, О. Л. (2007). Адаптація мігрантів як соціальний процес. *Вісник ОДУ*, 4, 58-63.

Ровенчак, О. (2006). Визначення та класифікації міграцій: наближення до операційних понять. *Політичний менеджмент*, 2 (17), 127-139.

Ручка, А. О. (2012). Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності. *Смислова морфологія соціуму*, 91–123.

Титаренко, Т. М. (2003). *Життєвий світ особистості: у межах та за межами буденності*. К.: Либідь.

Тоба, М. (2003). Психологічні особливості міжкультурної адаптації особистості до нового етнічного середовища. *Соціальна психологія*, 1, 134-139.

Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City, NY: Anchor Books.

Berry, J.W., Poortinga, Y. N., Segall, M. N. & Dasen, P. R. (1990). *Cross-cultural psychology: research and application*. - NY.

Jones, J. (1997). *Prejudice and racism*. NY : McGraw-Hill.

Montgomery, J. R. (1996). Components of Refugee Adaptation. *International Migration Review*, 30 (3), 679-702.

Park, Robert E. & Burgess, Ernest W. (1969). *Introduction to the Science of Sociology Third edition*, edited by Morris Janowitz. Chicago; University of Chicago Press.

УДК 159.923.2

Левко Олександр Олегович

аспірант кафедри вікової та педагогічної психології,
Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна
alexander99levko@gmail.com
ORCID: 0009-0004-3672-0381

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТА-СТОМАТОЛОГА

У цій науковій статті досліджуються проблеми розвитку ідентичності студентів-стоматологів, враховуючи специфічні аспекти їх професійної підготовки. Розглядається вплив навчального процесу, клінічної практики, психологічних та соціокультурних чинників на формування ідентичності студентів-стоматологів. Дослідження базується на аналізі літературних джерел і результатів емпіричних досліджень.

***Ключові слова:** майбутній стоматолог, ідентичність особистості, професійна компетентність, професійне становлення.*

Аналіз дослідження проблеми професійної ідентичності майбутніх стоматологів в умовах масштабних перетворень в Україні, шляхів її формування в освітньому середовищі медичного університету уможливили визначення низки суперечностей між:

- об'єктивною потребою формування професійної ідентичності майбутніх стоматологів і недостатньою теоретичною розробленістю такого процесу;
- переважанням спрямованості освітньої діяльності майбутніх стоматологів на вивчення фахових дисциплін та потребою спрямування активності студентів на особистісне вдосконалення морально-етичних якостей.

Розвиток ідентичності особистості є важливою складовою професійного становлення студента-стоматолога. Специфіка цієї професії полягає в тому, що студенти, займаючись лікуванням і доглядом за зубами пацієнтів, повинні виробити не тільки клінічні навички, але й професійну ідентичність, яка включає в себе відчуття себе як лікаря, розвиток клінічного мислення, відповідальність за здоров'я своїх пацієнтів. У зв'язку з цим, розвиток ідентичності студента-стоматолога є актуальною проблемою, яка потребує ретельного вивчення і аналізу.

Ідентичність, взагалі, є складним психологічним явищем, яке включає в себе усвідомлення особистістю власної ролі і статусу в соціумі, а також прийняття цієї ролі і відповідальність за неї. В професійному контексті, ідентичність означає відчуття себе як представника певної професії і включає в себе професійні цінності, відповідальність і самосвідомість.

Студенти-стоматологи зазнають впливу різних факторів під час своєї професійної підготовки, які можуть вплинути на формування їх професійної ідентичності. Перш за все, навчальний процес в медичних університетах включає в себе вивчення теоретичних аспектів стоматології, а також клінічну практику, під час якої студенти працюють з пацієнтами. Ці дві складові навчання мають велике значення для формування ідентичності студента-стоматолога.

Навчальний процес в медичних університетах та стоматологічних факультетах відіграє ключову роль у формуванні професійної ідентичності студентів-стоматологів. В ході свого академічного навчання студенти-стоматологи вивчають теоретичні підходи та знайомляться з практичними аспектами професії. Студенти вивчають стоматологічну теорію, включаючи анатомію ротової порожнини, фізіологію, патологію, фармакологію, техніку стоматологічних процедур. Вони повинні глибоко розуміти основи стоматології та знати сучасні методи діагностики і лікування. У рамках так званого техніко-пропедевтичного курсу вони здійснюють виготовлення гіпсових моделей,

виробляють протези та коронки. Студенти навчаються виконанню стоматологічних процедур, включаючи обробку зубів, встановлення пломб, видалення зубів, проведення ортодонтичних корекцій і т. д. Пізніше студенти отримують можливість вдосконалювати свої навички, працюючи на фантомних головах, які виконані зі спеціальних пластмас. Практична підготовка має бути надійною і відповідати сучасним стандартам. Добре засвоєні теоретичні знання є важливим фундаментом для практичних навичок.

До досягнення сьомого семестру студенти набувають навичок для самостійної роботи з пацієнтами під наглядом досвідчених стоматологів. Зазвичай тривалість навчання в стоматологічних факультетах становить десять семестрів і завершується державним іспитом. В цей період студенти отримують необхідні знання і навички, а також вперше стикаються з клінічною практикою. Це важливий етап у їхньому професійному становленні, який впливає на сприйняття ними себе як майбутніх лікарів (Кульбашна, 2014).

Важливо враховувати, що розвиток професійної ідентичності стоматолога є складним та динамічним процесом, який включає в себе ряд психологічних, соціокультурних і професійних аспектів. Стрес, пов'язаний із великим обсягом навчальних матеріалів, вимогами клінічної практики і відповідальністю за здоров'я пацієнтів, соціокультурні стереотипи і очікування можуть стати викликом для становлення ідентичності студентів-стоматологів і вимагати психологічної адаптації.

Одним із способів вивчення процесу становлення майбутнього стоматолога є аналіз прогностичних емпіричних корелятивів, тобто факторів, які можуть впливати на успішну кар'єру та професійний розвиток стоматолога.

Високі оцінки під час навчання на стоматологічному факультеті можуть бути показником потенційного успіху у майбутній кар'єрі (Головань, 2008). Важливою складовою підготовки фахівців в галузі медицини загалом та стоматології, зокрема, є формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів та стоматологів (Варданян, 2017). Професійно-мовленнєва

компетентність означає вміння використовувати мовленнєві навички та комунікативні здібності в медичній практиці ефективно та етично. Майбутні лікарі-стоматологи повинні володіти медичною термінологією та розуміти специфіку мовлення в медичному середовищі. Їм потрібно вивчати та активно використовувати фахові терміни та вирази. Майбутні стоматологи повинні тренувати навички ефективної комунікації з пацієнтами, колегами та іншими членами медичного персоналу. Це включає в себе навички слухання, постановку запитань, пояснення складних концепцій і вміння спілкуватися з різними соціокультурними групами.

Здатність ефективно спілкуватися з пацієнтами є ключовою для успішної стоматологічної практики. Емпатія, вміння слухати та пояснювати маніпуляції можуть впливати на рейтинг стоматолога серед пацієнтів і репутацію фахівця.

Набуття практичного досвіду під час стажування та роботи в стоматологічних клініках, розвиток клінічного мислення може позитивно впливати на професійний розвиток. Це допомагає виробити навички роботи з пацієнтами, діагностики та лікування стоматологічних захворювань.

Стоматологія постійно розвивається, і успішний стоматолог повинен бути готовий до постійного навчання і оновлення знань та навичок (Дибкова, 2010). Професійний розвиток та участь у навчальних курсах можуть сприяти успіху. Значно полегшити професійний розвиток майбутнього стоматолога може і праця під керівництвом досвідченого ментора. Менторство надає можливість молодому стоматологові отримати реальний практичний досвід в клінічній роботі. Це дозволяє студентам і початківцям набути впевненості в своїх навичках та поглибити своє професійне розуміння. Ментори можуть допомогти молодим стоматологам засвоїти сучасні та ефективні методи діагностики та лікування, які можуть бути недоступні в теоретичних курсах. Вони допомагають молодим лікарям розвивати навички спілкування та професійної етики. Усе це створює відчуття підтримки і допомагає зменшити стрес, пов'язаний з початком кар'єри.

Молоді стоматологи, які отримали відмінне менторство, можуть стати активними учасниками та лідерами стоматологічного співтовариства. Вони можуть долучитися до наукових досліджень, викладацької діяльності та розвитку нових методів у галузі стоматології.

Ефективне управління часом, планування робочих процесів і вміння працювати в умовах високого тиску є важливими аспектами стоматологічної практики. Ці чинники можуть впливати на успішність студентів-стоматологів в професійній діяльності. Саме тому важливо враховувати ці фактори під час навчання та розвитку, щоб допомогти студентам досягти високого професійного рівня в стоматології.

Для вивчення проблем розвитку ідентичності студента-стоматолога були проведені емпіричні дослідження, які включали в себе анкетування студентів і спостереження за їхнім навчальним та клінічним досвідом. Результати досліджень вказують на те, що студенти-стоматологи долають різні труднощі під час свого професійного становлення і формування ідентичності. Вони відзначають важливість практичного досвіду та наставництва в клінічній сфері для розвитку своєї професійної ідентичності. Окрім того, студенти-стоматологи наголошують на важливості підтримки з боку викладачів і спеціалістів у галузі стоматології.

Висновки:

Проблеми розвитку ідентичності студента-стоматолога є важливим аспектом їхнього професійного становлення. Навчальний процес, клінічна практика, психологічні та соціокультурні чинники впливають на формування ідентичності студентів. Для розвитку їх професійної ідентичності важливо забезпечити якісне навчання, психологічну підтримку і практичний досвід у клінічній сфері.

Список використаних джерел:

Варданян, А. О. (2017). *Формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх лікарів*. (автореф. дис. канд. психол. наук). Хмельницький.

Головань, М. С. (2008). Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*, 3, 23-30. Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/52560>

Дибкова, Л. М. (2010). Навчальна успішність у контексті компетентнісного підходу. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 1 (15). Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>

Кульбашна, Я. А. (2014). Концептуальні основи формування професійної компетентності майбутніх фахівців у галузі стоматології. *Освітологічний дискурс*, 2(6), 86-96. DOI <https://doi.org/10.28925/2312-5829>

УДК 159.923.2

Лобанова Дар'я Романівна

студентка 3 курсу факультету психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

dlobanova77@gmail.com

ORCID: 0009-0008-0348-7420

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТІВ – ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена аналізу досліджень професійної ідентичності студентів-психологів. Розглянуто теоретико-методологічний аналіз основних підходів до вивчення професійної ідентичності, проаналізовано сучасні методи діагностики професійної ідентичності, досліджено особливості професійної ідентичності студентів-психологів.

***Ключові слова:** професійна ідентичність, професійна ідентифікація, студенти-психологи.*

Розуміння професійної ідентичності в психології стало предметом вивчення з кінця XIX до початку XX століття. Засновником науково-психологічного підходу до проблеми становлення і формування професійної ідентичності є Ф. Парсонс, оскільки саме він сформулював основи практичної роботи з підготовки молодих людей до вибору професії.

Незважаючи на актуальність питання і вивчення проблеми ідентичності, поняття «професійна ідентичність» все ще недостатньо представлено в наукових дослідженнях. Вчені виділяють два напрями дослідження цього феномену:

1) вивчення професійного розвитку та особистісного самовдосконалення, що стосується особистісної ідентичності;

2) дослідження соціальних аспектів та факторів, що впливають на становлення професіонала, тобто соціальної ідентичності (Шамлян, 2008).

Утім, варто зазначити, що напрацювання психологів у даній темі збільшуються і допомагають краще зрозуміти поняття професійної ідентичності та її характеристик.

Відтак, дослідниця А. Борисюк розглядає професійну ідентичність як інтегративне поняття, що об'єднує особистісні та соціальні аспекти. Вона розглядає її як багаторівневу динамічну структуру, що включає свідомі та несвідомі компоненти. Авторка підкреслює, що професійна ідентичність пов'язана з самосвідомістю, самовизначенням і взаємодією в професійному середовищі. Вона також вказує на показники рівня сформованості професійної ідентичності, такі як соціальний статус, особиста безпека, самоповага, самовдосконалення, тривожність, професійний і особистісний розвиток та пошуки особистого сенсу життя (Борисюк, 2004, 2010).

Науковиця Ж. Вірна представляє інший підхід до розуміння професійної ідентичності, розглядаючи її як результат особистісного прийняття професії. За її дослідженнями, професійна ідентичність дозволяє особистості прийняти себе в професії на різних рівнях ціннісних позицій, які припустимі в конкретному професійному контексті (Вірна, 2006, с. 16-19).

У роботах дослідниці Н. Ібарра професійна ідентичність розглядається як багатовимірна професійна «Я-концепція», що ґрунтується на цінностях, досвіді, переконаннях, мотивації, набутому під час навчання і професійної діяльності (Ibarra, 1999).

Waterman A. акцентує увагу на ціннісному аспекті розвитку ідентичності, вважаючи, що ідентичність пов'язана з самовизначенням, включаючи особисті мотивації, вибір цілей, переконань і цінностей, які визначають життя, а також процесу прийняття важливих рішень через вибір ситуацій (Waterman, 1982).

Rudman D. L. та S. Dennyhardt описують професійну ідентичність як «сконструйований сенс», який включає визначення того, хто особа є зараз, ким

вона прагне стати в професійному майбутньому і як це впливає на її професійний вибір (Rudman & Dennhardt, 2008, p. 153–162).

Finchman R. та P. Rhodes. визначають професійну ідентичність як процес, який формується, коли особистість співвідносить свої індивідуальні особливості з соціальними впливами, які вона відчуває під час професійного розвитку, що дозволяє їй здійснювати професійну самореалізацію (Finchman & Rhodes, 1994) .

Дослідниця І. А. Дружиніна розглядає професійну ідентичність як психологічний феномен, що виникає внаслідок взаємодії професійного самовизначення та об'єднання професійних знань у програми дій. Згідно з її визначенням, професійна ідентичність включає три компоненти: когнітивний, емоційно-оцінний та професійну поведінку (Дружиніна, 2012) .

В. Черненко та В. Кравченко проводили дослідження професійної ідентичності серед студентів різних спеціальностей та підкреслюють, що вона включає в себе вірність своїй професії, розуміння важливості та задоволеність результатами своєї праці (Черненко & Кравченко, 2016).

І. Мельничук зазначає, що університетська освіта повинна сприяти формуванню навчально-професійної діяльності та підтримувати особистісний і професійний розвиток студентів (Мельничук, 2015).

Зазначені моменти були перевірені нами в емпіричному дослідженні, яке спрямовано на вивчення особливостей професійної ідентичності.

У дослідженні взяли участь 61 студент факультету психології та Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Для вивчення професійної ідентичності студентів використовувались такі діагностичні методи: методика визначення професійної ідентичності Дж. Марсія; «Опитувальник для виявлення рівня професійної спрямованості та готовності студентів» (О. М. Кокун).

Отже, результати діагностики професійної ідентичності за методикою Дж. Марсія дали змогу з'ясувати, що у студентів другого курсу денної форми навчання переважає дифузна ідентичність - 65%, а у майбутніх психологів, що навчаються в Інституті післядипломної освіти – 48%. Сформована професійна ідентичність переважає у студентів післядипломної освіти – 40%, проти 15% у другокурсників. Це можна пояснити особливостями професійного самовизначення, глибокими знаннями про майбутню професію, попередньо сформованими професійними навичками та вміннями, визначеністю з майбутньою сферою діяльності та ін.

За допомогою анкети за для вивчення спрямованості студентів О. М. Кокуна нами встановлено, що не всі студенти раціонально використовують час. Соціальні відносини, становище в колективі та взаємовідносини з викладачами є значущими. Майже всі досліджувані самостійно обрали свою професію. Це може сприяти якісному й ефективному професійному навчанню, але є окремі студенти, які розчарувалися у професії. Також є здобувачі вищої освіти, які обрали цю спеціальність, не плануючи працювати психологом, а саме за її популярність, універсальність і можливість використати знання, вміння та навички в інших сферах життя. В цілому професійна ідентичність сформована у третини досліджуваних.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні можливостей розвитку професійної ідентичності майбутніх психологів в процесі навчання.

Список використаних джерел:

Борисюк, А. С. (2010) *Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз*: Монографія. Ч.: Книги-XXI.

Борисюк, А. С. (2004) *Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07.Івано-Франківськ.

Вірна, Ж. П. (2006) Професійна ідентифікація психолога / Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми діяльності психологічної служби системи освіти» Суми, 16-19.

Дружиніна, І. А. (2012) Дослідження професійного складника в структурі ідентичності студентів-психологів. *Психологічні перспективи*. 19. 91-101.

Мельничук, І. М. (2015) Формування професійної ідентичності майбутніх фахівців як педагогічна проблема. *Науковий вісник Мукачівського держ. університету. Серія : Педагогіка та психологія*. Вип. 1. 93-94.

Черненко, В. П. & Кравченко, К. В. (2016) Професійна ідентичність студентів старших курсів. *Наука та освіта*. 2-3. 192-195.

Шамлян К. (2008) Професійна ідентичність особистості. *Соціогуманітарні проблеми людини*, 3. 137–142. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/27474>

Ibarra, H. (1999) Provisional selves: Experimenting with image and identity in professional adaptation. *Administrative Science Quarterly*. 44(4), 764–791.

Rudman, D. L. & Denny, S. (2008) Shaping knowledge regarding occupation: Examining the cultural underpinnings of the evolving concept of occupational identity. *Australian Occupational Therapy Journal*, 55, 153–162.

Fincham R. & Rhodes, P. (1994) The individual, work, and organization: behavioral studies for business and management. New York: Oxford University Press.

Waterman, A. S. (1982) Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology*. V. 18(3). 341–358.

УДК 159.9:343.98

Лях Олена Іванівна

здобувач 2 курсу вищої освіти

спеціальність 012 Дошкільна освіта,

Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка,

м. Глухів, Україна

lenalah179@gmail.com

ORCID: 0009-0003-7836-498X

Тітаренко Світлана Анатоліївна

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології

Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка

м. Глухів, Україна

titarenko17.01@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5544-3376

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Здійснено теоретичний аналіз досліджень з проблеми формування ідентичності особистості. Розкрито актуальність даної проблеми. Аргументовано теоретичні аспекти проблеми формування ідентичності особистості.

***Ключові слова:** ідентичність, особистість, підлітковий вік, ознаки ідентичності.*

В умовах розвитку сучасного суспільства надзвичайної гостроти набуває проблема пошуку ідентичності. Ось чому суспільство потребує нового розуміння та оновленої концепції цінностей, які визначають майбутні напрями життєвого вибору. Процес розвитку та формування особистості дає можливість розглядати досягнення ідентичності як відображення наявних суспільних відносин у свідомості людини, які становлять основу для її життєвої діяльності та духовного розвитку.

Проблема ідентичності виникає як дуже актуальна у сучасній психологічній науці. Науковий інтерес до цього питання пояснюється важливістю та значущістю ролі ідентичності в створенні життєвого смислу та самореалізації особистості. Вивченню ідентичності присвячували свої праці А. Адлер, Е. Еріксон, К. Левін, Дж. Мід, К. Роджерс, З. Фройд, Е. Фомм, К. Юнг та ін. Окремі аспекти феномену ідентичності знайшли відображення в працях сучасних українських науковців таких як В. Зливков, І. Булах, С. Кузікова, М. Боришевський, Г. Балл, В. Моляко, С. Максименко, М. Савчин, Т. Яблонська та ін.

Аналіз сучасних досліджень свідчить про необхідність більш докладного дослідження проблеми розвитку ідентичності. Особливо це стосується підліткового віку, де спостерігається інтенсивний інтерес до власного внутрішнього світу, зміни ставлення до навколишнього середовища та самого себе. Прагнення до самостійності, автономності та вільності у прийнятті рішень спонукає підлітків глибше розуміти себе і світ дорослих.

Слід відзначити, що питання розвитку ідентичності особистості у підлітковому віці є слабо дослідженим та недостатньо розробленим. Особливо важливим є вивчення психологічних особливостей розвитку ідентичності в контексті сімейних відносин.

Як показують дослідження, які проводилися як в Україні, так і за кордоном, існують різні підходи до розуміння проблеми ідентичності.

Е. Еріксон, аналізуючи поняття «ідентичність», визначає його як складну особистісну конструкцію, яка має три основні рівні аналізу людської природи: індивідний, особистісний і соціальний. На індивідному рівні ідентичність виражається в усвідомленні своєї фізичної зовнішності, темпераменту, задатків. На особистісному рівні ідентичність проявляється у відчутті власної унікальності, неповторності власного життєвого досвіду. На соціальному рівні ідентичність розглядається як особистісний конструкт, який відображає внутрішню згоду із соціальними, груповими ідеалами і стандартами (Erikson, 1953).

Підлітки проявляють перші ознаки активного пошуку власної ідентичності через виявлення негативізму та реакцію емансипації. Експерименти щодо свого зовнішнього вигляду (одяг, зачіска, макіяж, пірсинг тощо) є частиною процесу встановлення власного образу і сприяють виявленню ідентичності.

Часто прагнення знайти своє Я виражається в ризикованій поведінці, пов'язаній з небезпекою для життя. Підлітки вважають, що фізичний ризик допомагає їм виявити себе. Це може виражатися, наприклад, у зйомці селфі на небезпечних місцях.

Оцінка ідентичності підлітків з боку дорослих і ровесників базується на їхній здатності або нездатності наслідувати групові цінності або на відсутності такого наслідування. Підлітки намагаються постійно довести щось не лише іншим, але і самим собі.

Однією з сфер, в якій виявляється бажання підлітків знайти свою ідентичність, є спілкування і взаємодія. Людина може краще пізнати себе лише через спілкування з іншими людьми. Тому підлітки звертаються до своїх ровесників у пошуках власної ідентичності. Але повна ідентифікація з групою може стати перешкодою, і це може трапитися, коли група замінює сім'ю. Сім'я має виконувати свої виховні функції, забезпечуючи підтримку та захист

підлітків, а також сприяючи їхній незалежності та розвитку творчого потенціалу через взаємини, побудовані на любові, взаємній повазі та довірі.

Як зауважує Т. Яблонська, особистісна ідентичність виступає як вторинна стосовно соціальної, формуючись на основі використання понять, вироблених у процесі соціальної категоризації (Яблонська, 2010).

В сучасних дослідженнях ідентичність розглядається як важлива складова особистості, яка включає стійкі риси та характеристики людини, а також її стале уявлення про себе, як про індивідуума, який вірний самому собі. Н. Чепелева зауважує, що формування особистісної ідентичності базується на особистій ідентичності, коли людина будує свою власну життєву історію, використовуючи фундаментальні наративи культури, і таким чином створює унікальну особисту історію (Чепелева., 2013).

Важливо зауважити, що слово має велике значення для підлітків, які виявляють особливу вразливість до його концептуальної насиченості, образності та метафоричності. Ця особливість проявляється особливо яскраво під час підліткового віку, коли вони починають глибше розуміти себе та свою внутрішню ідентичність (Карпенко, 2009).

Отже, ідентичність розглядається як складна інтегративна характеристика особистості, яка включає в себе характеристики особистості та її особистісний смисл. Ідентичність є важливою складовою особистості та відображає її відносини з іншими людьми. Проблема ідентичності лишається недосягнутою і вимагає подальших досліджень для кращого розуміння її ролі у становленні особистості.

Отже, сучасними науковцями ідентичність розглядається як особистісна складова, що несе в собі характеристики особистості й особистісного смислу. Ідентичність є складною інтегративною характеристикою особистості, як суб'єкта міжособистісних взаємин. Залишається багато не вирішених проблем, які спонукають до продовження аналізу та вивчення розвитку особистісної ідентичності у контексті становлення особистості.

Список використаних джерел:

Карпенко, З. С. (2009). *Аксіологічна психологія особистості: монографія*. Івано-Франківськ: Лілея – НВ.

Чепелева, Н. В. (Ред.). (2013). *Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості: монографія*. Кропивницький: Імекс – ЛТД.

Яблонська, Т. М. (2010). Ідентичність як предмет психологічного аналізу. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ : Ніка-Центр, Вип. 38, 378–385.

Erikson, E. H. (1953). *On the sense of inner identity. In Health and Human Relations*. New York: The Blakiston Comphy.

УДК 159.9.072+ 316.34

Остапенко Ірина Віталіївна

кандидат психологічних наук,
завідувач лабораторії психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

ostapenko.iryna.vit@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6710-5964

РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА УЯВЛЕННЯХ ПРО МАЙБУТНЄ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття висвітлює результати емпіричного дослідження національної ідентифікації молоді, що виявляється в уявленнях про майбутнє. Молодь усіх регіонів вірить у щасливе майбутнє України, покладається переважно на себе у створенні власного майбутнього, бачить перспективи будувати його у власній країні та відчуває відповідальність за збереження територіальної цілісності держави. Виявлено значущі відмінності в національній ідентифікації та уявленнях про майбутнє учнівської та студентської молоді різних регіонів України.

Ключові слова: національна ідентифікація, психосемантичне дослідження, війна, студентська молодь.

Останнім часом національна ідентифікація молоді займає одне з центральних місць у психологічних дослідженнях, особливо актуальною вона стала в умовах зовнішньої загрози, коли багато молодих людей, що досі не надавали значення приналежності до нації, масово почали переходити на українську мову, цікавитися історією країни та активно демонструвати національну символіку.

Національну ідентифікацію ми розглядаємо як усвідомлення приналежності до політичної нації – спільноти, що має свій досвід державності, традиції, міфи і символіку, спільні цінності і очікування щодо майбутнього (Жадан, 2016). Отже, дослідження спільних очікувань щодо майбутнього є невід’ємною частиною дослідження національної ідентифікації (Соснюк & Остапенко, 2017). Представники дискурсивно-історичного підходу – Р. Водак, Р. де Сілья, М. Рейсіглу та К. Лібхарт – стверджують, що національна ідентичність може формуватись як пасивно (коли держава формує всеохоплюючий контекст нашого існування, створюючи соціальні інститути, засоби масової інформації, провадячи мовну політику), так і активно (коли впливові національні лідери, що є джерелом влади, цілеспрямовано впливають на націю) (Wodak, de Cillia, Reisingl & Liebhart, 2009). На думку Е. Холла, дискурсивне конструювання націй і національної ідентичності завжди йде нога в ногу з конструюванням комплексу відмінних, унікальних рис (Hall, 1985).

Якщо охарактеризувати образ майбутнього молоді, то в ньому можна виокремити афективні, когнітивні та поведінкові компоненти. До афективних компонентів можна віднести: 1) значущість власного майбутнього; 2) загальну позитивну чи негативну оцінку власного майбутнього; 3) оцінку окремих соціальних процесів та явищ, що впливають на власне майбутнє; 4) позитивну чи негативну оцінку власних зусиль щодо реалізації своїх цілей.

До когнітивних компонентів, на наш погляд, відносяться уявлення 1) про власне майбутнє, 2) про соціальні процеси та явища, які можуть вплинути на власне майбутнє, 3) про силу та характер впливу майбутнього групи на її членів, 4) про передбачуваність власного майбутнього 5) про керованість майбутнього, здатність вплинути на своє майбутнє.

До поведінкових компонентів можна віднести: 1) готовність до конкретних дій для здійснення образу кращого майбутнього, для реалізації власних цілей та сподівань; 2) готовність обговорювати колективне майбутнє один з одним та з представниками інших груп; 3) групові переваги щодо тих чи

інших способів прогнозування колективного майбутнього; 4) способи впливу на своє майбутнє, яким надається перевага.

Програма емпіричного дослідження національної ідентифікації молоді у проектуванні майбутнього, що проводилося в 2022-2023 роках, включає в себе 3 послідовні етапи, на яких використовувалися такі методи: метод колажів, психосемантичні методи, сторітеллінг, сценарні методи. Дослідження проводилося в 2022-2023 роках.

Результати дослідження з допомогою методики колажів були представлені в наших попередніх публікаціях (Остапенко, 2022; Остапенко, 2022).

Спираючись на результати першого етапу дослідження та теоретичного аналізу, нами було визначено наступні параметри оцінювання образу майбутнього молоді: ідеалістичний-реалістичний; суб'єктний-зовнішньо залежний; інтернальний-екстернальний; сутнісний-поверховий; стереотипний-креативний; індивідуальний-колективний; еkleктичний-цілісний.

Також виокремлено показники національної ідентичності в образах майбутнього молоді: сприймання національних та культурних символів; усвідомлення своєї приналежності до держави; переживання, пов'язані з усвідомленням приналежності до української політичної нації; спільні цінності і очікування щодо майбутнього; ставлення до мови; уявлення про територіальні межі держави; розуміння історії; геополітичне спрямування; розуміння національної єдності.

Ці показники були використані для конструювання психосемантичного опитувальника, з допомогою якого було опитано 795 респондентів (з них 748 жінок та 46 чоловіків). У дослідженні взяли участь представники учнівської та студентської молоді усіх регіонів України, 51 молода людина перебуває за кордоном в зв'язку з війною.

Основні результати дослідження: Молодь усіх регіонів вірить у щасливе майбутнє України, покладається переважно на себе у створенні

власного майбутнього та бачить перспективи будувати його у власній країні. Крім того, відчуває відповідальність за збереження територіальної цілісності держави (Рис. 1,2).



Рис. 1. Уявлення молоді про власне майбутнє.

Образ України та українця досить сильно міфологізований в зв'язку із війною. Присутні нереалістичні очікування післявоєнного майбутнього, що можуть пояснюватися певною незрілістю та відсутністю життєвого досвіду. Але, за результатами проведених на попередньому етапі глибинних інтерв'ю, це може бути також елементом віри і самопідтримки як певного психологічного ресурсу (Рис. 1, 2).

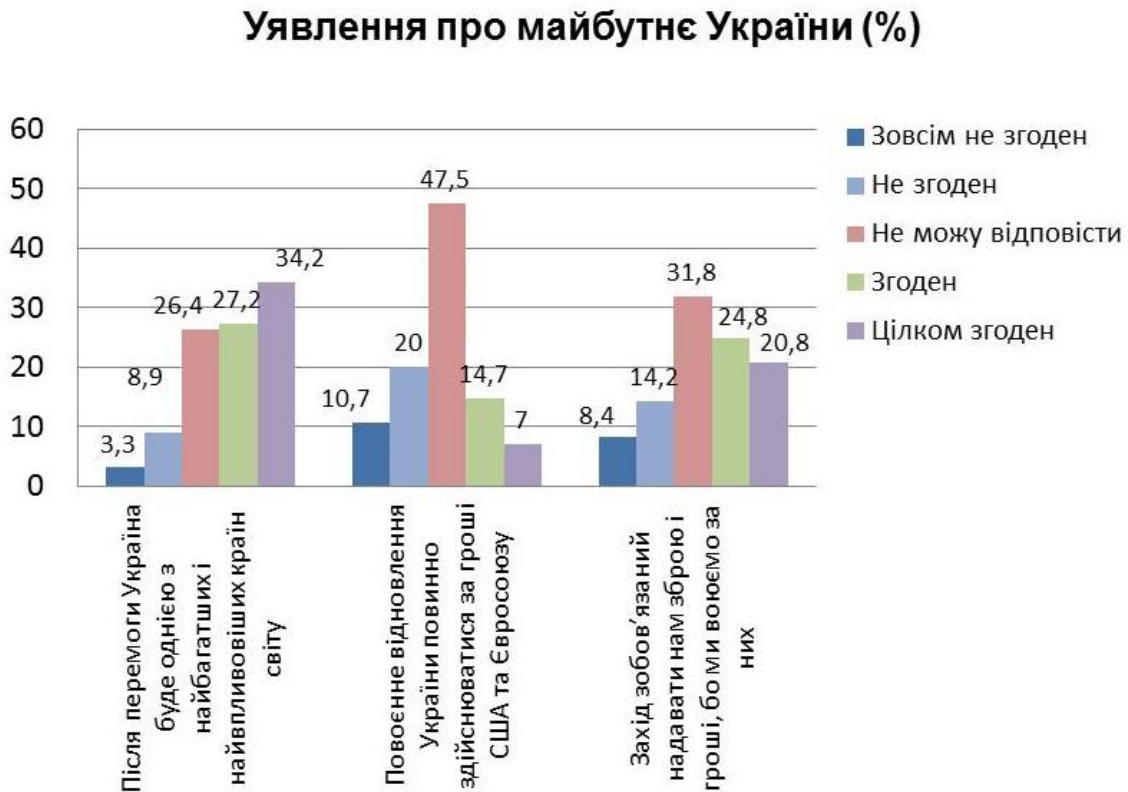


Рис. 2. Уявлення молоді про майбутнє України.

Загалом міжрегіональні відмінності не такі значні, як були до початку вторгнення РФ. Вже немає таких питань, відповіді на які були б «маркером» регіональних відмінностей (питання російської мови, історичної пам'яті і т.ін.) та більше не поділяють громадян України, а, навпаки, їх об'єднують в прагненні відмежуватися від Росії. До прикладу, зараз 90,7 % респондентів не вважають за потрібне надавати можливість навчатися російською мовою в Україні. Майже усі респонденти проти територіальних поступок заради миру (Рис. 3,4).

Національна ідентифікація (%)

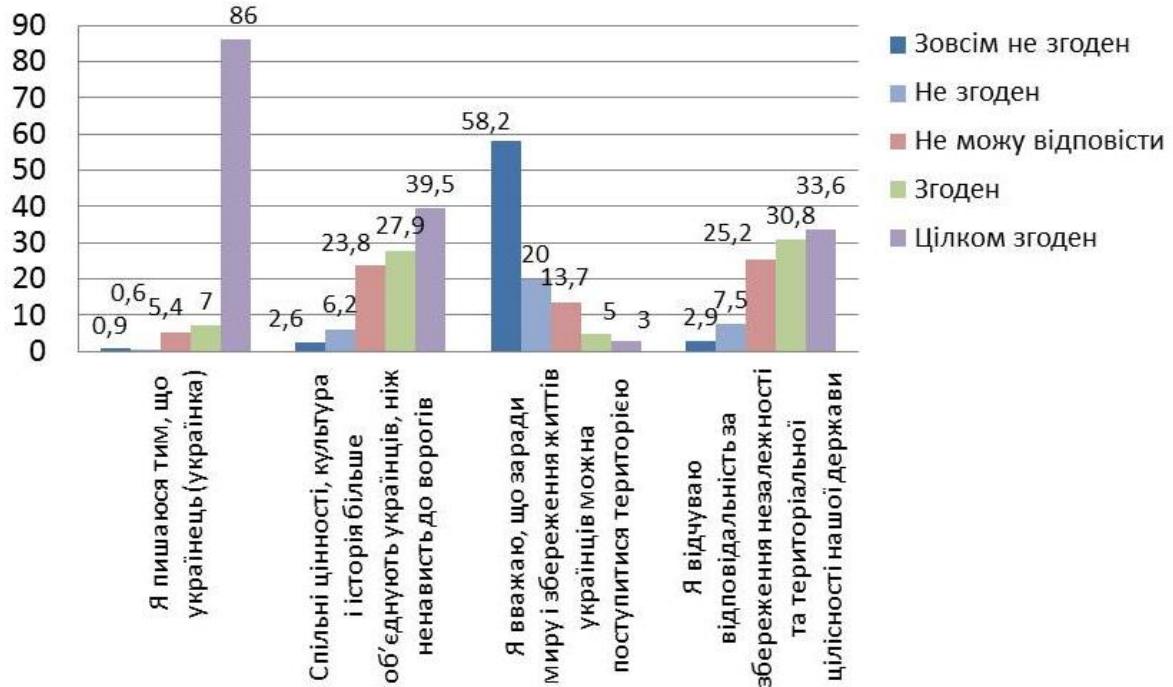


Рис. 3. Національна ідентифікація.

Разом з тим, отримано значущі відмінності, підтверджені критерієм Краскела-Уолліса, за показниками самостійності у виборі майбутньої професії - молодь сходу більше покладається на батьків, ніж молодь заходу (H=0,009, p≤0,05) та центру (H=0,000, p≤0,05).

Молодь центрального регіону більше налаштована вчитися за кордоном, ніж молодь сходу (H=0,001, p≤0,05) та більше проти російської мови в освіті, ніж молодь сходу (H=0,001, p≤0,05). Також є значущі відмінності між молоддю заходу та сходу (H=0,000, p≤0,05), заходу та півночі (H=0,000, p≤0,05) та центру і півночі (H=0,043, p≤0,05) щодо ставлення до російської мови в освіті. Молодь центру та заходу більше проти російської мови в освіті, ніж молодь сходу та півночі.

Уявлення про освіту (%)

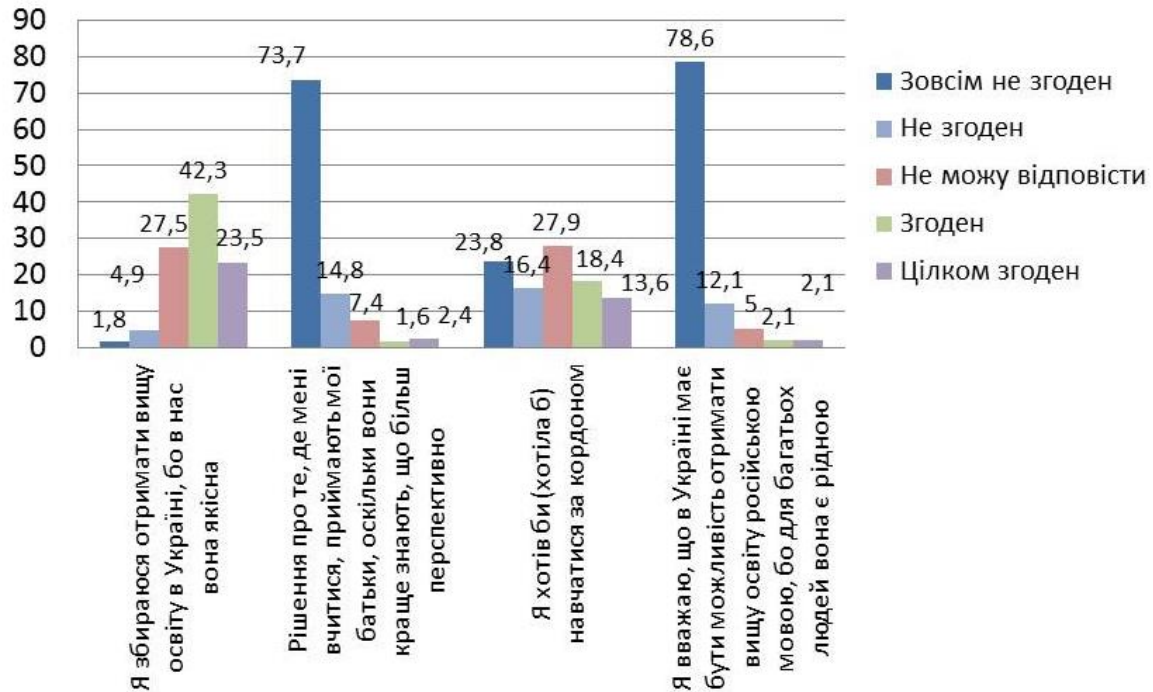


Рис. 4. Уявлення молоді про освіту.

Хоча загалом всі досліджувані вірять в те, що після перемоги Україна стане однією з найбагатших та найвпливовіших країн світу, все ж молодь центру та заходу в це вірять трохи менше, а молодь сходу – найбільше (центр-схід ($H=0,000$, $p \leq 0,05$) захід-схід ($H=0,030$, $p \leq 0,05$)).

Молодь центральних регіонів менше схильна підтримувати тезу, що спільні цінності, культура і історія більше об'єднують українців, ніж ненависть до ворогів, ніж мешканці східних ($H=0,000$, $p \leq 0,05$) та західних ($H=0,015$, $p \leq 0,05$) регіонів. Також молодь центру менше схильна думати, що майбутнє залежить тільки від них, ніж молодь сходу ($H=0,000$, $p \leq 0,05$). Є достовірні відмінності між мешканцями сходу та заходу щодо готовності до

територіальних поступок – молодь заходу більш непоступлива щодо цього ($H=0,028$, $p\leq 0,05$).

Результати емпіричного дослідження будуть враховані для розробки рекомендацій щодо вдосконалення державної освітньої політики.

Список використаних джерел:

Жадан, І. (2016). Комунікативні практики як чинник громадянської і національної самоідентифікації: теоретико-методологічні засади дослідження. *Проблеми політичної психології*, 3(17), 3–11.

Остапенко, І. В. (2022). Особливості прояву регіональної ідентифікації молоді в умовах військових дій. А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко (Ред.). *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року : Збірник матеріалів. (м. Київ, 20 жовтня, 2022 р.), (с. 35-42)*. Київ : Міленіум.

Остапенко І. В. (2022). Використання медіаконтенту для візуалізації уявлень молоді про майбутнє: виклики війни та євроінтеграція. *Проблеми політичної психології*, 25(1), 126-141.

Соснюк, О. П. & Остапенко, І. В. (2017). Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. *Український психологічний журнал*, 2 (4), 164–176.

Hall, E. T. (1985). *Hidden Differences: Studies in International Communication*. Hamburg: Grunder & Jahr.

Wodak R., Rudolf de Cillia, Martin Reisigl, & Karin Liebhart. (2009). *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: EUP.

УДК 159.922.4

Пирог Ганна Володимирівна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціальної та практичної психології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна
sevtur73@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5139-0286

Хохлова Ксенія Ігорівна

магістр психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна
kseniiaxokhlova1106@gmail.com
ORCID: 0009-0000-3474-6562

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ РАНЬОГО ДОРОСЛОГО ВІКУ

Розглядаються результати емпіричного дослідження національної ідентичності українців раннього дорослого віку напередодні повномасштабного вторгнення. Показані особливості когнітивного, афективного та конативного компонентів національної ідентичності. Підкреслюється динамічний стан національної ідентичності та нерівномірний розвиток її складових з переважанням когнітивного компонента.

Ключові слова: *національна ідентичність, структура ідентичності, когнітивний, конативний та афективний компоненти, українці.*

Умовою успішної побудови громадянського суспільства та інституцій правової держави є розуміння та врахування особливостей формування й розвитку національної ідентичності, її складових у різних верствах українського суспільства. Повномасштабне вторгнення росії в Україну призвело до значної консолідації українського суспільства та різкого зростання національної ідентичності. Розуміння розвитку соціально-психологічних явищ передбачає аналіз їхньої динаміки, тому результати досліджень національної ідентичності українців, проведених напередодні «гарячої фази війни», залишаються актуальними – вони дають важливу інформацію для наукового осмислення її трансформацій та прогнозування її змін.

Важливе значення для розвитку ідентичності має ранній дорослий вік, у представників якого вже відбулося формування ідентичності, але трансформації тривають в силу гнучкості психіки та високої соціальної активності. Ця вікова категорія в Україні бере активну участь в захисті країни, волонтерському русі, політиці на місцевих рівнях та виступає як основа політичного майбутнього.

Вивчення особливостей національної ідентичності українців віку ранньої дорослості проводилося на основі теоретичних та емпіричних розвідок П. Горностає (Горностає, 2012), О. Гори (Гора, 2012), М. Кармазіної (Кармазіна, 2015), І. Остапенко та О. Соснюка (Соснюк & Остапенко, 2017), Г. Пирог (Пирог, 2015, 2019) та ін.

Дане дослідження особливостей національної ідентичності українців віку ранньої дорослості проводилося до повномасштабного вторгнення. Вибірку склали 50 осіб віку ранньої дорослості, мешканці північного регіону України, представники цивільних і військових професій, з них 50% чоловіків та 50% жінок. Був використаний опитувальник на вивчення компонентів національної ідентичності (Гора, 2012), що базується на уявленнях сучасних психологів про когнітивний, афективний та поведінковий компоненти процесу ідентифікації. Рівень сформованості національної ідентичності визначається комплексно,

враховуються рівні розвитку всіх складових. Якщо компоненти національної ідентичності мають різні рівні розвитку, можна говорити про її динаміку, при цьому може відбуватися як прогрес, так і регрес.

Дослідження *когнітивного* компонента національної ідентичності виявило, що респонденти найчастіше вказують в якості консолідуючих факторів мову (96%), державну символіку (78%), традиції та обряди (70%). Мають місце статеві відмінності: мова для жінок важливіша, ніж для чоловіків (100% і 46%), а державна символіка та традиції важливіші для чоловіків, ніж для жінок (відповідно 44% і 34%, 40% і 30%).

В якості найбільш значущих для респондентів історичних постатей, які сприяли створенню української нації та культури, вказувалися Т. Шевченко (94%), Л. Косач (Леся Українка) (92%), І. Франко (82%). Інших видатних українців згадували рідше, при цьому відбувався їх розподіл за історичним і культурним напрямками. До блоку діячів, які сприяли становленню української нації, респонденти включили Б. Хмельницького (62%), М. Грушевського (50%), В. Чорновола (42%), князя Володимира Великого та Г. Сковороду (по 38%), Р. Шухевича (36%), С. Петлюру (34%), С. Бандеру (30%), С. Корольова (14%), І. Мазепу (12%), а також княгиню Ольгу, В. Стуса, В. Сікорського, Є. Коновальця та ін. (по 6-8%). Серед українських культурних діячів респонденти найчастіше вказували Л. Костенко (78%), І. Котляревського (72%), М. Драгоманова (64%), О. Довженка (56%), М. Коцюбинського (38%). В цьому блоці, на відміну від першого, згадуються і сучасники: Б. Ступка, С. Вакарчук, брати Капранови, О. Скрипка, Ю. Іздрик, С. Жадан, І. Карпа (по 6-8%). Ці результати показали, що досліджувані мають знання про діячів різних епох, основні історичні події та особливості культури української нації.

Нація як група для ідентифікації зайняла третє місце з дев'яти, після родини та друзів. Ці результати свідчать, що національна ідентичність посідала досить високе, але не найважливіше місце у респондентів. Цікавим було те, що всі досліджувані військовослужбовці, незалежно один від одного, окремим

пунктом від руки дописали групи, яких не було в опитувальнику: «ЗСУ», «військова частина», «військовий підрозділ», «мої військові товариші», «побратими та посестри з АТО».

Про особливості української нації, чим вона відрізняється від інших народів, змогли написати 70% досліджуваних. Найчастіше вказувалися «менталітет», «терплячість», «неоднозначність історії», «милозвучність мови», «прагнення незалежності від чужої думки», «саможертвність», «мінливість і постійна нестійкість», «козацький рід», «культурна автентичність» тощо.

Вивчення *афективного* компонента національної ідентичності показало відмінності в емоційному ставленні досліджуваних до власного «українства» (етнічної ідентичності) та українського громадянства (громадянської ідентичності). Етнічна ідентичність (вираз «Я – українець») найчастіше викликала «Бажання щось змінити» (62%), «Близкість» (46%), «Патріотизм» (42%), «Спорідненість з культурою (40%)». Громадянська ідентичність («Я – громадянин України») викликала «Бажання щось змінити» (52%) і «Патріотизм» (52%). Ці результати показали більш позитивне ставлення до етнічної складової та критичне – до громадянської.

Щодо особистої важливості своєї національності для респондентів, то національність була важливою для 36%, для 60% – частково значущою, і тільки 4% не вважали національність важливою. Тому суперечливими та дещо неочікуваними стали результати щодо готовності досліджуваних змінити громадянство: 30% були готові у будь-якому випадку залишитися в Україні, 46% вагалися, 24% були готові змінити його при першій нагоді.

Вивчення *конативного* компонента національної ідентичності показало, яким чином респонденти проявляють свою національну приналежність: 56% через одяг і зовнішній вигляд, 30% – через інші способи, наприклад, святкування свят, слідування українським традиціям, придбання продуктів українського виробництва, мистецтво, тощо. 20% респондентів не вважали за потрібне зовні демонструвати свою приналежність до української нації.

Також поведінковим проявом національної ідентичності є користування мовою. На момент дослідження спілкувалися українською мовою у повсякденному житті 40% досліджуваних, прагнули до цього або використовували при офіційному спілкуванні 56% досліджуваних, і лише 4% ніколи не говорили українською.

Таким чином, результати дослідження структури національної ідентичності молодих українців показали, що перед повномасштабним вторгненням її когнітивна, афективна та конативна складові перебували на різних рівнях розвитку. Когнітивний компонент національної ідентичності був на високому рівні – більшість респондентів вказували консолідуючі основи нації, характерні риси представників своєї нації, демонстрували знання української історії та культури. Рівень розвитку афективного компонента національної ідентичності був середній: емоційно-оцінкове ставлення було суперечливим; почуття приналежності до нації було сформоване, але її суб'єктивна значущість була менш важливою. Рівень сформованості конативного компоненту був достатньо високим, адже більша частина респондентів демонструвала власну національну приналежність, проте через ситуативність такої поведінки не можна говорити про високій рівень розвитку діяльно-поведінкового компоненту.

Отже, напередодні повномасштабного вторгнення національна свідомість українців віку ранньої дорослості знаходилась у стані динаміки. Переважав когнітивний компонент, в структурі та емоційному ставленні мали місце протиріччя та суперечності. Подальші події показали зростання рівня національної ідентичності на тлі агресії проти українського народу, особливо емоційного та конативного компонентів, а також те, що сформовані знання про історію та культуру можуть бути надійним підґрунтям прогресивного розвитку національної ідентичності.

Список використаних джерел:

Гора, О. (2012). Методика дослідження рівня сформованості національної ідентичності студентів. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія : Педагогічні науки*, 103, 90-100.

Горностай, П. П. (2012). Колективна травма та групова ідентичність. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп*, 2, 89-95.

Кармазіна, М. С. (2015). Суперечності ідентичностей у сучасній Україні: підстави, прояви, ризики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*, 3, 144-170.

Пирог, Г. В. & Сардаковський, Я. А. (2019). Особливості національної ідентичності молодих українців і поляків. *Наукове пізнання: методологія та технологія*, 3 (44), 34-39.

Пирог, Г. В. & Хохлова, К. І. (2019) Психологічні особливості національно-патріотичної свідомості сучасних українців. *Dynamics of the development of world science : Abstracts of the 4th International scientific and practical conference*, 333-341.

Пирог, Г. В. (2015). Особливості політичної свідомості мешканців севастопольського регіону. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*, 3, 135-141.

Соснюк, О. П. & Остапенко, І. В. (2017). Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. *Український психологічний журнал*, 2 (4), 164–176.

УДК 159.923

Позняк Світлана Іванівна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
лабораторія психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

svspoznyak@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0646-4933

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ В ОСВІТНІЙ ГРОМАДІ В КОНТЕКСТІ КОНСТРУЮВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджуються особливості практик взаємодії молоді в освітній громаді як чинника конструювання ідентичності суб'єктів освітнього процесу. Емпірично виявлені настановлення молоді надавати перевагу практикам взаємодії, орієнтованим на вибудову персональних зв'язків та самопізнання відображають загальну тенденцію розвитку соціальних практик інформаційного суспільства.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, ідентичність, практики взаємодії, учнівська та студентська молодь, освітня громада.*

Люди існують у певній соціальній структурі, яка визначається взаємодією в сім'ї, в освітній громаді, з друзями, сусідами, їхньою етнічною, релігійною, класовою приналежністю, соціально-економічними умовами існування. Все це впливає на конструкцію ідентичності, яка має важливе, якщо не вирішальне значення у процесі прийняття рішень, що залежить не від можливостей як таких, а від того, які уявлення про свої можливості має сама людина. Соціальні перешкоди, з якими вона стикається протягом життя, також

впливають на ставлення людини до себе та, як наслідок, рішення, які вона приймає (Akerlof & Kranton, 2011) .

Варто зазначити, що згідно концепції символічного інтеракціонізму, сприйняття себе не вважається фіксованим внутрішнім конструктом – як соціально-культурне утворення він постійно модифікується в залежності від того, з ким і як людина вступає у взаємодію. Інакше кажучи, з різними людьми в різних колах спілкування людина може мати різні уявлення про себе.

Взаємодії в освітній громаді відводиться особлива роль у конструкції ідентичності суб'єкта завдяки тому, що вона є єдиним соціалізувальним інститутом, який регулюється і контролюється громадянами та державою. Визнаючи згуртованість освітньої громади одним з найважливіших соціально-психологічних чинників конструювання ідентичності молоді людини, дослідники наголошують на обмеженості й складності визначення безпосереднього впливу освітнього простору на настановлення тих, хто навчається, незважаючи на цілеспрямованість організації та зусиль освіти і керування освітнього соціалізувального середовища. Заклади освіти, якими б прогресивними та високопрофесійними вони не були, не в змозі контролювати всю різноманітність зв'язків і соціальних практик своїх студентів. Вони, як зазначає Youniss, можуть тільки відтворювати їх (Youniss, 2011).

Характер соціальної взаємодії та соціальних зв'язків у постіндустріальному інформаційному суспільстві визначається пошуком суб'єктом можливостей для розвитку своїх соціальних умінь та інтелектуальних здібностей. Економічне зростання, переважання зайнятості громадян у сферах обслуговування, ІТ, дослідницькій діяльності посилили тренд до зростання ролі інтелектуального життя з акцентом на самовираження та самодослідження особистості. Покоління підприємців та носіїв новітніх ідей очікує від взаємодії сприяння особистісному зростанню, досягненню так званої аутентичності та дослідженню, за виразом Belah, бажаного, складного та

захоплюючого «Я». Аутентичне «Я» можна вважати ідеальним «Я», що охоплює комплекс характеристик, настанов, орієнтацій, умінь, навичок та інших ознак, які складають основу ідентичності людини, яку вона сподівається культивувати у подальшому (Finkel & Eastwick, 2015).

Зробимо спробу дослідити, як загальні тенденції розвитку соціальних зв'язків у сучасному інформаційному суспільстві відтворюються у настановленнях учнівської та студентської молоді щодо практик взаємодії в освітній громаді, зокрема тих, які на їхню думку, сприяють їх компетентному громадянському залученню.

Коротко окреслимо основні теоретичні положення такого дослідження. Теорія соціального капіталу дозволяє встановити показники середовища, сприятливого для набуття досвіду громадянської взаємодії. Це, насамперед, два показники: *соціальна згуртованість* (операціоналізована в поняттях міжпоколінної близькості та рівня довіри і взаємності) і *персональні зв'язки в оточенні* (концептуалізовані як мережа друзів-однолітків і якість власних соціальних стосунків у громаді) (Lenzi *et al*, 2013).

Для визначення механізмів залучення молоді до взаємодії в громаді звертаємося до підходу Leventhal & Brooks-Gunn (2000), який інтегрує норми та модель колективної ефективності, теорії розвитку та релевантні концепції громадянського залучення, а саме теорію соціального навчання Бандури, теорію ролей Сельмана, психосоціальну теорію Еріксона та теорію соціально-політичного розвитку Watts *et al*. В результаті визначаються такі механізми: *навчання через спостереження, прийняття та поділення думки громади, формування громадянської ідентичності, рефлексія щодо громадянських проблем, зобов'язання перед громадою, прихильність до громади та залучення, фасилітація громадянської діяльності.*

На основі окреслених вище положень було визначено перелік практик та способів залучення молоді до взаємодії в освітній громаді, сприятливих для (мотиваторів) розвитку практик компетентної громадянської взаємодії. Це

виконання спільних завдань та проєктів; залучення до студентського самоврядування; ознайомлення з новим знанням та новими поглядами; взаємодія з людьми, які представляють різні соціальні, вікові, етнічні групи, мають інші думки; схвальна позитивна оцінка студентів і викладачів; численні соціальні зав'язки і стосунки; зобов'язання перед громадою (студентською, викладацькою): бажання «повернути» їй ту підтримку, яку ви від неї отримали; рефлексія щодо громадянських проблем; прихильність до громади: бажання зробити кращим місце, де ви навчаєтесь; впевненість у своїй здатності зробити внесок до загального блага.

Для вивчення настановлень суб'єктів освітнього процесу (студентів та викладачів) щодо взаємодії в освітній громаді обом категоріям респондентів було запропоновано проранжувати вищезазначені мотиватори за ступенем значущості. Детальніше з процедурою та результатами дослідження можна познайомитися у попередній публікації автора (Позняк, 2022).

Аналіз отриманих даних вказує на те, що *практики залучення до діяльності задля спільного блага*, як то «виконання спільних завдань та проєктів» або «участь у студентському самоврядуванні», не вважаються молоддю ефективними мотиваторами їх громадянського залучення. Так само неефективними вважаються й такі показники згуртованості громади, як «зобов'язання перед групою», «схвалення та позитивна оцінка групи і викладачів». Останнє справедливо також і для настановлень викладачів.

Натомість параметри, пов'язані з *персональними зв'язками в освітньому оточенні* (мережею та якістю власних соціальних стосунків у громаді), а також *особистісним розвитком* вважаються молоддю визначальними для підвищення громадянської компетентності.

Це «взаємодія з людьми, які представляють різні соціальні, вікові, етнічні групи, мають інші думки»; «бажання зробити кращим місце, де навчаюся», «ознайомлення з новим знанням та новими поглядами». Викладачі ж демонструють вищу оцінку залучення молоді до спільної діяльності, принаймні

тієї, що стосується «виконання спільних завдань та проєктів». Детальніше результати ранжування представлено в таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Результати ранжування респондентами мотиваторів компетентної громадянської взаємодії в освітній громаді

Параметри	Частота відповідей (%)	
	Студенти	Викладачі
1. виконання спільних завдань та проєктів	49	66
2. залучення до студентського самоврядування	24	39
3. ознайомлення з новим знанням та новими поглядами	52	37
4. взаємодія з людьми, які представляють різні соціальні, вікові, етнічні групи, мають інші думки	65	59
5. схвальна позитивна оцінка студентів і викладачів	19	22
6. чисельні соціальні зав'язки і стосунки	23	29
7. рефлексія щодо громадянських проблем	30	20
8. зобов'язання перед громадою	14	17
9. прихильність до громади	51	56
10. впевненість у своїй здатності зробити внесок до загального блага	45	49

Хотілося б також акцентувати низьку оцінку обома категоріями респондентів ще одного параметра – «залучення до студентського самоврядування». Адже самоврядування завжди розглядалося дослідниками й практиками громадянської освіти як один з найефективніших способів громадянського залучення та підвищення громадянської компетентності учнівської та студентської молоді.

Незважаючи на розбіжності у відповідях викладачів і студентів та учнів, достовірних відмінностей у порівнянні даних цих двох категорій респондентів виявлено не було.

У цілому, аналіз результатів емпіричного дослідження настановлень суб'єктів навчально-виховного процесу вказує на налаштованість молоді інформаційного суспільства на автономне незалежне мислення, рефлексію і взаємодію на основі толерантності та інтересу до соціальної різноманітності.

Активна і критична участь, яка до останнього часу детермінувала теоретичні уявлення про громадянське залучення, представлена на периферії семантичної структури настановлень молоді.

Список використаних джерел:

Позняк, С. (2022). Мотиватори розвитку громадянської компетентності студентської молоді в освітньому середовищі. *Наукові праці міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія*, (3 (52), 116-121.

Akerlof, G. A. & Kranton, R. E., (2011). *Identity Economics: How Our Identities Shape Our Work, Wages, and Well-Being*. Princeton University Press. 2011.

Finkel, E. J., & Eastwick, P. E. (2015). Interpersonal Attraction: In Search of a Theoretical Rosetta Stone. In J. A. Simpson & J. F. Dovidio (Eds.), *APA Handbook of personality and social psychology, volume 3: Interpersonal relations* (pp. 179-210). Washington: American Psychological Association.

Lenzi, M. *et al.* (2013). Neighborhood social connectedness and adolescent civic engagement: An integrative model. *Journal of Environmental Psychology*, 34, 45-54.

Leventhal, T., & Brooks-Gunn, J. (2000). The neighborhoods they live in: The effects of neighborhood residence on child and adolescent outcomes. *Psychological Bulletin*, 126, 309-337.

Youniss, J. (2011). Civic education: what schools can do to encourage civic identity and action. *Applied Developmental Science*, 15(2), 98–103.

УДК 159.922.4

Редькіна Ганна Михайлівна

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри соціології,

Дніпровський державний технічний університет,

м. Кам'янське, Україна

annainred@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7000-8062

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ: ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ

Розглядається етнічний склад України згідно даним перепису українського населення. Виокремлюються впливові етнічні групи й регіональний поділ країни. Визначено проблеми розвитку української національної ідентичності.

***Ключові слова:** українська національна ідентичність, перепис населення, етнічні групи, регіони.*

Станом на 2023 рік в нашій країні проживає 36,7 мільйона осіб. Підрахунки про населення України зробили у Фонді народонаселення ООН («Населення України значно зменшилось», 2023). Загальна кількість наявного населення України станом на 5 грудня 2001 р. за уточненими даними Всеукраїнського перепису населення становила 48 млн. 457 тис. осіб, які, представляючи 134 етнічні групи, ідентифікували себе як громадяни України («Про кількість та склад населення України», 2001). А. Колодій відзначає, що проведення перепису було далеким від наукових стандартів (Колодій, 2003), але, за відсутністю інших даних, використаємо їх для аналізу. В етнічному складі населення України переважали українці, чисельність яких становила

37541,7 тис. осіб, або 77,8 % від загальної кількості населення. Проживання в незалежній Україні відчутно відбилося на самоідентифікації громадян: за роки, що минули від перепису населення 1989 р., кількість українців зросла на 0,3 %, а питома вага серед жителів України – на 5,1 %, тоді як у 1989 р. українцями вважали себе 72,7 %. Друге місце посідали росіяни, і тут проявляється власна виразна специфіка етнічного складу населення України: росіяни становили понад 80,0 % з-поміж усіх етнічних не українців. Їхня кількість порівняно з переписом 1989 р. зменшилася на 26,6 % і нараховувала 8334,1 тис. осіб. Питома вага росіян у загальній кількості населення зменшилась на 4,8 % і становила 17,3 % («Про кількість та склад населення України», 2001).

Наявність в Україні такої великої кількості етнічних росіян спричинила, з одного боку, підкреслену – принаймні, на рівні заяв і декларацій – увагу ззовні (з боку Росії) до їхньої долі, прав та інтересів, які начебто опинилися під загрозою в зв'язку з удаваною примусовою або навіть насильницькою українізацією. З іншого боку, всередині країни в перші роки незалежності з'явилися начебто цілком виправдані підозри щодо існування відповідної так званої п'ятої колони, достатньо потужної і численної для того, щоб здійснювати відчутний вплив (або, швидше, тиск) на ключові політичні рішення, зокрема, стосовно геополітичних орієнтирів незалежної України.

Інтенсивна пропаганда й активне поширення російських поглядів і позицій у цьому питанні впливали також на формування політики міжнародних (міжурядових) організацій – ООН, ОБСЄ, Ради Європи тощо – стосовно України. Офіс УВКБ ООН в Женеві протягом підготовки й проведення масштабної конференції з питань різних видів недобровільної міграції на пострадянському просторі (травень 1996 р.), а також у процесі подальшої діяльності в цьому напрямі користувався російською тезою про те, що в усіх пострадянських республіках (включно з Україною) десятки мільйонів етнічних росіян раптово опинилися в ситуації небажаних іноземців, дискримінованих новими незалежними національними державами (Беліцер, 2003).

Найбільша після українців – російська етнічна група – виділялася серед інших меншин не тільки кількісно, але й за своїм специфічним статусом (Колодій А., 2003). Цю особливість слушно підкреслив О. Майборода, відзначивши наявність прагнення домогтися збереження панівного статусу меншості в мовно-культурній сфері (Майборода, 1999). За роки державної незалежності України була помітною динаміка русифікації в багатьох сферах українського життя, зокрема і комунікативній сфері. Лише близько 20,0 % телепрограм і радіопрограм були наповнені україномовними матеріалами; трохи краща ситуація з друкованими засобами і зовсім погана з книговидаванням. Основна частина чиновництва була російськомовною. Така тенденція формувала космополітичний, більше того, російсько-радянський психоетнічний портрет нашого сучасника, якому начебто нав'язується етнічна культура, до якої із симпатією не визначився, або й зневажає, принизливо іменуючи її як шароварщину (Павлюк, 2003).

Шість наступних за величиною груп, чисельність кожної з яких становила від 300 до 100 тис. осіб, у сумі склали 1,5 млн. населення або 3,1 % (проти 4,0 % у 1989 р.). Це 275,8 тис. білорусів, 258,6 тис. молдован, 248,2 тис. кримських татар, 204,6 тис. болгар, 156,6 тис. угорців, 151 тис. румунів, 144,1 тис. поляків, 103,6 тис. іудеїв. Разом з росіянами та українцями ці вісім етнічних груп становлять понад 98,0 % населення. За ними йдуть вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи. Кожна з цих груп становить 0,1 % - 0,2 % в населенні країни, а усі вісім – 1,1 %. І нарешті, «інші» (зі скіфами включно) становлять ще 0,4 %. Разом представники всіх національних меншин склали 22,2 % від загальної кількості населення України. За цього конституювалися як національні меншини, тобто утворили свої національно-громадські організації на загальноукраїнському рівні, 39 етнічних спільнот. Національні групи за культурологічними, релігійними, соціальними та іншими характеристиками є різноманітними («Про кількість та склад населення України», 2001). І саме тут етнокультурні товариства демонструють

розвиток самоорганізаційних принципів суспільного життя: мають свої програми дій і організують духовне життя діаспоральних утворень, орієнтовані на відродження національної культури, зміцнення зв'язків з історичною Батьківщиною, більш глибоке вивчення етнічних мов і освітні програми, толерантності стосовно інших етносів, але в них слабо виявляється складова формування загальнонаціональної ідентичності, загальнонаціональної комунікації (Победа, 2003). До того ж поліетнічність в Україні мала, нібито, виразний регіональний характер («Про кількість та склад населення України», 2001). Але ця поліетнічність є доволі умовною, оскільки культурно близькі східнослов'янські етнічні спільноти доволі подібні одна до одної, особливо в найбільш населених регіонах Сходу і Півдня, внаслідок тривалої радянської та русифікації (Майборода, 2004). Українці, росіяни, білоруси, які представляють ці східнослов'янські етнічні спільноти, склали 96,0 % усього 48-мільйонного населення країни («Про кількість та склад населення України», 2001). В той же час досі наявні відмінності в ідентичностях й слов'ян, й інших етнічних спільнот країни. Різні регіональні сегменти українського соціуму мають відмінні орієнтації, уявлення, уподобання ідеологічного, мовного, конфесійного, політичного і геополітичного характеру. За цього жоден із сегментів не становить переважної більшості серед населення, що давало б йому право формувати загальнонаціональне обличчя (Майборода, 2004).

У Західному регіоні України більшою мірою поширені західноєвропейські політичні й культурні орієнтації, значну частину етнічного складу становлять західні слов'яни. Оскільки ця частина України тривалий час входила до складу інших держав, то внаслідок прагнення до самозбереження у цих етносів історично склалися найміцніші традиції консолідації на національному ґрунті. Центральна й Північно-Східна Україна є історично основними регіонами розселення українського етносу. Існували давні й широкі економічні, культурні та сімейно-родинні зв'язки з Росією та Білоруссю. Особливою етнонаціональною специфікою відзначався Крим і Південно-

Східний регіон. Останній – традиційно промислова зона країни, де переважають політичні й соціально-економічні цінності робітничого класу. Етнічний склад населення найбільш різноманітний порівняно з рештою території України. Поряд з українцями – великий відсоток росіян та представників південних народів. Населення переважно російськомовне (Степико, 2005). Значні відмінності завжди спостерігалися й у ставленні жителів різних регіонів до ідентифікаційних питань (зокрема режиму використання мов), а також до знакових подій історії та прозахідних чи проросійських зовнішньополітичних орієнтирів (Павленко & Вітер, 2006).

Принциповим для оцінки стану загальнонаціональної ідентичності є характеристика соціальної пам'яті та її змістовних понять. Політики, журналісти, теоретики переконані, що українська людина посттоталітарного зразка смертельно уражена ностальгією за радянськими часами. Але то надто спрощена і хибна конструкція. Соціально-психологічна сфера людини не витримує довготривалого напруження невизначеністю в кризовій ситуації. Напруження сягає певної критичної точки, і людина жадає бодай будь-якої стабільності. А оскільки модель нової стабільності не сформована, то нічого не залишається, як звертатися до пам'яті. А у пам'яті західного і східного українця закарбовані різні моделі. Перший пам'ятає роль господаря своєї землі та своєї справи, роль вояка проти сталінізму за незалежність України, лиха із винищення та депортації українців. У другого у пам'яті залишилося радянське: «колхоз», «партбюро», «Москва – столиця мира», «Сталин – наша слава боевая», «Стаханов», «Даешь пятилетку!», «Догоним і перегоним!» та ін. А обидва прагнуть до стабільності. Кожен – до своєї (Саєнко, 1999).

Отже, бачимо, що найскладнішою проблемою української ідентичності була наявність двох полюсів – східного із тяжінням до Росії і західного з тяжінням до Європи.

Список використаних джерел:

Беліцер, Н. (2003). Українська, російська і «радянська» ідентичності в сучасній Україні. *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство* : конф. українських випускників програм наукового стажування у США, 18-21 вересня 2003 р., Львів : виступи учасників та дискусія. К. : Стилос. 222-238.

Колодій, А. (2003). Про поліетнічність України: кількісний та якісний виміри. *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство* : конф. українських випускників програм наукового стажування у США, 18-21 вересня 2003 р., Львів : виступи учасників та дискусія. К. : Стилос. 239-264.

Майборода, О. (1999). Російський націоналізм в Україні (1991-1998 рр.). К. : Видавничий дім «КМ Academia».

Майборода, О. (2004). Громадянська відповідальність і патріотизм: особливості формування національної психології в сучасній Україні. *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду*. К. : Український незалежний центр політичних досліджень. 37-51.

Населення України значно зменшилось. Для відновлення 10 жінок мають народити 22-23 дитини. – Режим доступу: <https://proukrainu.blesk.cz/naselennia-ukrainy-znachno-zmenshylos-dlia-vidnovlennia-10-zhinok-maiut-narodyty-22-23-dytyny/> (дата звернення: 22.09.2023).

Павленко, Р. & Вітер, О. (2006). Різниця ціннісних орієнтацій у регіонах України: як подолати проблему «розколу». *Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку*. К. 99-119.

Павлюк, Л. (2003). Етностереотипи, етнорефлексія та розвиток української ідентичності. *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство* : конф. українських випускників програм наукового стажування у

США, 18-21 вересня 2003 р., Львів : виступи учасників та дискусія. К. : Стилос. 192-203.

Побєда, Н. (2003). Моделі української ідентичності. *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство* : конф. українських випускників програм наукового стажування у США, 18-21 вересня 2003 р., Львів : виступи учасників та дискусія. К. : Стилос. 204-221.

Про кількість та склад населення України : за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 р. / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 22.09.2023).

Саєнко, Ю. (1999). Україна: моделі виживання та проблеми вибору. *Універсум*. Ч. 3-4. – Режим доступу: https://universum.lviv.ua/previous-site/archive/book/2001/sayen_2.html (дата звернення: 07.03.2023).

Степико, М. (2005). *Український соціум на шляху до нової ідентичності. Український соціум* : [колективна монографія] ; за ред. В. С. Крисаченка. К. : Знання України. 71-91.

УДК 159.9+ 316.346.2

Савіцька Анастасія Сергіївна

студентка 3 курсу факультету психології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

nastyuasavitska.ua@gmail.com

ORCID: 0009-0008-0930-0700

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ АКАДЕМІЧНОЮ УСПІШНІСТЮ ТА ГЕНДЕРНОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ СТУДЕНТІВ

Питання гендерної ідентичності в сучасному світі набирає все більшої популярності. Розглянуто особливості формування гендерної ідентичності та її впливу на особистість. Визначено взаємозв'язок між академічною успішністю та гендерною ідентичністю студентів.

Ключові слова: *гендерна ідентичність, гендерна нерівність, стереотип, академічна успішність.*

Освітні реформи, що ґрунтувалися на базових принципах освітнього процесу в країнах Європейського Союзу, розпочались в Україні майже 15 років тому. Це були перші кроки до осучаснення навчального процесу в Україні і відходження від канонів, сформованих ще за радянські часи. Наразі, через повномасштабне вторгнення РФ в Україну, частина реформаторських змін припинилась, або відклалась на потім. При цьому певна частина проблем майже не охоплюється і широко не висвітлюється, хоча вони мають значний вплив. Зокрема це стосується питань взаємозв'язку між академічною успішністю та гендерною ідентичністю студентів.

Загалом поняття гендеру є досить новим для нашого суспільства. Більшість людей все ще ототожнюють його з поняттям статі, а відмінність

біологічної статі і гендерної ідентичності для багатьох пересічних громадян є чимось незрозумілим. Варто зазначити, що у активний вжиток цей термін увійшов лише в 1960-х роках, позначаючи соціальне явище, що відображає очікувану поведінку та зовнішній вигляд залежно від жіночої або чоловічої ролі моделі. З цієї точки зору, гендерна ідентичність більше відображає не очікування, а саме слідування встановленим суспільством правил, щодо ролі чоловіка та жінки у житті.

Однак саме сформовані очікування згодом можуть породжувати такі поняття, як стереотипи, що виступають певним шаблонним і узагальненим мисленням, щодо певної етнічної, вікової, статевої чи інших груп. В такому випадку встановлені суспільством правила щодо гендерної поведінки стають обов'язковими і починають мати визначальний вплив на особистість.

Питання гендерної нерівності в освіті існувало та існує по світу, на жаль, і до сьогодні. Звісно не варто відкидати аспекти фізичної невідповідності, яка є наслідком дії гормонів та прояву вторинних статевих ознак. За результатами багатьох досліджень було виявлено що хлопці отримують вищі оцінки в математиці, а дівчата в читанні, але існують істотні міжнаціональні відмінності у розмірі цих розривів. Хоча, варто зазначити, що результати тестувань з математики та читання в молодшій школі є досить схожими і значна різниця в оцінках починає з'являтися вже протягом навчання в школі (Buchmann, DiPrete & McDaniel, 2008).

Кожна особистість, в нормальних умовах, проходить етап соціалізації, а саме процес активного засвоєння та відтворення соціально-культурного досвіду спільноти, в якій зростає і проживає людина. В нашій освітній системі збереглась тенденція до гендерного виховання, тобто цілеспрямований, організований і керований процес формування соціокультурних механізмів конструювання чоловічих і жіночих ролей, поведіння, діяльності та психологічних характеристик особистості, запропонованих суспільством своїм громадянам залежно від їх біологічної статі (Цокур & Іванова, 2005). А тому

можна припустити, що саме такий принцип виховання та певне упереджене ставлення до школярів та школярок і породжує зростання відмінності в навчальних досягненнях. Значною мірою гендерне виховання закріплює стереотипні погляди у викладачів та вчителів. Але тоді варто поставити питання, чи формувались ці уявлення на реальних фактах та дослідженнях гендерних відмінностей, чи такі результати, навпаки, є породженням упереджень, що нав'язуються суспільством.

За результатами соціально-психологічних досліджень стереотипів встановлено, що члени групи, на яких впливає негативний стереотип, будуть показувати гірші результати, якщо висвітлений стереотип буде ключовим в поставленому перед ними завданні. У дослідженні О'Браена та Крандал було визначено, що після нагадування жінкам про негативний стереотип щодо їх знань в математиці, було виявлено знижені результати з тестування (O'Brien & Crandall 2003). Численні дослідження в цій темі висвітлили схожі результати, що коливались від малого (0,24) до середнього (0,48) впливу, показуючи що жінки мають тенденцію до погіршення результатів, коли вони перебувають під впливом прихованого, або ж відкритого стереотипного мислення та відповідного впливу оточення (Flore, Mulder & Wicherts, 2018).

Упереджене ставлення щодо власних можливостей також може слугувати причиною зростання відмінностей в академічній успішності між особами з різною гендерною ідентичністю. Впевненість у власній неспроможності осягнути заданий матеріал може слугувати чинником зниження мотивації та зацікавленості у певному виді діяльності загалом. За статистикою 2014 року, можна прослідкувати тенденцію, що на спеціальностях інженерія, інформаційні технології та природничі науки більшою часткою студентів є саме особи з чоловічою гендерною ідентичністю, а саме близько 75%, 62% та 60% відповідно, а серед осіб жіночої гендерної ідентичності користуються популярністю соціальні науки (75%) та гуманітарні науки, мистецтво (72%) (Когут, 2014).

За даними іншого дослідження тільки 23% жінок вступили на математично-природничі спеціальності, при цьому 13% з вказаної кількості на медичні спеціальності (Жерьобкіна, Куделя & Слободян, 2020). Отже можемо визначити тенденцію до гендерної нерівності, що має місце і в українському світньому просторі.

Таким чином, аналіз існуючих досліджень даної проблеми, дозволяє зробити висновок про наявність зв'язку між гендерною ідентичністю студентів та їх академічною успішністю у певних наукових галузях. Значною мірою це пов'язано з упередженим ставленням викладачів, вчителів та батьків, які закладають фундамент для професійного та особистісного розвитку особистості.

Перспективи подальших досліджень полягають у комплексному дослідженні взаємозв'язків між гендерною ідентичністю та академічною успішністю студентів в освітніх закладах України, розробці спеціальних програм профілактики негативного впливу гендерних стереотипів на особистість здобувачів вищої освіти.

Список використаних джерел:

Козловець, М. А. (2011). Ідентичність: Поняття, структура і типи. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 57. Філософські науки, 3–9.

Цокур, О. & Іванова, І. (2005). *Основи гендерного виховання*. Фоліант. 183-223.

Buchmann, C., DiPrete, T. A. & McDaniel, A. (2008). Gender inequalities in education. *The Annual Review of Sociology*, (34), 319–337.

O'Brien, L. T. & Crandall, C. S. (2003). Stereotype threat and arousal: Effects on women's mathperformance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(6), 782–789.

Flore, P. C., Mulder, J. & Wicherts, J. M. (2018). The influence of gender stereotype threat on mathematics test scores of Dutch high school students: A registered report. *Comprehensive Results in Social Psychology*, 3(2), 140–174.

Когут, І. (2014). Гендерна (не)рівність у вищій освіті в цифрах і фактах. *Освітня політика. Портал громадських експертів*. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/332-genderna-ne-rivnist-u-vishchij-osviti-v-tsifrakh-i-faktakh>

Жерьобкіна, Т., Куделя, М. & Слободян, О. (2020). Вибір вищої освіти: Гендерний аналіз. *Cedos*. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/researches/vybir-vyshchoi-osvity-hendernyi-analiz/>

УДК 159.9:378.016

Сидоренко Юлія Вікторівна

викладачка психолого-педагогічних дисциплін
Комунального закладу Київської обласної ради
«Білоцерківський гуманітарно-педагогічний
фаховий коледж»,
аспірантка Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Біла Церква, Україна
yulisyd2@gmail.com
ORCID: 0009-0008-7060-9707

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

В статті розкрито поняття «ідентичність, професійна ідентичність». Професійна ідентичність посідає особливе місце в структурі «Я», що є нестабільною в процесі навчання, цілісним утворенням, що містить у собі ціннісно-мотиваційні та когнітивні характеристики.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, криза професійної ідентичності.

У кожному віковому етапі виділяють періоди переходу від спонтанної до усвідомленої форми. Вони є критичними і супроводжуються перебудовою самосвідомості. У сучасних умовах зміни стереотипів і норм поведінки проблема побудови образу «Я» стає актуальною. Е. Еріксон вважав, що головною кризою юності є розвиток ідентичності. Актуальність дослідження зумовлена тим, що результатом усвідомлення себе є несумісність окремих складових «Я» (криза ідентичності), що ускладнює самовизначення. Підготовка

фахівця має бути орієнтована на розвиток особистості та професійної ідентичності. Питання ідентичності почали досліджувати зарубіжні вчені (Е.Еріксон, Е. Гоффман, Х. Беккер, А. Бодарєв а інші). М. Борисюк та М.Обозов розглядають ідентичність як фундаментальне поняття поряд з емпатією та визначають її роль у структурі особистості.

У філософській та психолого-педагогічній літературі визначення термінів «ідентичність» та «ідентифікація» залишаються дискусійними. Тому одні науковці ототожнюють ці поняття, а інші трактують їх по-різному. На відміну від ідентичність, ідентифікацію визначають як «процес, за допомогою якого одна людина стає емоційно та психологічно схожою (ототожнює себе) з іншою людиною або групою як зі зразком для себе на основі емоційно-когнітивних зв'язків, правил, цінностей та норм (Троян, 2018).

Е. Еріксон був одним із перших, хто досліджував питання ідентичності. Цей вчений розглядає ідентичність як внутрішню безперервність переживання індивідом самого себе, внутрішню рівність із самим собою, особистісну тотожність, важливу ознаку цілісності та зрілості людини, а також інтеграцію досвіду ідентичності людини з певною соціальною групою. Засновник Его-психології Е. Еріксон виділив специфічні елементи ідентичності на рівні індивідуального досвіду: 1) почуття ідентичності – відчуття особистої тотожності та історичної спадкоємності; 2) свідоме відчуття особистої ідентичності, що базується на двох одночасних спостереженнях: з одного боку тотожності та безперервності власного існування в часі і просторі; з іншого боку, визнання того факту, що інші визнають твою тотожність і безперервність; 3) переживання ідентичності зростає з віком і відповідно до розвитку особистості: людина дедалі більше відчуває тяжість між тим, що вона пережила в дитинстві, і тим, що планує пережити в майбутньому, а також між тим, якою вона хоче бути, і тим, як вона сприймає очікування від неї інших. З. Фройд називає ідентифікацію захисним механізмом психіки: «ідентифікація – це спосіб усвідомлення своєї приналежності до соціальної групи». Через

ідентифікацію дитина приймає поведінку батька, матері, родичів, друзів, їхні моделі поведінки, норми і цінності як свої власні. Психолог Л.Шнайдер описує ідентичність як «динамічну структуру, інтегративний феномен, складну психічну реальність, що охоплює різні рівні самопізнання, розвивається нелінійно і нерівномірно, змінюється протягом життя людини і визначається сильним прагненням індивіда до набуття ідентичності та наслідками її втрати. Ідентичність - це почуття самототожності, цілісності та часової безперервності особистості. Вона є основною гарантією особистісної сталості перед обличчям змін у навколишньому світі, а також у власних поглядах, установках і здібностях людини» (Троян, 2018).

Основоположні засади розвитку освіти України визначають, що одним із пріоритетів державної політики у сфері розвитку освіти є підготовка компетентних кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння та впровадження нових наукових та інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці. Реформування та запровадження нових моделей вищої освіти передбачають значні зміни в організації освітнього процесу, в змісті підготовки професіонала та виховання здобувачів освіти, підходах до розробки та впровадження нових освітніх технологій. А також особливого значення набуває питання розвитку особистості здобувачів освіти у закладах вищої освіти. Це означає, що в організації освітнього процесу має бути враховано становлення особистості, як майбутнього професіонала, розвиток особистісного та професійного самопізнання та формування професійної ідентичності, що є не менш важливим, ніж набуття знань, умінь, навичок. Таким чином, формування професійно-компетентних фахівців відбувається у двох напрямках: розвиток професійної компетентності та особистісне становлення фахівця. Цей процес також відбувається під впливом особистісних якостей і потребує уваги науковців, особливо при виборі інноваційних освітніх технологій (Бигар, Прокоп & Піц, 2019).

Проблематика професійної ідентичності розкрита в роботах багатьох учених: М. Абдуллаєвої, Н. Волянчук, А. Лукіянчук, А. Маслоу, Л. Мітіної, Є. Чорного, М. Савчин, М. Шерман, Л. Шнейдер та ін.

Л. Шнейдер вважає, що професійна ідентичність - це психологічна категорія, що складається з усвідомлення приналежності до певної професії, яка формується в процесі професійної освіти та активного освоєння професійних навичок, розвитку професійної компетентності. У сучасних дослідженнях професійну ідентичність виокремлюють як критерій професійного розвитку особистості.

В процесі підготовки професіоналів виокремлюють певні проблеми, які визначають предметні області: «ідентичність» і «розвиток», де Ідентичність передбачає увагу до питання «Хто я?», яке супроводжує людину все життя та Розвиток, що означає спрямованість на професійне зростання. Тобто, професійне становлення супроводжується зміною уявлень про себе, набуттям ідентичності.

У працях деяких авторів, ідентичність розглядається як результат самовизначення і самоорганізації, що реалізується в когнітивно-емоційно-поведінкових описах «Я». Отже, професійна ідентичність – інтегративне поняття, що виражає взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних і ціннісних характеристик, які забезпечують можливість реалізувати особистісний потенціал у професійній діяльності. Професійна самосвідомість включає уявлення людини про себе як про члена спільноти, носія професійної культури (норм, правил, традицій). Професійна ідентичність з'являється ще до початку навчання, розвивається після закінчення навчання і забезпечує психічне та професійне здоров'я. Сучасне навчання, на жаль, не повністю націлене на розвиток ідентичності, саме тому особистість може переживати кризу ідентичності, що пов'язано з несформованістю ідентичності.

Саме тому, центральне місце у професійному розвитку педагогів посідає формування їхньої професійної ідентичності, яка є результатом усвідомлення

особистістю своєї приналежності до професійної діяльності, знання меж своєї професійної компетентності, впевненості у власній ефективності та професійного самоусвідомлення. Н. Жигінас визначає професійну ідентичність вчителя як інтегральну характеристику особистості. З одного боку, вона може належати до соціальної ідентичності, оскільки не обмежується прийняттям відповідних професійних ролей і функцій. З іншого боку, вона не належить до власне ідентичності, оскільки ставлення до себе як до професіонала є лише одним із показників сформованості професійної ідентичності. Повнота цієї характеристики особистості полягає в тому, що в структурі професійної ідентичності виражені обидві форми ідентичності. На думку Н. Жигінас, «професійна ідентичність педагогів може розвиватися в таких напрямках: – удосконалення потреб та інтересів; – формування домагань особистості щодо визначення того, ким та якою людиною себе бачить; – якнайглибше усвідомлення себе, своїх можливостей та потреб» (Кочкурова, 2012).

Професійна ідентичність педагога слугує розвитку «професійної свідомості», тобто емоційному прийняттю себе як людини, що займається певною справою, усвідомленню свого менталітету, професійної приналежності, незалежності, впевненості у своїй ефективності, переживання професійної цілісності та визначеності. Професійна ідентичність характеризується асоціюванням і накладанням образів професії (з усіма їхніми закономірностями) на конкретні риси особистості.

На думку М. Павлюка: «необхідною умовою розвитку професійної ідентичності вчителя є сама особистість учителя, особистісний і професійний потенціал, а також спеціальні знання й уміння, потрібні для певного виду діяльності» (Павлюк, 2009).

Отже, період навчання у закладі вищої освіти є важливим етапом у процесі формування професійної ідентичності майбутнього вчителя, оскільки майбутній фахівець набуває знань, умінь і навичок, знайомиться з колегами, переймається їхнім досвідом та формулює власні уявлення про обрану

професію. Забезпечення умов для формування професійної ідентичності є запорукою професійного розвитку. Саме тому професійна ідентичність майбутніх педагогів є запорукою успіху в їхній майбутній професійній діяльності.

Список використаних джерел:

Бигар, Г., Прокоп, І. & Піц, І. (2019). Формування професійної ідентичності майбутніх учителів як один із факторів професіоналізму. *Молодий вчений. Педагогічні науки*. 5(69). 399-401. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-85>

Кочкурова, О. (2012). Особливості професійної ідентичності та професійного маргіналізму майбутніх учителів. *Психологічні перспективи*. Випуск 20. 106-114. – Режим доступу: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1939/1/Kochkurov.pdf>

Мельник, І. (2019). Структура та особливості професійної ідентичності майбутнього учителя початкової школи. *Науковий вісник ХДУ, Психологічні науки*, 1. 159-164 DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2019-1-26>

Павлюк, М. (2009). Розвиток професійної ідентичності педагога як чинник попередження дезадаптації школярів. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, Т. XI, част. 6. 318–327.

Троян, Г. (2018). Поняття професійної ідентичності майбутнього вчителя у вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних розвідках. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 51. 407-411. doi: 10.31652/2412-1142-2018-51-407-411

УДК 159.922.4

Скнар Оксана Миколаївна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

лабораторія психології політичної поведінки молоді,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

sknar_o@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7883-680X

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ: ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ ТА БАЗОВІ ПОНЯТТЯ

Поняття культури окреслено як контекст, всередині якого утворюються ідентичності людини. Виокремлено дві основні функції культури: спадковості та нормативності. Унаочнено виклики, спричинені повномасштабною війною та міграційними процесами в Україні, що стосуються регіональних особливостей ідентифікації сучасної молоді. Висунуто гіпотезу про активізацію під час війни процесів національної, громадянської та культурної ідентифікації на тлі нівелювання регіональних диференціюючих ознак.

Ключові слова: *культурна ідентифікація, молодь, регіональні особливості ідентифікації.*

Сьогодні, в умовах вже другого року ведення повномасштабної війни росії проти державності України загалом, та української ідентичності зокрема, особливого **загострення** набуває питання про те, якою має бути державна освітня політика задля того, щоб: враховувати етно-культурні особливості населення різних регіонів України, підкреслюючи їх самобутність і

рівноцінність; об'єднувати (а не протиставляти) багатоетнічний український народ у націю; сприяти інтеграції до єдиної політичної нації зі збереженням (чи підсиленням) етно-культурної ідентичності молоді; відповідати інтересам і особистості, і суспільства, і держави. Тому **актуальність** дослідження регіональних особливостей культурної ідентифікації молоді як чинника державної освітньої політики не викликає сумнівів.

Водночас доречно підкреслити **проблеми і виклики**, з якими ми стикнулись і як громадяни України і як науковці. Тема, дослідження якої триває, формувалась до початку повномасштабної війни, коли питання регіональних особливостей культурної ідентифікації мало до певної міри окреслені обриси. Принаймні, були регіони зі своїми визначеними кордонами, кожен з яких мав історичне «надбання» (минуле, звичаї й традиції), свою етно-культурну специфіку, і можна було говорити про особливості регіональної ідентифікації молоді. В зв'язку з повномасштабним веденням війни на території України, велика частка населення країни була вимушена переїхати до інших регіонів чи мігрувати до інших країн. Тож для них неминуче постало питання **адаптування у новому соціокультурному середовищі**, до іншого перебігу та умов життя. Йдеться, зокрема, про переживання змін і культурних відмінностей та переживання ізоляцій і депривацій (Вознесенська, 2015). Потрапляння в інше соціокультурне середовище, іншу культуру, часто потребує від людей відмовитись від звичного способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила, способи поведінки, налагодити нові соціальні зв'язки, знайти адекватний спосіб спілкування в міжкультурних відносинах, тощо. Водночас масове вимушене переселення людей з одного регіону в інший «розмиває» ідентичність не тільки ВПО, а й до певної міри жителів того регіону, куди відбулася внутрішня міграція.

Таким чином, реалії сьогоденних військових дій на території України, призводить до поступового втрачання регіональних субкультур, бо таких регіонів, якими вони були, вже не буде. Найбільше це стосується, на думку І.В.

Жадан, південного і східного регіонів, населення яких мали яскраво виражену регіональну ідентичність, і трохи менше – західного й центрального, ідентичність яких «розмивається» внаслідок міграційних процесів (Проблеми розвитку ідентичності, 2022).

Сьогодні велика частина населення України, на нашу думку, переживає кризу соціальної ідентичності загалом та культурної, зокрема. Адже коли відбуваються кардинальні зміни у зовнішньому світі (а у нашому випадку вони такі, що шокують, і навіть є до певної міри катастрофічними) – бо йдеться не просто про зміну місця проживання за власним бажанням, а про втрату малої батьківщини, свого «коріння», руйнування безпекових основ життя (коли є загроза здоров'ю та життю), втрату домівок, розрив соціальних зв'язків, тощо), – неминуче мають трансформуватись ціннісні уявлення людей про себе і своє місце в системі стосунків, соціумі, державі.

Причинами кризи колективної ідентичності В.Воропаєва визначає:

- відкидання символів, розпад колективної пам'яті, представленої традиціями;
- втрата віри у загальне майбутнє;
- «дисгармонія» між описовим і нормативним описом себе;
- невідповідність між уявленнями культури про саму себе та її образами в інших культурах;
- почуття неповноцінності відносно більш досконалої культури (Воропаєва, 2012, С. 36-37).

В наших умовах кризи ідентичності великої частки населення країни спровокувала, насамперед, ситуація військових дій та екзистенційна загроза втрати не тільки української держави, а й права на існування нації, що неминуче піднімає перед українцями питання етнокультурної ідентифікації.

Ми сформулювали припущення про те, що під час війни, на тлі солідаризації населення країни, більшою мірою актуалізуються процеси переживання своєї тотожності з нацією (акцент на належності, єднанні та

спільності більшості атрибутів: спільна культура, територія, спільне минуле та плани щодо майбутнього), тоді як регіональні диференціюючі ознаки переважно нівелюються. Водночас розуміємо, що ця гіпотеза потребує перевірки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, показав, що ідентичність, як універсальна форма самоусвідомлення людини, **набуває своєї змістовності в просторі культурної спадковості, культурного творення та співіснування людських спільнот.** Носіями культури є етноси та народи, тому правомірним є застосування поняття *етно-культурної ідентичності*. Етнос зазвичай визначається як група, члени якої мають спільну назву, комплекс певних спільних рис у культурі, міф про спільне походження й колективну історичну пам'ять і пов'язують себе з певною територією та почуттям солідарності.

На слухну думку Б. Парекх, **культура наповнює змістом ідентичність** людини. Науковець відрізняє культуру, що є даністю, від практик і життєвих стилів, які людина здатна обирати. На думку вченого, культура невід'ємна від того, що людина являє собою як особистість (Parekh, 1999).

Ще один продуктивний для нашого дослідження ракурс розгляду **культури** – як **морального ресурсу**. В межах цього підходу повага до культури передбачає необхідність усвідомлення статусу та врахування прагнень, домагань інших суб-культур, у нашому випадку – регіональних. Важливим є створення толерантних моделей взаємодії людей, які презентують регіональні особливості суб-культур, що перебувають у єдиному соціально-політичному просторі держави. За такого підходу «Інший» перестає нести в собі відтінок відчуження чи ворожості, а навпаки постає як джерело збагачення не тільки культури особистості, а й соціуму в цілому. На противагу цьому, формування культурної ідентичності як відношення «Я – Інший» в моделі етноцентризму утворює бінарну модель культурної ідентичності (своя – чужа культура).

На думку М. Бруер та Д. Кемпбелл, показниками етноцентризму є:

- сприйняття елементів своєї культури – норм, ролей і цінностей як природних, «правильних» і правомірних, тоді як елементів інших культур як неприродних й «неправильних»;
- розгляд звичаїв власної групи як універсальних;
- уявлення про те, що для людини цілком природно надавати перевагу у взаємодії та співробітництві членам своєї групи (надавати їм допомогу; довіряти; пишатися і гордитися; віддавати їй перевагу, тощо) та не довіряти чи навіть ворожувати з членами інших груп (Brewer & Campbell, 1976).

Цікавою для нашого дослідження є й ідея про те, що культура та соціальні групи, що є її носіями, згідно І. М. Янг, забезпечують контекст, всередині якого формуються ідентичності людини. При цьому культура може розглядатися як частина того, що відрізняє одну групу від іншої, як контекст, в якому конструюються ідентичності (Young, 1990). В нашій країні існує культурне різнобарв'я і відмінності між групами населення, що проживають в різних регіонах України. Йдеться про співіснування різних регіональних субкультур та їх носіїв (з характерними регіональними етно-культурними ознаками, чи й відмінностями) в одному суспільстві, в єдиному правовому, економічному, соціальному полі. Поділяємо доречну думку М.М. Слюсаревського про необхідність просування ідеї «...територіально-культурного розмаїття України як ціннісного імперативу, що є джерелом сили, а не слабкості єдиної у світоглядному, політичному та ментальному сенсах української нації» (Слюсаревський, 2022).

Етнічна культура виступає підґрунтям для національної культури, але вони не є тотожними з огляду на існування не тільки моноетнічних націй, а й – поліетнічних (що існують як територіально-культурні утворення). До цього додамо, що «етнічна культура намагається зберегти архаїчні норми життя, тяжіє до традицій, замкненості, акцентує свою відмінність від інших у звичаях, поведінці, мовленнєвих особливостях, тоді як національна культура, навпаки,

відкрита для новацій, не забуваючи традицій, активно вбирає близьке за духом до інших культур, що й збагачує її саму, динамічно розвивається» (Стасевська, 2011). Національна культура, на думку вченої, є поєднанням загальнолюдського та етнічно-неповторного, особливого. Дослідниця пропонує розглядати національну *культуру* як безперервний процес взаємодії *традиційного* та *інноваційного*.

Тож, *соціокультурне середовище*, в якому живе людина, є необхідною умовою ідентифікації людини. В процесі засвоєння цінностей та норм соціокультурної спільноти (чи етнокультурної групи), що почасти відбувається на основі протиставлення іншій нормативно-ціннісній системі, відбувається розрізнення та виділення «своїх» та «чужих» груп.

Ми спираємось на визначення Е. Еріксона *ідентичності* як «самоототожнення», що має *соціально-культурний ґрунт* (Erikson, 1968). Е. Еріксон також підкреслював, що у змісті соціальної ідентифікації, однією з форм якої є етнокультурна ідентичність молоді, важливою є ціннісна складова цього феномену.

Культурна ідентичність часто визначається дослідниками як ототожнення себе з певною культурною традицією. Культурна ідентичність передбачає як *раціональне* усвідомлення людиною своєї причетності до певної етно-культурної групи, прийняття її норм, цінностей, моделей поведінки і т.ін., так і *емоційно-ціннісне* переживання приналежності до неї. Важливою є здатність людини не тільки визнавати культурні норми поведінки (когнітивний аспект), переживати так звані національні почуття (афективний аспект), а й діяти належним, відповідним цим знанням і почуттям чином, (конативний аспект).

Культурна відмінність визначає межі своєї етнокультурної спільноти. Тоді як дефіцит культурної відмінності призводить до стирання кордонів своєї етнічної спільноти або етнокультурної групи. Етнокультурні

атрибуції складають сталі й оригінальні комплекси ознак, які є ґрунтом для процесів самоідентифікації.

Н. Хвиля-Олінтер визначила основні особливості ідентифікації молоді в суспільстві, що трансформується. А саме:

- нестійкість, суперечливості та турбулентність ціннісних орієнтацій, які відображають національно-культурну самосвідомості;

- нелінійність та нерівномірність процесу ідентифікації (невідповідність між поведінкою молоді і її переконаннями, тобто йдеться про «розходження» когнітивної та поведінкової складової етнокультурної ідентифікації);

- прагнення отримати психологічний захист. Приналежність до національної спільноти виконує компенсаторну функцію в умовах нестабільності та беззахисності (Літошенко, 2013, С.92).

Ідентифікація дає можливість зберегти *традиції та культуру* тієї чи іншої спільноти, групи, регіону, етносу, нації, суспільства, тощо. Цей процес покликаний акумулювати етнічну ідентичність і є центральним компонентом збереження єдності нації. Ідентичність є індикатором оцінки особливостей поведінки молоді в різних сферах суспільного життя.

Зауважимо, що ми розглядаємо етнокультурну ідентичність як різновид ідентичності соціальної, тому важливо проаналізувати базові теорії, оскільки їх основні надбання можна використати для нашого дослідження.

Е. Еріксон розглядає соціальну ідентичність як конструкт, що відображає внутрішню солідарність особистості з соціальними, груповими ідеалами, *цінностями, нормами і стандартами* і тим самим допомагає процесу «Я»-категоризації (це ті характеристики, завдяки яким людині поділяє світ на схожих / несхожих на себе).

Процес становлення соціальної ідентичності включає, на думку Е. Еріксона, 3 послідовних когнітивних процеси: 1) самовизначення як члена тих чи інших груп чи спільнот; 2) включення в «Я»-образ загальних характеристик своїх груп членства, засвоєння властивих для них норм і

стереотипів поведінки; 3) «приписування» собі засвоєних норм і стереотипів своїх соціальних груп, що призводить до того, що вони стають внутрішніми регуляторами соціальної поведінки особистості. Тобто особистість не тільки визначає себе в межах тих чи інших соціальних категорій, не тільки має знання та уміння поводитись відповідним чином, а й відбувається внутрішня, емоційна ідентифікація зі своїми групами приналежності. Соціальна ідентичність є результатом численних самоідентифікацій особистості з різними групами приналежності та є важливим *регулятором соціальної поведінки* (Erikson, 1968).

Г.Теджфел, що розробив теорію соціальної ідентичності, визначає її як частину «Я-концепції» індивіда, яка виникає із *усвідомлення* свого *членства в соціальній групі (або групах) разом з ціннісним та емоційним значенням, що надається цьому членству* (Н. Tajfel, 1981; Tajfel & Turner, 1986). Тут виразняються два моменти, важливі для нашого дослідження: 1) соціальна ідентичність передбачає знання людини про те, що вона належить до тієї чи іншої групи або груп; та 2) емоційна значущість для неї цього членства.

Г.Теджфел в своїх дослідженнях також показав, що кожній людині властиво «дробити», «ділити» світ на соціальні категорії, тобто здійснювати соціальну категоризацію. Особистість прагне співвіднести себе з виділеними категоріями і «вписати» себе в цю систему, ототожнюючи тим самим себе з різними соціальними спільнотами (етнокультурними групами). Водночас процес соціальної ідентифікації «супроводжується» мотивацією позитивної самооцінки членів «своєї» групи (Tajfel & Turner, 1986; Гнатенко & Павленко, 1999). Таким чином, соціальна ідентичність – це *самовизначення* особистості через членство у тих чи інших соціальних спільнотах (когнітивний аспект) та *самоставлення* (емоційно-ціннісний аспект) (Гнатенко & Павленко, 1999).

До цього додамо, що Г. Теджфел, який цікавився можливістю застосування й поширення ідей теорії соціальної ідентичності на великі групи, й передусім на національні та етнічні спільноти, переосмислив визначення

соціальної групи. Для нього група – це «... сукупність індивідів, які сприймають себе як членів однієї і тієї ж соціальної категорії, поділяють емоційні наслідки такого самовизначення і досягають певної узгодженості щодо оцінки групи і свого членства в ній» (Гнатенко & Павленко, 1999, С.49). А отже, увага фокусується на когнітивних процесах (категоризація, ідентифікація та порівняння), які лежать в основі виникнення і функціонування групи.

Водночас внутрішньогрупова *ідентифікація*, згідно теорії самокатегоризації Дж. Тернера, – це адаптивний соціально-когнітивний процес, який *уможливлює* такі просоціальні відносини, як: *згуртування* (об'єднання), *кооперація* і *вплив* (Гнатенко & Павленко, 1999).

Отже, ідентифікацію з етнокультурною групою правомірно розглядати у трьох площинах: *когнітивній* – знання про власну приналежність до групи; *ціннісній* – наявність позитивних чи негативних конотацій приналежності до певної групи; та *емоційній* – прийняття або «своєї», або «чужої» групи на основі двох перших показників.

Вченими доведено також, що усталеність ідентичності та її позитивність – центральні моменти для відчуття групою психологічної безпеки і стабільності.

Тож, ідентичність, з одного боку, є «інструментом» орієнтації особистості в соціумі, а з іншого – її «результатом» є вибудова особистістю як свого власного образу, так і образу групи (зокрема, етно-культурної), до якої вона належить, або, навпаки, не належить.

Таким чином, ми виходимо із того, що культурна ідентичність – це «...належність до певної культури чи культурної групи, що *формує ціннісне ставлення особистості до себе, до інших та суспільства* в цілому» (Бойко, 2010).

Висновки:

Поняття культури правомірно розглядати як контекст, на тлі якого утворюються, конструюються ідентичності людини. Виокремлено дві основні функції культури: спадковості та нормативності.

Дано визначення культурної ідентичності як самоототожнення з певною культурою, що передбачає раціональне усвідомлення людиною своєї причетності до етнокультурної групи, прийняття її норм, цінностей, моделей поведінки і т.ін., та емоційно-ціннісне переживання приналежності до неї.

Унаочнено виклики, спричинені повномасштабною війною та міграційними процесами в Україні, що стосуються регіональних особливостей ідентифікації сучасної молоді.

Висунуто гіпотезу про активізацію під час війни процесів національної, громадянської та культурної ідентифікації на тлі нівелювання регіональних диференціюючих ознак.

Список використаних джерел:

Бойко, В. А. (2010). Тенденції у змінах структури соціальних ідентичностей у ситуації нестабільності. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 45, 147-154.

Вознесенська, О. Л. (2015). *Ресурси арт-терапії на допомогу вимушеним переселенцям*. Київ: Human Rights Foundation.

Воропаєва, В. (2012). Проблема кризи ідентичності в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету*, 2, 35-40.

Гнатенко, П. И. & Павленко, В. Н. (1999). *Идентичность: философский и психологический анализ*. Киев, 466 с.

Літошенко, Ю. В. (2013). Національно-культурна ідентифікація сучасної української молоді в умовах інтеграції українського суспільства в глобальний інформаційний простір *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. Чернігів : ЧДТУ, № 2(3). С. 90-94.

*Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі:
Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року : Збірник матеріалів // За ред.
А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко. Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2022. 78 с.
(електронне видання). – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733041>*

Скнар, О. М. (2022). До питання про культурну ідентичність сучасної молоді України: постановка проблеми. А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко (Ред.). *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі: Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року : Збірник матеріалів. (м. Київ, 20 жовтня, 2022 р.), (с. 57-62). Київ : Міленіум. Взято: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/733041>*

Слюсаревський, М. М. (2022). *Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні відповіді і виклики*. Науково-аналітична доповідь. – Режим доступу: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C-4.05.222.pdf>

Стасевська, О. А. (2011). Актуальність національної проблематики в сучасному українському суспільстві. *Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»*. Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Харків : НТУ «ХПІ», 30, С. 82-86.

Brewer, M. B., Campbell, D.T. (1976). *Ethnocentrism and intergroup attitudes: East African evidence*. New York: Sage Publications.

Erikson, E. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company.

Parekh, B. (1999). The logic of Intercultural Evaluation. In: *Toleration, Identity and Difference*, ed. By J. Horton and S. Mendus, 163–197. Basingstoke: Macmillan Press.

Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories*. Cambridge : Cambridge University Press.

Tajfel, H., Turner, J.C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*. Chicago, 7–24.

Young, I.M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton: Princeton University Press, 304.

УДК 316.2 + 316.6

Соснюк Євгеній Олегович

аспірант,

відділ соціальної психології,

Інститут соціології НАН України,

м. Київ, Україна

yeu.sosniuk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7161-5833

ДИНАМІКА ІДЕОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАДНИХ ІНСТИТУЦІЙ ЯК ІНДИКАТОР ЗМІН У ПОЛІТИЧНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Проаналізовано результати соціологічних досліджень, спрямованих на вивчення динамки ідеологічних орієнтацій та ставлення громадян України до владних інституцій. Визначено тенденції змін у політичній ідентичності українців в умовах воєнного часу.

Ключові слова: *політична ідентичність, ідеологічні орієнтації, ставлення до владних інституцій, ідентитети.*

Ідеологічні орієнтації та ставлення громадян до соціальних та політичних інституцій є важливим індикатором процесів, що відбуваються у суспільстві і традиційно перебувають у фокусі уваги дослідників, які професійно займаються вивченням громадської думки.

Значною мірою інтерес дослідників зумовлений тим, що спираючись на отримані дані, можна робити певні висновки про рівень довіри громадян до різних інститутів суспільства, оцінювати рівень підтримки діючої влади та рівень консолідації суспільства, робити прогнози стосовно електоральних перспектив представників тих чи інших партій, визначати потенційно важливі

напрями публічної активності суб'єктів політичної активності, передбачати трансформації у політичній ідентичності громадян.

Аналіз останніх досліджень, присвячених вивченню динамічних тенденцій у громадській думці, свідчить про певні зміни в ідеологічних орієнтаціях громадян України в умовах воєнного часу. Зокрема, як зазначає С. Дембіцький, в ідеологічному плані фіксується суттєвий «зсув у право» (Дембіцький, 2023). Так, наприклад, кількість респондентів, які назвали себе націоналістами, становить майже 19% (для порівняння до широкомасштабного вторгнення розмір цієї групи фіксувався на рівні 3-4%).

В цілому, кількість ідеологічних (за самовизначенням) респондентів складає близько 57%. При цьому серед них співвідношення «лівих» до «правих» дорівнює орієнтовно 1 до 3, а ліберали (6%) є найменшою за чисельністю групою (Рис.1).

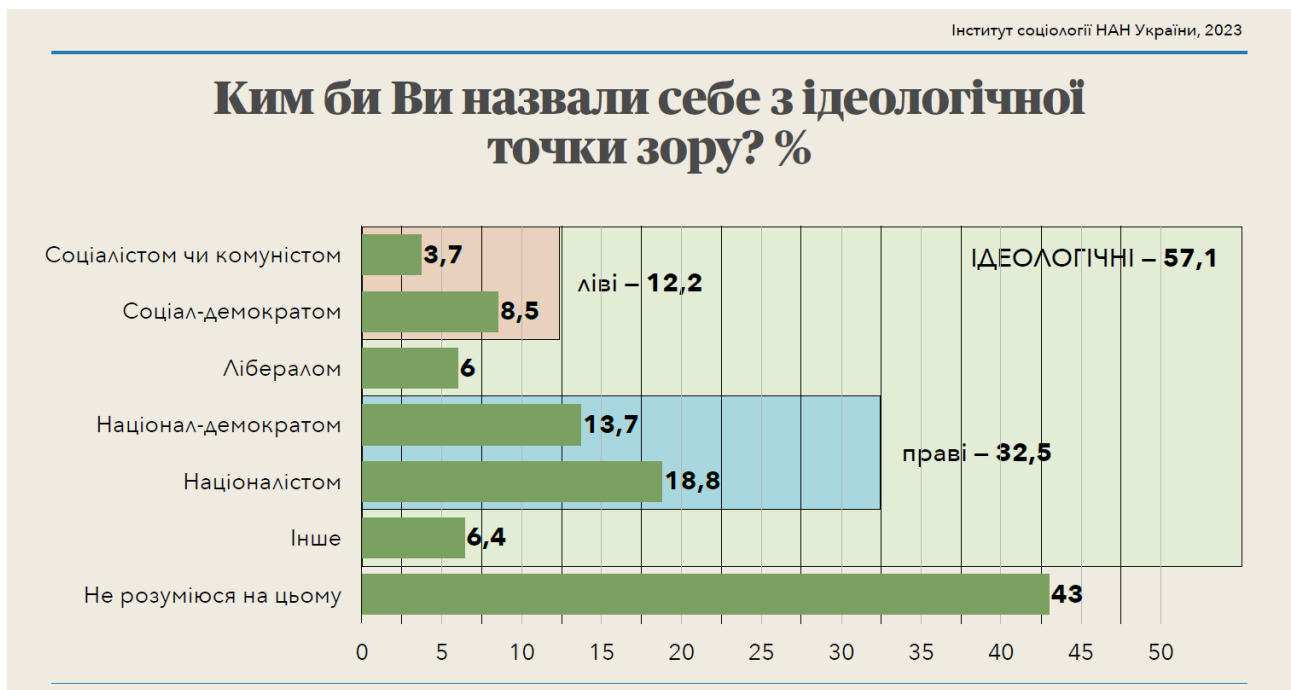


Рис. 1. Ідеологічне самовизначення громадян України (джерело: Соціологічний моніторинг «Українське суспільство, Інститут соціології НАН України, 2023).

Водночас, зафіксований у 2022 році ефект національної солідаризації (свобода висловлення політичних поглядів, наявність політичних лідерів, а також партій та рухів) у 2023 дещо послабився. За силою прояву він залишається значним в оцінці свободи політичного самовираження (Рис. 2).

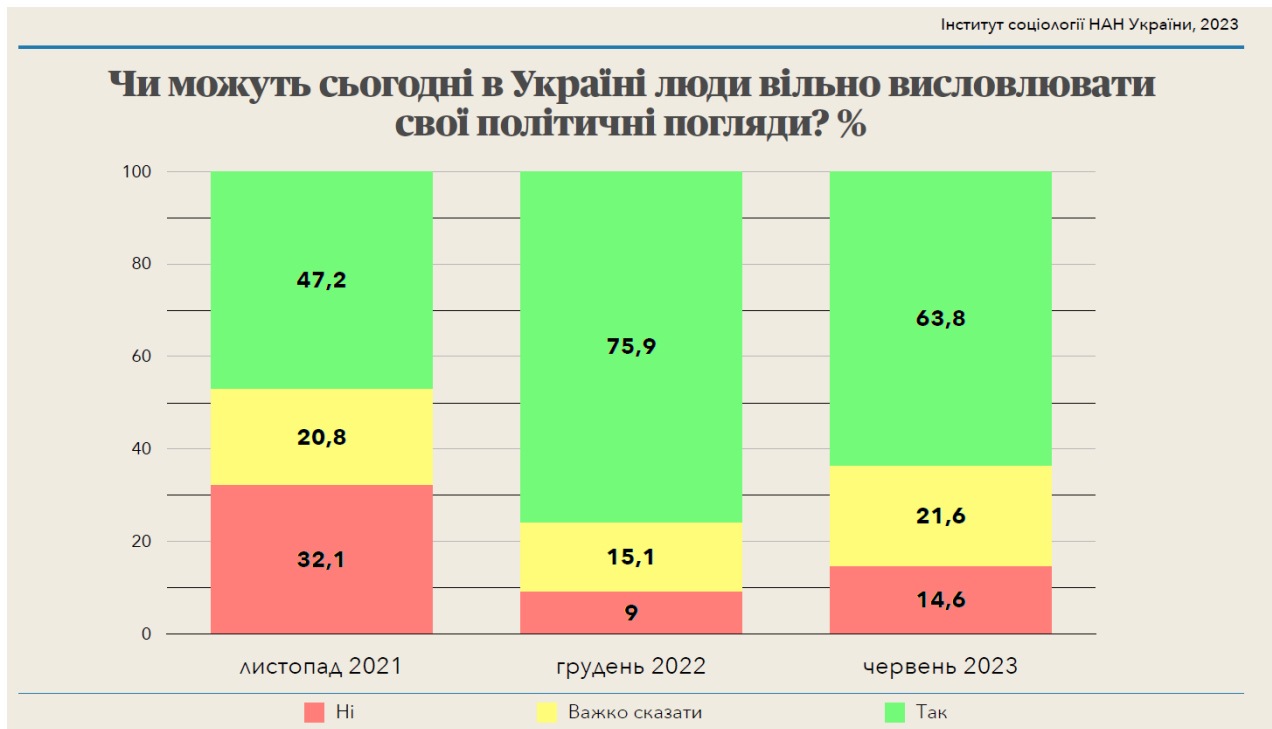


Рис. 2. Оцінка свободи висловлення політичних поглядів громадянами України (джерело: Соціологічний моніторинг «Українське суспільство, Інститут соціології НАН України, 2023).

В той же час дещо знизилась впевненість українців щодо наявності гідних політичних лідерів, спроможних ефективно виконувати владні повноваження у складний для країни період (Рис. 3). І хоча до глибокого розчарування українців в цьому питанні ще досить далеко, зафіксовані зміни можна розглядати як тривожний симптом, який свідчить про певну зневіру частини громадян у ставленні до політиків, що в умовах воєнного часу є досить небезпечним, адже може позначитись і на ставленні до владних інституцій в цілому.



Рис. 3. Оцінка наявності лідерів, здатних ефективно керувати країною (джерело: Соціологічний моніторинг «Українське суспільство, Інститут соціології НАН України, 2023).

Особливо поміним зниження ефекту солідаризації є в оцінках щодо політичних партій та рухів, яким можна довірити владу, поступово наближуються до показників 2021 року (Рис. 4.).

Втім на ставлення громадян до багатьох владних і соціальних інституцій це поки істотно не вплинуло. Навіть, навпаки. Аналіз результатів соціологічних досліджень (Оцінка громадянами ситуації в країні, 2023) свідчить про зростання (або збереження на високому рівні) довіри до: Збройних Сил України (довіряють 93% опитаних); добровольчих загонів (87%); волонтерських організацій (83%); Державної служби з надзвичайних ситуацій (81%); Національної гвардії України (81%); Президента України (80%); Державної прикордонної служби (78%); Міністерства оборони України (75%); Служби безпеки України (67%); Національної поліції України (61%).

Середній рівень довіри громадяни демонструють до: Голів міст (селищ, територіальних громад), в яких вони живуть (60,5%); громадських організацій (60%); Церкви (58%); ЗМІ України (56%); місцевої ради (55%).

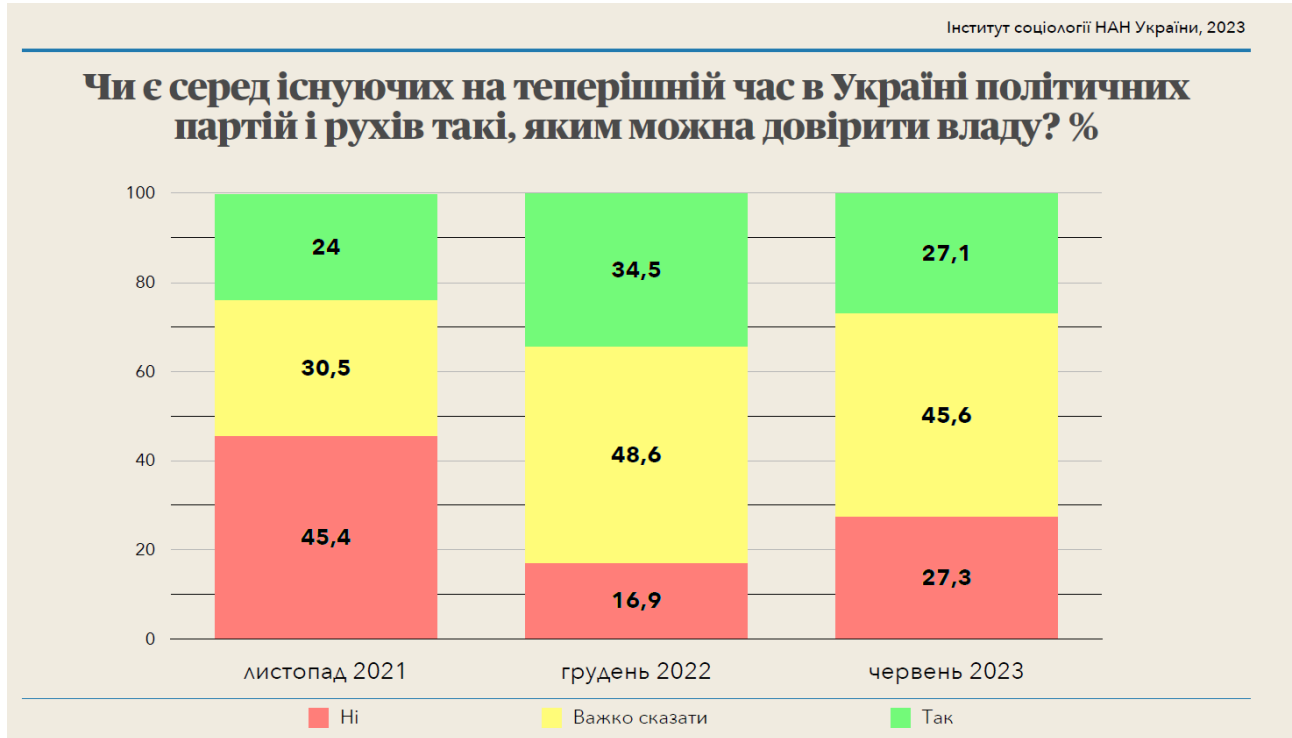


Рис. 4. Оцінка наявності політичних партій та рухів, яким можна довірити владу (джерело: Соціологічний моніторинг «Українське суспільство, Інститут соціології НАН України, 2023).

Суперечливим є ставлення громадян до: Національного банку України (відповідно 48% – довіряють і 40% – не довіряють) та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (Омбудсмена) (відповідно 42% – довіряють і 34% – не довіряють). При цьому, більшість респондентів висловлюють недовіру судам (судовій системі загалом) (не довіряють 70%), політичним партіям (68%), державному апарату (чиновникам) (67%), прокуратурі (60%), Верховній Раді України (56%), Уряду країни (52%).

Варто відзначити, що порівняно з даними досліджень, які проводились до повномасштабного вторгнення, зростання рівня довіри до силових відомств та волонтерів у воєнний час становить від 20% до 30%. У той же час аутсайтери у рейтингу довіри залишаються незмінними. При цьому рівень довіри до них у воєнний час став ще нижчим (Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, 2020).

З урахуванням того, що в політичному середовищі зростають передвиборчі настрої, зафіксовані тенденції знайдуть своє відображення в діяльності політичних партій. Саме представників силових відомств (насамперед, ЗСУ) та волонтерських організацій будуть активно залучати у передвиборчий процес до складу діючих партій. Також існує висока ймовірність створення нових політичних проєктів, кадровий кістяк складатимуть представники інституцій, що мають найбільшу довіру з боку населення. Зазначені процеси можуть позначитись на змінах у політичній ідентичності громадян, вивчення яких на основі розробленої нами моделі (Соснюк, 2023) складає перспективи наших подальших досліджень.

Список використаних джерел:

Дембіцький, С. (2023). *Соціологічний моніторинг «Українське суспільство (після 16 місяців війни)*. Інститут соціології НАН України.

Соснюк, Є. О. (2023). Концептуальна модель політичної ідентичності: структура, рівні та ідентитети. *Габітус*. 51, 35-39.

Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (2023). Звіт за результатами соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 5 по 11 липня 2023 року в рамках проєкту Програми МАТРА, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні.

Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: Збірник наукових праць. (2020). Інститут соціології НАН України.

УДК 159.923.2

Соснюк Олег Петрович

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

oleh.sosniuk@knu.ua

ORCID: 0000-0002-7558-8879

Кірова Крістіна Олексіївна

магістр психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

kirkrista2000@gmail.com

ORCID: 0009-0005-8366-9504

ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВІДМІННОСТЕЙ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена психосемантичному аналізу відмінностей у національній ідентичності української студентської молоді. Наведено результати емпіричного дослідження особливостей національної ідентичності студентів. Визначено відмінності у прояві національною ідентичності між молоддю, що знаходиться в Україні та за кордоном.

Ключові слова: *національна ідентичність, психосемантика, семантичний диференціал, самоідентифікація, студентська молодь.*

Проблема розвитку національна ідентичності українців набуває особливої суспільної значущості в умовах воєнного часу. Дослідження соціологів свідчать

про зростаючу солідаризацію громадян України, що знаходить своє відображення в їх уявленнях про себе як представників політичної нації. Зазначені процеси зачіпають практично всі верстви населення. Найбільш виразно зміни у національній ідентичності проявляються серед молоді. Однак, в переважній більшості випадків соціологи вивчають стан громадської думки, залучаючи до досліджень громадян, що перебувають в Україні. Водночас уявлення громадян України, що вимушено перебувають за кордоном, часто залишаються поза увагою дослідників.

Метою нашого дослідження було вивчення відмінностей у національній ідентичності української студентської молоді, що на актуальний момент знаходиться в Україні та поза її межами.

Теоретико-методологічною основою для вивчення особливостей національної ідентичності виступили: ідеї про інтеграцію всіх ідентифікацій (соціально значущих моделей, звичок, рис характеру, занять, ідеалів реальних або вигаданих людей), набутих особистістю в процесі соціалізації (Erikson, 1968); положення про сутність процесу самоідентифікації, яка полягає у формуванні уявлень про себе самого як про самототожню, цілісну та унікальну особистість, що дає підстави розглядати ідентифікацію як особливий тип особистісної активності (Кармазіна, 2013; Остапенко, 1996); положення про провідні риси національної ідентичності, до яких відносять: усвідомлення своєї приналежності до держави; історичну територію; спільну історичну пам'ять та міфологію, спільну масову та громадську культуру; національну ідею та символіку (Erikson, 1968; Leeds-Hurwitz, 1995; Сміт, 1994); положення про індивідуальний та груповий характер процесу ідентичності (Kovalenko & Roketa, 2016).

Для досягнення дослідницьких цілей та завдань нами було використано наступні методи та методика: **анкета для визначення приналежності до нації, етносу та регіону**, розроблена А. В. Гафіатуліною – для визначення емоційно-ціннісного ставлення до своєї нації, етносу та регіону; **методика**

«Хто я?» М. Куна та Т. Макпартленда – для вивчення особливостей самоідентифікації молоді і визначення проявів національної ідентичності; **методика семантичний диференціал Ч. Осгуда** (модифікована та адаптована О. М. Лозовою) – для вивчення ставлення до української нації; **проективна методика «Географія візуальних образів»** (О. П. Соснюка та І. В. Остапенко) – для виявлення особливостей уявлень української студентської молоді про поняття «Справжній українець» (Остапенко, 2014; Соснюк, 2012; Соснюк & Остапенко, 2017).

Вибірка. Загальний обсяг вибірки – 215 осіб. Основна вибірка – 131 представники української студентської молоді (у віці 18-25 років). Фонова вибірка – 84 представники більш зрілого віку (30-45 років). Половина досліджуваних знаходиться в Україні, решта з початку повномасштабного вторгнення перебувають за кордоном.

За результатами проведеного емпіричного дослідження визначено особливості ставлення молоді до нації, етносу та регіону. Встановлено, що для молоді (незалежно від місця перебування) більш важливим є відчуття себе представником своєї нації, ніж етносу або регіону. Пріоритет щодо нації зберігається в усіх твердженнях. Найвищі показники серед всіх категорій (нація, етнос, регіон) зафіксовано у третьому та п'ятому твердженнях, що стосуються позитивного ставлення та гордості за свою націю, етнос та регіон. У більшості тверджень найнижчий відсоток зафіксовано у ставленні до етносу. Це дозволяє припустити, що етнічна приналежність має для досліджуваних другорядне значення порівняно з національною та регіональною приналежністю.

Досить цікавими виявились результати, отримані за методикою «Хто Я?». Так, слова «Українець/українка», що репрезентують національну ідентичність, в усіх без винятку групах досліджуваних були на другому місці за частотою згадувань. Це свідчить про високий рівень ідентифікації молодими людьми себе як представників політичної нації.

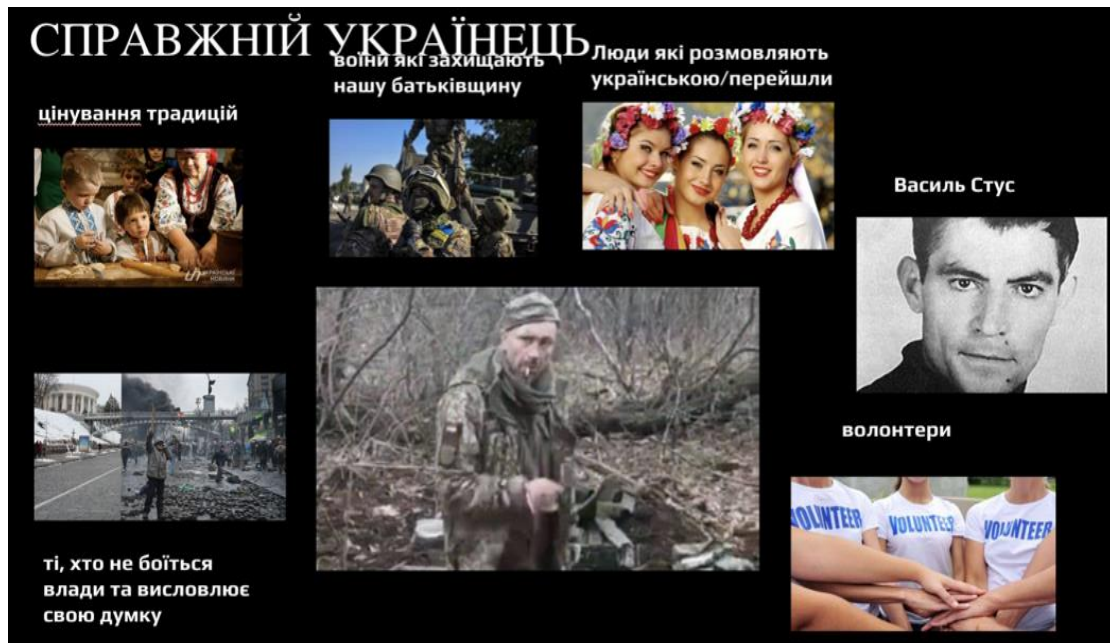
При цьому, групою «Молодь в Україні» було використано 17 дієслів, 365 прикметників та 2324 іменники. Групою «Молодь за кордоном» було використано 275 прикметників та 267 іменників, а також не було використано жодного дієслова. Велика кількість іменників свідчить більш усвідомлене ставлення до себе як представника політичної нації у досліджуваних, які залишилися в Україні (порівняно з тими, що виїхали за кордон). Адже, у сприйманні себе як представників політичної нації в групі «Молодь в Україні» домінують парадигматичні асоціації, тоді як в групі «Молодь за кордоном» переважають синтагматичні. Таким чином, молоді люди, що перебувають в Україні, мають більш конкретні та диференційовані уявлення про себе як представників політичної нації порівняно з однолітками, що знаходяться за кордоном. Водночас, кількість вживаних прикметників свідчить, що афективна складова самооцінювання є більш вираженою у молоді, що перебуває за кордоном. Ця тенденція прослідковується і в результатах, отриманих нами під час проведення методики «Географія візуальних образів» (Рис. 1 та Рис.2).



*Рис. 1. Типовий колаж «Справжній українець»
(група «Молодь в Україні»).*

В уявленнях молодих людей, що перебувають в Україні, значно частіше використовуються образи та характеристики, які відображають різні соціальні та професійні ролі, які доводиться виконувати українцям в умовах воєнного часу. При цьому, кількість зображень, які безпосередньо пов'язані з війною та її наслідками зустрічаються досить рідко.

Натомість в уявленнях молодих людей, що перебувають за кордоном, частіше використовуються образи та характеристики, пов'язані з героїчними вчинками, персонами та воєнними діями, що стали відомі завдяки поширенню в медійному просторі та мали потужний емоційний відгук.



*Рис. 2. Типовий колаж «Справжній українець»
(група «Молодь за кордоном»).*

Факторний аналіз ставлення до нації за семантичним диференціалом (для усієї вибірки) дозволив визначити три фактори: Суб'єктність, Комунікативна активність та Емоційність, що дуже нагадує універсальну факторну структуру Сила, Оцінка та Активність, виокремлену свого часу Ч. Осгудом. Однак у ставленні до нації в групі «Молодь за кордоном» було виокремлено чотири

фактори: Релевантність, Емоційність, Близькість та Щирість. При цьому, в групі «Молодь в Україні» лише три фактори: Релевантність, Асертивність та Емоційність.

Таким чином, знов проявились відмінності між двома досліджуваними групами. У ставленні до нації в групі «Молодь за кордоном» також домінує афективна складова, тоді, як у групі «Молодь в Україні» переважають раціональні та дієві компоненти. Як було показано вище, зазначені відмінності також проявились у самоідентифікації, ставленні до себе як представника політичної нації та в уявленнях про «Справжнього українця».

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні зв'язку між особливостями національної ідентичності та життєстійкістю української студентської молоді.

Список використаних джерел:

Кармазіна, М. С. (2013). Ідентичності у сучасному науковому дискурсі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 3 (65), 4–29.

Остапенко, І. В. (1996). Аналіз особливостей професійної ідентифікації як типу особистісної активності. *Українська психологія: сучасний потенціал : Матеріали Четвертих Костюківських читань (в 3-х томах)*. Т.ІІ, 294–300.

Остапенко, І. В. (2014). Особливості візуалізації уявлень студентської молоді про владно-підвладну взаємодію. *Проблеми політичної психології*, 1 (15), 368–374.

Сміт, Е. Д. (1994). *Національна ідентичність*. К.: Основи.

Соснюк, О. П. & Остапенко, І. В. (2017). Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. *Український психологічний журнал*, 2(4), 164–176.

Соснюк, О. П. (2012). Психосемантична інтерпретація візуальних образів у прикладних дослідженнях. *Наука і освіта*. 9, 201–205.

Erikson, E. H. (1968). *Identity Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company, New York, London.

Kovalenko, A. B., & Roketa, O-L. (2016). Youth`s imagery features of their own future and future of Ukraine. *Український психологічний журнал*. 1,50–62.

Leeds-Hurwitz, W. (1995). Introducing social approaches. In W. Leeds-Hurwitz. (Ed.) *Social approaches to communication*. New York: Gilford, 3–20.

УДК 159.922.1

Узарська Валерія Андріївна

студентка 3 курсу факультету психології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна

valeriauzarskaa@gmail.com

ORCID: 0009-0002-7387-9952

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

Статтю присвячено аналізу основних підходів до вивчення гендерної ідентичності в психології. Гендерна ідентичність розглядається як важливий аспект індивідуального та соціального розвитку особистості, що досліджується в межах біологічного, соціально-психологічного, психологічного, розвиткового, культурного, психоаналітичного підходів.

Ключові слова: *гендерна ідентичність, теорія, індивід, гендер, стереотип.*

Дослідження гендерної ідентичності є актуальною темою в сучасній психології. Гендерна ідентичність є однією з ключових характеристик людини і визначається як усвідомлення особою своєї приналежності до чоловічої, жіночої або якоїсь іншої статі у соціальному контексті.

Варто відзначити, що дослідження гендерної ідентичності в психології відбувається впродовж багатьох років. Цей напрям досліджень розвивався завдяки роботі численних науковців, які допомогли сформулювати основні підходи до вивчення гендерної ідентичності.

Набільший внесок здійснено Сандрою Бем (Sandra Bem), яка в своїй роботі «The Measurement of Psychological Androgyny» (Bem, 1974) займалась

розробкою понять гендерна ідентичність та «андроґінність», а також запропонувала статево-рольовий опитувальник Bem Sex Role Inventory (BSRI). Її ідеї дістали подальшого розвитку в дослідженнях інших вчених. Насамперед, в роботах Джона Мані (John Money) та Гаррі Бенґямін (Harry Benjamin), які також зробили значний внесок у розробку конструкту гендерної ідентичності.

У сучасній психології серед основних підходів до вивчення гендерної ідентичності виокремлюють:

1. Біологічний підхід – один з основних підходів до вивчення гендерної ідентичності в психології. Цей підхід ґрунтується на теорії, згідно з якою гендерна ідентичність визначається такими чинниками, як гормональний статус, генетичні особливості та структура мозку. Біологічні підходи пояснюють статеві відмінності, вивчаючи різні рівні гормонів, які впливають на різну поведінку (Fausto-Sterling, 2001). Наприклад, високий рівень тестостерону в чоловіків може призвести до агресії, домінування та інших форм поведінки, пов'язаних із традиційними чоловічими ролями. І навпаки, низький рівень тестостерону в жінок призводить до більш чутливої та співчутливої поведінки, характерної для традиційних жіночих ролей.

2. Соціально-психологічний підхід до вивчення гендерної ідентичності ґрунтується на припущенні, що індивідуальна гендерна ідентичність є результатом взаємодії особистості та соціального середовища. Згідно з цим підходом, гендерна ідентичність є результатом соціальної взаємодії, в якій індивід спирається на соціальні ролі, які пов'язані з його статевою приналежністю (Bem, 1993). Крім того, гендерну ідентичність можна вивчати шляхом вивчення соціальних процесів, які впливають на формування гендерної ідентичності, таких як соціалізація, стереотипи гендерних ролей, гендерні очікування та дискримінація.

3. Психологічний підхід базується на теорії, що індивідуальна гендерна ідентичність формується під впливом психологічних процесів, які відбуваються

в мозку. В межах цього підходу відзначається, що гендерна ідентичність є результатом внутрішнього досвіду індивіда, включаючи його переживання щодо своєї статевої приналежності (Money, 1972). Дослідники провели експерименти з використанням психологічних методів і використовували творчі завдання, щоб точно визначити, що впливає на формування гендерної ідентичності та які механізми відповідають за цей процес (Joel, 2015)

4. Розвитковий підхід зосереджується на тому, як ідентичність формується у індивіда протягом певного часу, починаючи з дитинства і закінчуючи дорослим віком. Цей підхід вивчає, як статева приналежність і статева соціалізація впливають на розвиток ідентичності.

5. Культурний підхід фокусується на ролі культури, традицій та норм, оскільки вони впливають на гендерні стереотипи та формування ідентичності. Цей підхід припускає, що культурні чинники формують наше сприйняття гендеру і що це розуміння може різнитися і змінюватися залежно від контексту та культури. (Connell, 1987). Культурні підходи надалі розвинулися в межах критичної гендерної теорії та феміністської психології.

6. Підхід до гендерної сутності ґрунтується на припущенні, що гендерна ідентичність є біологічно та вроджено зумовленою рисою індивіда, а не соціально визначеною. Згідно з цим підходом, гендерна ідентичність може визначатися біологічними чинниками, такими як гормони та генетичні особливості, і не може бути змінена соціальними чинниками.

7. Психоаналітичний підхід базується на ідеї взаємозв'язку між ідентичністю та несвідомими процесами людини, які впливають на розвиток гендерної ідентичності. Відповідно до цього підходу, гендерна ідентичність може формуватися на підставі психологічних конфліктів та прагнень людини (Заграй, 2019).

Також можна виділити, що одним із основних підходів до вивчення гендерної ідентичності є теорія соціального навчання А. Бандури (Social Cognitive Theory, 1986). Цей підхід стверджує, що саме середовище, в якому

зростає людина, формує її гендерну ідентичність. За цією теорією, стать визначається через соціальні очікування, які покладаються на дітей ще з раннього віку. Наприклад, хлопчиків заохочують бути незалежними і сильними, тоді як дівчат вчать бути залежними і слабкими.

Теорія розподілу уваги - ще один підхід до гендерної ідентичності, яка стверджує, що та інформація, яку люди сприймають з приводу гендеру, впливає на їх гендерну ідентичність (Theory of Attention Allocation). Ця теорія стверджує, що люди схильні тенденційно сприймати інформацію, яка підтверджує їхні статеві очікування та стереотипи, та ігнорують інформацію, яка їм суперечить. Це може впливати на те, як вони формують свою гендерну ідентичність.

Ще один підхід, що досліджує гендерну ідентичність – це когнітивна теорія С. Бем (Bem, 1993). Згідно цієї теорії гендерна ідентичність формується завдяки когнітивним процесам, таким як: сприйняття, пам'ять та увага.

Також можна виділити соціальний конструктивізм, в якому ідентичність формується соціальними стереотипами та культурними нормами, які формують наш світогляд (Social Constructivism). За цим підходом, гендерна ідентичність визначається не лише через наш біологічний статевий склад, але й через соціальну конструкцію, що ґрунтується на нашій взаємодії з оточуючим світом.

Проте, як і в багатьох інших темах, вивчення підходів до гендерної ідентичності в психології може бути посилене безліччю чинників і умов, деякі з яких можуть призвести до інтенсифікації досліджень гендерної ідентичності, що включають:

- Соціальні зміни, такі як зміни гендерних ролей і стереотипів, можуть сприяти підвищенню інтересу до гендерної ідентичності та стимулювати додаткові дослідження в цій галузі.
- Суспільний інтерес: інтенсивні дискусії з гендерних питань у засобах масової інформації, на політичному рівні та в публічному дискурсі можуть підвищити помітність цієї теми в наукових дослідженнях.

- Активізм: Рухи за права гендерних меншин і громадянський активізм можуть створити попит на дослідження й аналіз проблем, пов'язаних із гендерною ідентичністю.
- Політичний тиск: Політичні рішення та реформи в галузі гендерних прав і законодавства можуть привернути увагу до досліджень гендерної ідентичності.
- Культурні рухи: Культурні рухи та зміни в поглядах можуть вплинути на інтерес до гендерної ідентичності та її ролі в суспільстві.
- Запити громадянського суспільства: Організації громадянського суспільства та активісти можуть запросити дослідження та збір даних, пов'язаних із гендерною ідентичністю.

Залежно від типу дослідження, основні підходи до вивчення гендерної ідентичності в психології можуть бути застосовані окремо або в комбінації один з одним. Проте, важливо пам'ятати, що гендерна ідентичність кожної людини – це індивідуальний досвід, який може бути складним, унікальним та неоднозначним, і повинна розглядатися з увагою до контексту культури, соціальних та психологічних чинників, що впливають на її формування.

Важливо відзначити, що дослідники розглядають гендерну ідентичність з в рамках різних психологічних парадигм. Розуміння гендерної ідентичності в психології є динамічним і постійно розвивається, спираючись на безліч методів і досліджень в цій області. Їх аналіз є одним з пріоритетних завдань наших досліджень даної проблеми.

Список використаних джерел:

Заграй, Л. Д. (2019). *Теорії гендеру: Гендерні дослідження у психології : навчальний посібник*. ДВНЗ "Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника" ФО-П Петраш К. Т. Івано-Франківськ.

Bandura, A., & National Inst of Mental Health. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall, Inc.

Bem, S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 42(2), 155–162.
<https://doi.org/10.1037/h0036215>

Bem S. L. (1993). *Lenses of gender: transforming the debate on sexual inequality*. Yale University Press.

Connell, R. W. (1987). *Gender and power: society, the person and sexual politics*. Cambridge : Polity in association with Blackwell.

Fausto-Sterling, A. (2001). *Sexing the body*. Tandem Library.

John, M. (1972). *Man & woman, boy & girl: gender identity from conception to maturity*. Northvale.

Joel, D. (2015). Sex beyond the genitalia: the human brain mosaic. *Proceedings of the national academy of sciences*. Vol. 112, no. 50. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.1509654112>(date of access: 24.10.2023).

УДК 159.922

Чиж Олександра Федорівна
аспірантка факультету психології
кафедри теоретичної та консультативної психології,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна
o.f.chyzh@npu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3920-058X

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК КОМПОНЕНТ РОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Розглядається тісний зв'язок між рольовою ідентифікацією особистості та креативністю. Автори аналізують, як процес рольової ідентифікації, що включає в себе прийняття та виконання різних соціальних ролей, стимулює креативний потенціал особистості. Особлива увага приділяється тому, як креативність може бути використана як інструмент для підсилення особистісної адаптації та психологічного благополуччя в різноманітних рольових контекстах.

Ключові слова: *креативність, творчість, рольові ідентифікації, рольова ідентичність, особистість.*

Креативність є ключовим фактором, що допомагає людині реалізувати свій потенціал, бути гнучким, адаптивним, інноваційним і, що найважливіше, активним учасником суспільства. Ця стаття фокусується на ролі креативності в ідентифікації ролей особистості за допомогою теорій і досліджень відомих психологів.

Рольова ідентифікація особистості має вплив на розвиток її ідентичності. Особистість може використовувати інші ролі - вдома, на роботі, у соціальних відносинах тощо. Креативність, у свою чергу, дозволяє особистості внести у свою поведінку елемент новизни, гнучкості та адаптивності.

Декілька відомих психологів висловлюють ідею, що креативність є важливою частиною рольової ідентифікації. Автор епігенетичної концепції розвитку особистості Ерік Еріксон вважав, що ідентифікація ролей сприяє розвитку особистості від народження до смерті. Він підкреслював, що креативність відіграє важливу роль у розумінні своєї ідентичності і ролі в житті (Erikson, 2009).

Особливу увагу цим питанням приділяли представники гуманістичної психології. Так, американський психолог Карл Роджерс вважав, що креативність є ключовою характеристикою «функціонально незалежної» особистості. За його визначенням, людина, яка є функціонально незалежною, буде здатна сприймати світ з різних точок зору, враховувати множину можливостей та гнучко адаптуватися до нових обставин (Rogers, 1961).

Інший американський психолог Абрахам Маслоу визначав креативність як одну з вищих потреб людини в її ієрархії потреб. Він стверджував, що людина, яка досягає самореалізації, обов'язково проявляє креативність в своєму повсякденному житті. Це допомагає їй у розумінні своїх ролей та в розвитку власної ідентичності (Maslow, 1987).

Австрійський психолог Альфред Адлер розглядав креативність як важливу особистісну передумову психологічного здоров'я. Він вважав, що креативність допомагає людині шукати нові способи, які дозволяють їй адаптуватися та вижити в різноманітному світі, формуючи її рольову ідентифікацію (Ansbacher & Ansbacher, 1956).

Істотне місце в цьому процесі посідає креативне мислення, що сприяє формуванню ментальних моделей і стратегії поведінки та комунікації. Сучасні психологи, такі як Г. Гарднер і М. Чиксентміхайлі, пов'язують креативність з

розвитком та формуванням різних аспектів ідентичності. Гарднер у своїй теорії розумових здібностей розглядає креативність як інструмент розширення перспектив особистості та розвитку гнучкої рольової ідентифікації (Amabile, 1996). Чиксентміхайлі, у свою чергу, стверджує, що креативність є важливою складовою для пошуку нового значення і творчого самовираження, формування нових аспектів соціальної ролі та ідентичності. (Csikszentmihalyi, 1996).

Креативність є важливою складовою ідентичності особистості, адже дозволяє розкрити глибини своєю унікальності та самопрояву. Є декілька елементів креативності, які можуть найбільше сприяти формуванню ідентичності (Kibin, 2023):

1. Оригінальність ідей: Ваші унікальні ідеї дають імпульс для вашої ідентичності. Усвідомлення того, що ви здатні генерувати оригінальні ідеї та пропонувати свій унікальний погляд на речі, підсилює почуття впевненості й відмінності від інших.

2. Практична креативність: Це можливість застосувати свою креативність для вирішення реальних проблем. Це може йти від простих побутових ситуацій до глобальних проблем, працюючи над якими особистість проявляє себе.

3. Творче розв'язання проблем: Творче розв'язання проблем дозволяє виділитися з-поміж інших та демонструє ваші уміння та особливий стиль роботи. Воно включає в себе стратегічне мислення, інноваційний підхід, гнучкість думки та інші життєві навички, які формують вашу ідентичність.

4. Артистична самовираженість: Мистецтво, музика, літераторська творчість - всі ці форми креативності дозволяють вам виразити своє "Я". За допомогою цих форм можна розкривати свої переживання, емоції, міркування, критичний погляд на світ та своє місце в ньому.

5. Особистісний розвиток: Розвиваючи свою креативність, ви розвиваєте також й особистість. Креативність мотивує на самореалізацію, самовдосконалення, вивчення нового.

6. Інноваційність: Готовність до ризику, відмінність від інших, - все це є частиною інноваційності, яка може відіграти велику роль у формуванні ідентичності.

7. Емпатія: Креативні люди часто є глибоко емпатичними, що дозволяє їм краще розуміти і відчувати людей навколо. Це також є важливою характеристикою їхньої ідентичності.

Креативність є відображенням нашої особистості, це те, що робить нас унікальними. Кожен з нас володіє креативним потенціалом, який може бути використаний для порозуміння і формування своєї ідентичності.

Тому вивчення креативності в контексті рольової ідентифікації особистості є перспективною областю науки. Це відкриває двері для вивчення нових шляхів розвитку індивідуальності, адаптації до змін і гнучкого подолання життєвих викликів.

Враховуючи ці теорії, видно, що креативність відіграє важливу роль у розумінні та формуванні рольової ідентифікації особистості. Вона є гнучким компонентом, який допомагає людям постійно переосмислювати свої ролі в соціальному середовищі.

Використовуючи дані наукових знань, соціальні психологи, педагоги, менеджери людських ресурсів можуть сприяти розвитку особистості, які не просто будуть пасивно адаптуватися до світу навколишнього середовища, але й активно та творчо його формувати.

Список використаних джерел:

Amabile, T. M. (1996). *Creativity in context: Update to "The Social Psychology of Creativity."* Westview Press.

Ansbacher, H. L., & Ansbacher, R. R. (Eds.). (1956). *The individual psychology of Alfred Adler.* Basic Books, Inc.

Csikszentmihalyi, M. (1996). *Creativity: The Work and Lives of 91 Eminent People.* HarperCollins Publishers.

Erikson, E. H. (2009). *Childhood and Society* (2nd ed. Edition). Vintage Books USA.

Kibin. (2023). *The Role Identity Plays in Our Lives*. Режим доступу: <http://www.kibin.com/essay-examples/the-role-of-identity-in-our-lives-uO4UUQs7>

Maslow, A. H. (1987). *Motivation and Personality*. Pearson.

Rogers, C. (1961). *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. London: Constable.

УДК 159.922.4:316.61

Чикур Лілія Дмитрівна

кандидатка філологічних наук, доцентка
доцентка кафедри диференціальної і спеціальної психології

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

м. Одеса, Україна

chicur63@gmail.com,

ORCID: 0000-0003-3790-0435

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ, ЕТНІЧНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дослідження демонструє зміни соціальної ідентичності українців за період повномасштабного вторгнення. Опитування 224 студентів з інтервалом в два роки (2021 та 2023 рр.) виявило, що з початку воєнного стану суттєво зросла поширеність Я-презентацій, які відображають категорії національної та/або етнічної ідентичності (українець, патріот, громадянин України), збільшилися показники патріотизму та громадянської активності.

Ключові слова: *самовизначення, соціальна ідентичність, громадянська ідентичність, психологічні наслідки війни.*

Соціальна ідентичність – результат свідомого ототожнення особистості зі значущими для неї спільнотами (етнічною, професійною, релігійною тощо), інтеріоризації їх ідеалів, норм та цінностей. Ідентичність забезпечує регуляцію соціальної поведінки та самореалізацію особистості в суспільному просторі. У підлітковому та юнацькому віці процеси самоідентифікації відбуваються особливо інтенсивно, що сприяє активному включенню молодій людини в систему соціальних зв'язків (Чикур, 2023).

В умовах повномасштабної війни особливої уваги потребує національна та етнічна ідентичність. Від початку періоду незалежності України формування національної самосвідомості було проблемним. Ряд негативних чинників (соціальні та політичні кризи в країні, втручання сусідньої держави) руйнували процес державотворення й формували комплекс меншовартості українців. Хоча соціологічні дослідження демонстрували позитивну динаміку, значна частка молодих людей не ідентифікували себе з українською державою, мали стосовно неї негативні когнітивні установки та емоційні переживання (Арбеніна, 2012; Піонтковська, 2017). При цьому позитивна ідентичність відзначалась недостатньою рефлексією та несформованістю поведінкового компоненту (Petrovska, 2019; Кухарук, 2020; Співак, 2020; Шебанова та ін., 2022). Після початку повномасштабного вторгнення ми спостерігаємо глобальні зрушення в національній та громадянській ідентифікації студентів, що яскраво проявляються в їх переконаннях, емоціях та поведінці.

Мета дослідження – зафіксувати та проаналізувати специфічні зміни національної ідентичності студентів за період повномасштабного вторгнення.

Дослідження відбувалося в два етапи. У 2021 р. в ньому взяли участь 116 студентів 1-2 курсів трьох університетів південної України (м. Одеси та Херсону), що здобували освіту за гуманітарними спеціальностями. Вік опитаних від 16 до 20 років; 75,9 % вибірки склали дівчата, 24,1 % – хлопці. У 2023 р. в дослідженні взяли участь 108 студентів 1-3 курсів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вік опитаних від 17 до 23 років, серед них 81,5 % дівчат та 18,5 % хлопців.

Для оцінки сформованості різних компонентів ідентичності використано методика «Хто Я?» М. Куна и Т. МакПартленда (при інтерпретації були проаналізовані самовизначення, пов'язані з приналежністю молодої людини до українського народу: національність, громадянство, регіональні, культурні чи етнолінгвістичні ознаки); опитувальник «Вияв етнічної ідентичності» Дж. Фінні (модифікована версія з 12 пунктів, що дозволяє оцінити сформованість

когнітивного й афективного компонентів ідентичності). Шкала «Громадянська ідентичність» І. Р. Петровської вимірює три субшкали: патріотизм, неохочість емігрувати, активна громадянська позиція.

Аналіз відповідей проєктивної методики «Хто Я?» дозволив визначити зміст ідентичності студентів, представлений у спонтанних самовизначеннях. Відповіді на це питання безпосередньо пов'язані із самосприйняттям та самоусвідомленням особистості в системі соціальних стосунків: її провідними ролями та суб'єктивно-значимими характеристиками.

За даними опитування 2021 р. лише 33,6 % вибірки вказали відповіді, що містили національну чи етнічну ідентифікацію: українець/українка, патріот, громадянин/громадянка України, тощо. Поряд з цим 12,9 % відзначили ознаки регіональної та локальної ідентичності: одесит/одеситка, переїхав з Донбасу, сільська дівчина тощо. Самовизначення в категоріях національної або територіальної приналежності засвідчує суб'єктивну значущість цих ознак.

Після повномасштабного вторгнення ситуація кардинально змінилася. Більшість респондентів (84,3 % вибірки) вказали у вільних самоописах: я українець/українка, патріот своєї країни і т.ін. У структурі самоідентифікації національна ознака виявилась пріоритетнішою за інші категорії та соціальні ролі, пов'язані з навчально-професійною сферою, сімейними і міжособистісними стосунками. Показово, що відповіді були зосереджені в першій половині списку; у 29,6 % вибірки категорія національної ідентичності займала перші три позиції. Отже, належність до української нації є предметом внутрішньої рефлексії, усвідомленою та суб'єктивно-значимою частиною Я-концепції.

Поширеність ознак локальної ідентичності зросла меншою мірою і становила 35,2 % (це майже втричі більше, ніж два роки тому). Такий результат можна пояснити загостренням регіональної проблематики: значна частина мешканців півдня України були вимушені переїхати в інші міста, інші - довгий час перебували в окупації або під інтенсивними обстрілами (зокрема, багато херсонців та миколаївців перемістилися до Одеси).

За даними модифікованої методики вимірювання етнічної ідентичності Дж. Фінні показники когнітивного та емотивного компонентів сформованості етнонаціональної ідентичності студентів суттєво збільшилися (табл. 1). Стосовно всіх шкал показник t-критерію Стьюдента демонструє достовірні відмінності на рівні значимості $p=0,000$.

Таблиця 1

**Описові статистики за даними модифікованого опитувальника
«Вираженість етнічної ідентичності» Дж. Фінні, N=224**

Статистичні параметри:	Опитування 2021 р. (N=116)			Опитування 2023 р. (N=108)		
	Когнітивний компонент ідентичності	Афективний компонент ідентичності	Заг. показник етнічної ідентичності	Когнітивний компонент ідентичності	Афективний компонент ідентичності	Заг. показник етнічної ідентичності
Середнє	1,23	1,68	1,46	1,52	2,01	1,77
Стандартне відхилення	0,51	0,62	0,47	0,53	0,57	0,46
Мінімум	0,22	0,41	0,32	0,60	0,82	0,86
Максимум	2,70	2,80	2,60	2,80	3,00	2,85

Зростання ідентифікації з власним народом відбувається переважно за рахунок афективних компонентів: позитивного ставлення до держави та народу, оцінку своєї приналежності до нації та відповідних переваг. Попунктний аналіз змісту опитувальника дозволив конкретизувати аспекти, за рахунок яких формується національна ідентичність студентів під час війни. В першу чергу, це відчуття сильної прив'язаності, прихильності до свого народу та чітке визначення власної національної приналежності. Студенти стали більше пишатися своєю нацією та її досягненнями, відчувати особистий зв'язок з нею та розуміти, що означає для них національна приналежність.

Громадянська ідентичність відображає активність людини в системі правових норм і державних інституцій. За даними методики І. Р. Петровської у вибірці отримані наступні показники (табл. 2). Найнижчі оцінки серед трьох субшкал отримані стосовно бажання емігрувати. Значна частка студентів не пов'язують своє майбутнє з Україною, не бачать тут можливостей особистісної

та професійної реалізації, при цьому їм байдуже, у якій країні реалізовувати себе. Після початку повномасштабної війни це параметр суттєво не поліпшився.

Таблиця 2

**Описові статистики вибірки студентів за даними опитувальника
«Громадянська ідентичність» І. Р. Петровської**

	Опитування 2021 р. (N=116)			Опитування 2023 р. (N=108)		
	Патріотизм	Лояльність до України	Активна громадянська позиція	Патріотизм	Лояльність до України	Активна громадянська позиція
Середнє	3,58	2,72	3,16	3,81	2,80	3,39
Станд. відхилення	0,72	0,56	0,64	0,64	0,57	0,68
Мінімум	1,67	1,13	1,17	2,17	1,13	1,17
Максимум	5,00	3,75	5,00	5,00	4,00	5,00

Показник патріотизму студентів в ході повномасштабної війни значимо збільшився (t-критерій Стюдента -2,61 при значимості $p=0,010$). Переважна більшість опитаних позитивно приймали свою Батьківщину, пишалися тим, що є громадянами України, підтримували національні традиції та культуру. Показник громадянської активності також достовірно збільшився (t-критерій Стюдента -1,05 при $p=0,012$), тобто молоді люди готові реалізувати у поведінці свої патріотичні настрої та переконання. Студенти готові допомагати своїм співвітчизникам у разі потреби, захищати суверенітет і цілісність країни.

Аналіз відповідей на окремі пункти методики показав, що різні компоненти громадянської ідентичності змінилися нерівномірно. Порівняно з 2021 р., помітне зменшення оптимістичних поглядів на майбутнє України. Поряд зі зростанням проукраїнських настроїв, патріотичної налаштованості та громадянської активності, присутні песимістичні уявлення.

Для пояснення різкого зростання показників національної, регіональної та громадянської ідентичності юнаків слід розуміти, що ідентичність є структурним утворенням, в якому різні виміри конкурують між собою, можуть займати провідне або другорядне положення залежно від актуальної життєвої

ситуації та впливу оточення. Національне самовизначення завжди вписане в інші множинні ідентичності людини, тому в стабільних соціально-політичних умовах не перебуває в актуальному стані для респондентів і не домінує у свідомості. В періоди відносного благополуччя воно «втрачається» серед інших образів та позицій сучасного світу, потягу до індивідуалізації. Натомість у кризові та нестабільні періоди колективна ідентичність висувається на перший план. Людина прагне до безпеки, тому філогенетично пізні ідентичності поступаються місцем більш давнім та стійким груповим приналежностям. Суспільні кризи – це поворотний пункт розвитку особистості, коли створюються елементи нової ідентичності. Це також поворот до пошуків нової ідентичності спільнот (Лукомська, 2015; Синельников, 2018).

Отже, результати проведеного в 2023 р. дослідження показали, що національна ідентичність стала пріоритетною ознакою самоусвідомлення студентів. Отримані дані корисні для розуміння психологічних трансформацій українського суспільства, обумовлених життям під час повномасштабної війни.

Список використаних джерел:

Арбеніна, В. Л. (2012). Сутність, прояви та чинники формування громадянської ідентичності українського студентства. В. Л. Арбеніна & Л. Г. Сокурянська (Ред.). *Українське студентство у пошуках ідентичності* (с. 42-74). Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Кухарук, О. Ю. (2020). *Особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства*. (Дис. канд. психол. наук). Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України.

Лукомська, С. О. (2015). Феномен ідентичності особистості в сучасних зарубіжних дослідженнях. *Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика* (монографія) С. Д. Максименко, В. Л. Зливков, С. Б. Кузікова (ред.) (с. 187–206). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Піонтковська, Д. В. (2017). *Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді* (Дис. канд. психол. наук). Кам'янець-Подільський.

Синельников, Р. Ю. (2018). Діагностика сформованості громадянської ідентичності української молоді. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(14), 87–96. <https://doi.org/10.31108/2.2018.3.14.10>

Співак, Л. М. (2020). Зв'язок національної афіліації з національною ідентичністю студентської молоді. *Проблеми сучасної психології*, 1(17), 176–180. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2020-1-21>

Шебанова, В. І., Дементьєва, К. Г. & Чикур, Л. Д. (2022). Виміри етнічної толерантності української студентської молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 2, 48–54. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2022-2-7>

Чикур, Л. Д. (2023). Модель функціонування національної ідентичності в контексті колективної та індивідуальної свідомості. *Наукові перспективи*, 8(38), 782-798. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8\(38\)-782-798](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-8(38)-782-798)

Petrovska, I. R. (2019). Measuring civic identity: difficulties and solution. In *Psychology and pedagogy in XXI century: methodological framework of the activities of psychologist and educator* (pp. 62–82): collective monograph. Lviv-Toruń : Liha-Pres. DOI: 10.36059/978-966-397-176-6/62-82

УДК 159.922.4

Шиліна Наталія Євгенівна

кандидатка педагогічних наук,
доцентка кафедри психології, педагогіки та лінгводидактики,
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку

м. Одеса, Україна

shylinanataliia@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3798-3018

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемі трансформації ідентичності українських студентів під час війни. Розглянуті чинники, які впливають на ідентичність студента в умовах воєнного конфлікту. Також охарактеризовані проблеми студентів-мігрантів та висвітлені позитивні і негативні наслідки міграції.

Ключові слова: ідентичність, подвійна ідентичність, міграція, цінності, соціальна ізоляція.

В останні роки освітнє середовище України зазнає постійних змін. Пандемія Covid-19 призвела до різкого переходу від стаціонарних до дистанційних форм навчання (Шиліна, 2021), що зумовило оновлення не тільки усіх освітніх методів і форм, а також перебудову системи мотивації учнів, збільшення вимог до сформованості таких якостей, як дисциплінованість та відповідальність. Повномасштабне вторгнення Росії у лютому 2022 року додало до попередніх нестабільних умов ще й проблему міграції, стресу та тривожності, постійного переривання занять через повітряні тривоги.

Така постійна зміна освітнього середовища та освітніх технологій впливає на формування ідентичності особистості студентів, що створює

невизначеність та страх перед майбутнім. Студент зіткнувся з новими соціальними ролями (мігрант, переселенець, волонтер), до яких він ще не був готовий психологічно, а також з новими очікуваннями щодо його особистісних проявів: вимоги дорослості, зрілості, високої адаптаційної здатності. Така ситуація може призводити до конфліктів та труднощів у пошуку власної ідентичності.

В умовах війни, освітній простір може зіткнутися з низкою викликів, які стосуються ідентичності студента. Війна може негативно впливати на освіту та студентське життя в цілому (O'Sullivan, 2018; Tillman, 2018).

Ось кілька аспектів, які можуть вплинути на ідентичність студента за умов воєнної ситуації. По-перше, це потреба у безпеці. Війна створює загрозу для студентів, і це в свою чергу впливає на перебіг когнітивних процесів: погіршується засвоєння знань та вмінь.

По-друге, доступ до освіти. Війна може зашкодити освітній інфраструктурі, знищити школи та університети, а також порушити перебіг навчального процесу. Деяким студентам може бути важко отримати доступ до освіти через конфлікти та міграційні переміщення.

Емоційні та психологічні травми. Війна може залишити довгострокові емоційні та психологічні наслідки. Вже зараз збільшується кількість молоді, яка страждає на ПТСР та інші тривожні розлади на студентів. Все це може знизити мотивацію та інтерес до освіти.

Втрата особистості та ідентичності. В умовах війни студенти можуть зіткнутися із втратою своєї ідентичності, особливо якщо вони стають біженцями або стикаються з руйнуванням своєї рідної культури та спільності.

Переривання навчального процесу. Війна може змусити студентів перервати свою освіту через необхідність уникнути небезпеки або через інші зовнішні обставини.

Зміна цінностей та поглядів. Війна може вплинути на цінності та погляди студентів, особливо якщо вони стикаються із жорстокістю та руйнацією

навколо. Система цінностей, яка до цього була опорою, не витримує тиску і поступово руйнується, спонукаючи особистість на пошук нових орієнтирів.

Соціальна ізоляція. Війна може призвести до соціальної ізоляції студентів, особливо якщо вони втрачають зв'язок з рідними та друзями або опиняються у незнайомому середовищі. Це, насамперед, стосується процесів міграції, які можуть значно впливати на формування ідентичності особистості студентів, особливо якщо вони знаходяться в новому культурному середовищі (Шиліна, 2023).

З чим же ж стикаються студенти-мігранти, переїжджаючи в нову країну?

Передусім, це культурний шок. Переїзд в іншу країну чи культурне середовище може спричинити культурний шок, який пов'язаний із почуттям втрати, нерозуміння навколишнього простору, страхом та відчуженням. Студенти можуть зіткнутися з різними звичаями, мовою, цінностями та соціальними нормами, що створює невизначеність та ускладнює формування своєї ідентичності у новому оточенні.

Також, це – подвійна ідентичність. Багато молодих людей, переїхавши до іншої країни, опиняються на перетині двох культур і починають формувати свою подвійну ідентичність. Вони повинні поєднувати елементи своєї рідної культури з новою культурою, де вони живуть. Це може бути складним процесом, що потребує балансу між двома культурними пластами.

Наступна проблема – мовний бар'єр. Незнання мови нової країни або обмежені комунікативні навички можуть стати на заваді участі студентів в освітньому процесі та соціальному житті. Вони можуть почуватися виключеними та нездатними повноцінно взаємодіяти з іншими студентами, що ускладнює формування стабільної ідентичності.

На становлення ідентичності впливає і пошук приналежності. Мігранти та студенти, які переїхали в іншу країну, шукають своє місце в новому суспільстві та соціальному середовищі. Цей пошук може займати час і

включати пристосування до нових соціокультурних норм і цінностей, що може вплинути на їх ідентичність.

Студенти також стикаються з конфліктом цінностей. Відмінності у цінностях та переконаннях можуть викликати внутрішні конфлікти, особливо якщо їхні рідні цінності суперечать цінностям нової культури. Це може викликати почуття розриву та невпевненості у собі.

Але разом із труднощами міграційного процесу переїзд може також сприяти зміцненню ідентичності. Зіткнення з новою культурою може допомогти студентам краще зрозуміти своє коріння, цінності та традиції, що в результаті зміцнює їхню особистісну ідентичність.

Ще одним позитивним чинником стає активне навчання. Процес міграції змушує студентів активно вивчати та розуміти свою ідентичність. У кризових умовах вони ставлять собі питання про свою культурну приналежність, місце в суспільстві та значущість свого коріння, що сприяє глибокому саморозвитку та розумінню.

Тобто міграція є складним і багатогранним процесом, і вплив на формування ідентичності особистості студентів може бути як позитивним, так і таким, що викликає труднощі, необхідні для формування необхідних якостей. І середовищем, яке допомагає студентам зрозуміти та побудувати свою ідентичність, стає саме освіти.

Отже, незважаючи на всі сучасні виклики, освіта відіграє важливу роль у допомозі студентам подолати труднощі та зберегти свою ідентичність. Освітні організації, урядові та неурядові організації забезпечують студенту безпечний простір для навчання, доступ до будь-яких освітніх послуг, надання психологічної підтримки, створення освітніх програм, які враховують особливості ситуації під час війни. Підтримка студентів у їхньому навчальному процесі може сприяти збереженню ідентичності та допомогти їм особистісно зростати, незважаючи на усі складні обставини.

Список використаних джерел:

Шиліна, Н. Є. (2021). Проблема дистанційного навчання у вищих навчальних закладах в умовах карантину. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Випуск 3 (136), 120-127. DOI: 10.24195/2617-6688-2021-3-16

Шиліна, Н. Є. (2023). Проблема емоційного стану біженців та переселенців за умов військового конфлікту в Україні на прикладі студентів 5 курсу / *Вчені записки таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*, Том 34 (73), 2, 30-36 DOI: 10.32782/2709-3093/2023.2/06

O'Sullivan, Mike. (2018). Education in Conflict Zones: An Unmet Need. Retrieved from: <https://www.voanews.com/a/california-charity-educating-youngsters/4360578.html>

Tillman, Hoenig. (2018). The Effect of Conflict on Education: Evidence from Sierra Leone. Retrieved from: <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/85064>

Збірник матеріалів II круглого столу
«Проблеми розвитку ідентичності особистості
в освітньому просторі»
19 жовтня 2023 року

Редакційна колегія:

*Коваленко А. Б. (гол.ред.), Остапенко І. В. (співгол. ред.); Васютинський В. О.,
Жадан І. В., Клименко І. В., Соснюк О. П., Яткевич Т. Є. (секретар)*

Дизайн обкладинки: Соснюк К. О.

Віддруковано з оригінал-макетів авторів (електронне видання)

Підписано до друку 27.10.2023 р.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 6,34.
Обл. вид. арк. 6,34. (електронне видання) Зам. № 45

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.



Видавництво «МІЛЕНІУМ»
м. Київ, вул. Фрунзе, 60
Тел.: +38 (067) 849-34-60
Факс: +38 (044) 222-50-84
E-mail: milenium_ofis @ukr.net



Видавничий Центр «ПРОСВІТА»
03047, Київ, проспект Перемоги, 50 телефон/
Тел.: (044) 454-88-41
E-mail: vc-prosvita@ukr.net